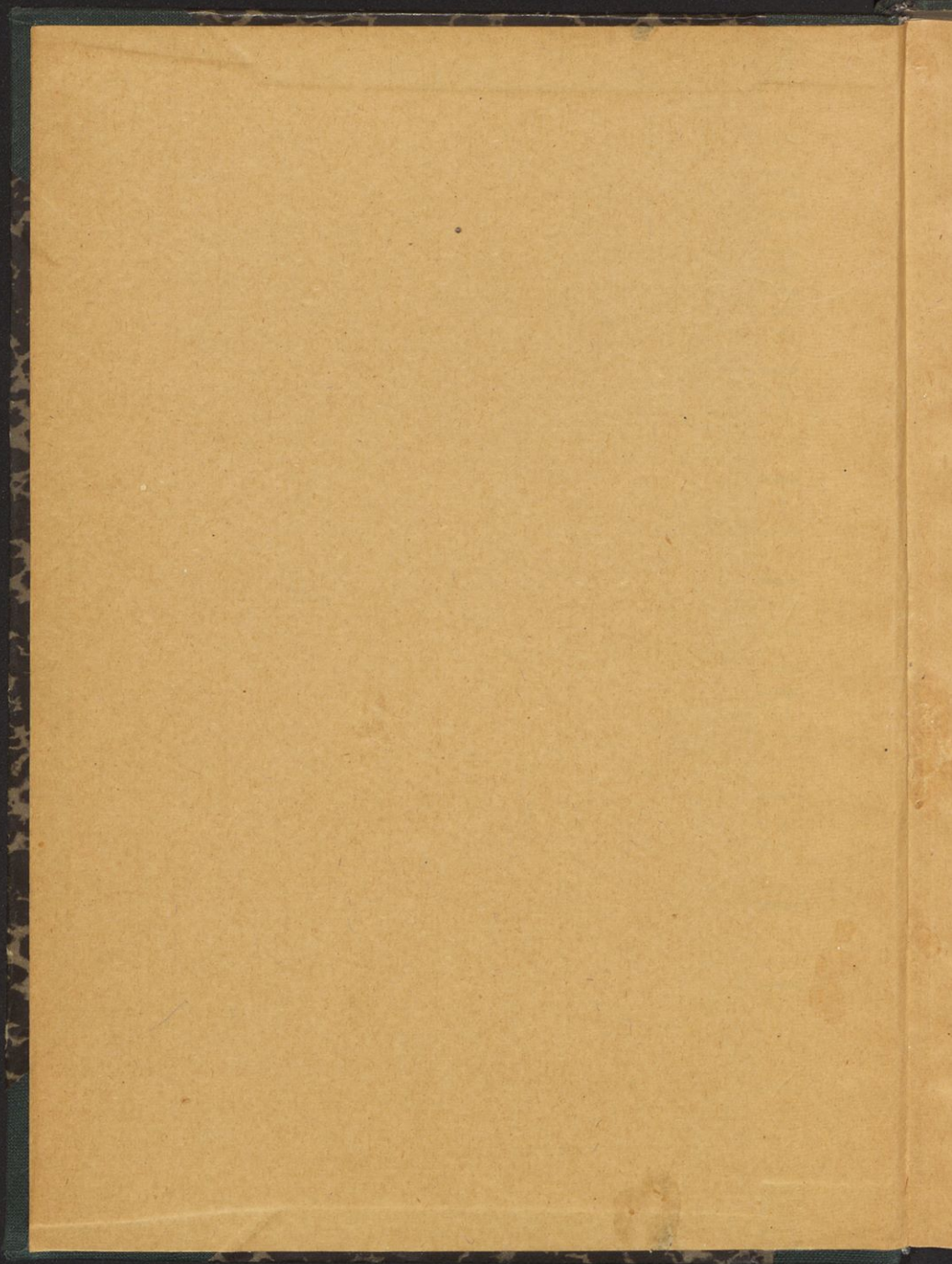

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

101074

44.

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA
RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

DELA * OPERA

11

INSTITUT ZA ZGODOVINO, SEKCIJA ZA OBČO IN NARODNO ZGODOVINO
INSTITUTUM HISTORICUM, SECTIO HISTORIAE UNIVERSALIS
ET NATIONALIS

3

JOSIP ŽONTAR

**SVILOGOJSTVO IN SVILARSTVO
NA SLOVENSKEM
OD 16. DO 20. STOLETJA**

DIE SEIDENZUCHT UND DAS SEIDENGEWERBE
IM SLOWENISCHEN VOLKSGEBIET
VOM 16. BIS ZUM 20. JAHRHUNDERT

LJUBLJANA

1957

SVILOGOJSTVO IN SVILARSTVO NA SLOVENSKEM
OD 16. DO 20. STOLETJA

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA
RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

DE LA * OPERA

11

INŠTITUT ZA ZGODOVINO, SEKCIJA ZA OBČO IN NARODNO ZGODOVINO
INSTITUTUM HISTORICUM, SECTIO HISTORIAE UNIVERSALIS
ET NATIONALIS

3

JOSIP ŽONTAR

**SVILOGOJSTVO IN SVILARSTVO
NA SLOVENSKEM
OD 16. DO 20. STOLETJA**

DIE SEIDENZUCHT UND DAS SEIDENGEWERBE
IM SLOWENISCHEN VOLKSGEBIET
VOM 16. BIS ZUM 20. JAHRHUNDERT

LJUBLJANA

1957

SILOVENSKA AKADEMIA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SLOVACA SCIENTIARUM ET ARTIUM
KLASA ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
KLASSE FÜR HISTORIE UND SOZIOLOGIE

101074

INSTITUT ZA ZGODOVINSKO IN DRUŽBENO VEDE
INSTITUT HISTORICUS ET SOCIOLOGICUS UNIVERSITATIS
ET NATIVITATIS

JOSEF ŠONTAR

STROGO VARNOSTNO
STRICTLY CONFIDENTIAL

SPREJETO NA SEJI RAZREDA ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
DNE 25. APRILA 1955

DIE SEIDENZUCHT UND DAS SEIDENGEWEBE
IM SLOWENISCHEN
VOM 18. BIS ZUM

N 1055/1958

ARHIV
1958

493

KAZALO

Uvod	11
1. Začetki svilogojstva in svilarstva na Goriškem in Gradiščanskem	15
2. Poskusi svilogojstva in svilarstvih manufaktur v slovenskih alpskih deželah	31
3. Rast svilogojstva in svilarstva na Primorskem v drugi polovici 18. stoletja	53
4. Usoda svilogojstva in svilarstva v slovenskih alpskih in kraških deželah v drugi polovici 18. stoletja	72
5. Rast svilogojstva na Primorskem in v Istri v prvi polovici 19. stoletja	35
6. Obnova svilogojstva v slovenskih alpskih deželah v prvi polovici 19. stoletja	91
7. Kriza in ponovni vzpon svilogojstva na Primorskem (od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne)	104
8. Po kratkotrajnem vzponu popolno prenehanje svilogojstva v slovenskih alpskih deželah (v drugi polovici 19. stoletja)	111
9. Usoda svilogojstva na Primorskem pod Italijo in njegove perspektive v Slovenskem Primorju pod FLR Jugoslavijo	119
Priloga: Proizvodnja kokonov na Goriškem, Gradiščanskem, Tržaškem ozemlju, v Istri, na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem od leta 1836 do 1896	123
Zusammenfassung: Die Seidenzucht und das Seidengewerbe im slowenischen Volksgebiet vom 16. bis zum 20. Jahrhundert	125
Imenik krajev in oseb	153

KRATICE

a) za arhivsko gradivo:

DAS Lj.	Državni arhiv LRS, Ljubljana
Ag S	DGI: Agrikulturssachen
BS	GrDol: Breckerfeldovi spisi
Co	DGI: Commerciale
CoCo	DGI: Commerciën-Commission
DA	Arhiv graščine Dol v DAS
DGI	Arhiv deželnega glavarstva v Ljubljani, DAS (obsega delno tudi spise iz RK)
Fb	RK XII.: Fabriquenwesen
Gr	Arhiv graščine
GS	Gr Dol: Gallenbergovi spisi
KmD	Arhiv Kranjske kmetijske družbe, DAS
Pr	RK XII.: Privilegia
Protokol	Stan.: Zapisniki sej stanovskih zborov, odborov, konferenc in kolegija stanovskih odbornikov, z različnimi naslovi. Landtags Protocol, Landtags, auch Verordenter Ausschuss Protocol, Landtags u. Verordenter Sessions Protocol, Landtags, Ausschuss, Conferenz u. Sessions Protocol
RB	Resolutionenbuch
RK	Reprezentacija in komora
RS	Gr Dol: Raigersfeldovi spisi
Stan.	Stanovski arhiv, DAS
Vic.	Vicedomski arhiv, DAS
MA Lj.	Mestni arhiv, Ljubljana
PM	Protokoli mestnega magistrata (sodišča)
Reg. I.	Starejša registratura MALj
KapA Lj.	Kapiteljski arhiv, Ljubljana
Ška Lj	Škofijski arhiv, Ljubljana
ADvK	Arhiv dvorne komore (Finanz- und Hofkammerarchiv). Dunaj
IÖKo	Innerösterreichischer Kommerz, oddelek ADvK
LitKo	Litorale Kommerz, oddelek ADvK
DAD	Državni arhiv (Haus- Hof- und Staatsarchiv), Dunaj
AKA	Alte Kabinettsakten, oddelek DAD
VwA	Upravni arhiv (Verwaltungsarchiv), Dunaj
NUK	Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
fasc.	fascikel
fol.	folij
gld.	goldinar(jev)
krc.	krajcar(jev)
Rkp.	rokopisna knjiga

b) za literaturo:

Annalen	Annalen der k. k. Landwirtschaftsgesellschaft in Laibach
AöG	Archiv für österreichische Geschichte, Wien
ArTr	Archeografo Triestino, Trieste
Bericht	Bericht über die Thätigkeit des k. k. Ackerbau Ministeriums in der Zeit von 1. I. 1869 bis 30. VI. 1874, Wien 1874
BK	Blätter aus Krain, Laibach
Calendario	Calendario pubblicato dall' i. r. società agraria di Gorizia
Car.	Carinthia, Klagenfurt
Enquête	Enquête über den Seidenbau in Österreich, Wien 1867
GMS	Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana
IB	Illyrisches Blatt, Laibach
Jb	Jahrbuch
Jber	Jahresbericht
MHK	Mittheilungen des historischen Vereines für Krain, Laibach
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung, Wien
MLdwG	Mitteilungen der k. k. Landwirtschaft Gesellschaft in Krain aus der allgemeinen Versammlung am . . . , Laibach
MMK	Mittheilungen des Musealvereines für Krain, Laibach
MStat	Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, Wien
N	Novice, Ljubljana
NZ	Naznanila c. kr. kmetijske družbe na Kranjskem, Ljubljana
OestStat	Österreichische Statistik, Wien
SAZU	Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
SBL	Slovenski biografski leksikon
StatJb	Statistisches Jahrbuch, Wien
StatMon	Statistische Monatsschrift der k. k. statist. Central- kommission, Wien
Tafeln	Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie, Wien
Vh	Verhandlungen und Aufsätze der k. k. Landwirtschafts Gesellschaft in Steiermark, Graz
VSWG	Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte
ZČ	Zgodovinski časopis, Ljubljana

Že zdavnaj so se zanimali tudi naši predniki za dragoceno naravno svilo, ki so jo dobivali od zapredkov (kokoni ali galete) gosenic sviloprejk. Te so se izlegle iz jajčec majhnega metulja sviloprejke (*bombyx mori*). Krmili so jih s svežimi murvinimi listi. Zato je bila kultura bele murve (*morus alba*) pogoj svilogojstva. V 32 dneh svojega življenja so porabile gosenice precej krme, se štirikrat prelevile, nato pa zabubile. Le neznatni del svilenih zapredkov so pustili za pleme, da so se razvili iz njih metulji. Pri večini pa so zamorili bube s segrevanjem.

Da bi dobili surovo svilo, so položili kokone v kotel z vodo, ki so jo segrevali s pečico (fornel), odstranili so vrhnjo plast zapredka, poiskali konce niti več kokonov in jih potegnili na motovilo ter jih tako združili v eno nit surove svile. Pri svili, ki je bila namenjena za osnovo (organzin ali orsoglio), so vzeli na Goriškem v 18. stoletju 6 do 7 kokonov za eno nit, pri oni, ki naj bi služila za votek (trama), pa 8 do 10 kokonov naenkrat. Nit so morali čistiti, odstraniti vozle in več ali manj poviti. Napravo so imenovali odvijalnico (filanda). Njena zmogljivost je bila odvisna od števila kotlov s pečicami (fornelov). Proizvodnja surove svile je bila s tem končana. Sledila je njena tehnična poraba. Dobljene niti surove svile so bile za tkanje, barvanje in obteženje še pretanke. Zato so jih previjali na cevke (tulce), ponovno združevali in sukali, vendar so ravnali z organzinom drugače kot s tramo. V 18. stoletju so navijali za organzin namenjeno surovo svilo v previjalnici (inkanatorij) na cevke, nato zavijali v predilnici (filatorij), potem zopet v inkanatoriju združevali po več filiranih niti, končno so jih še enkrat sukali v filatoriju. Potem so jih nasnovali na valje. Trame pa niso filirali, marveč le slabo sukali.¹ Zdaj je sledilo delo na preprostih statvah — proizvodnja raznega svilenega blaga (tkanin, trakov, vrvic, nogavic in dr.).

Moja razprava ima namen prikazati nastanek, razvoj in usodo svilogojstva in svilarstva na slovenskem ozemlju od srede 16. stoletja dalje. Pri tem je bilo potrebno razlikovati med Primorsko (Goriško-

¹ O svilogojstvu in svilarstvu splošno prim. Fr. Kočev ar, Tekstilne surovine (Knjižica za vzgojo strokovnih kadrov 61), Ljubljana 1950, 271–284, Fr. Bock-L. Pigorini, Die Seidenspinner (Technologie der Textilfaser VI. 1.) Berlin 1938, St. Keess, Darstellung des Fabriks- und Gewerbswesens im österr. Kaiserstaate I. T. Wien 1819, 408–418. Opis tehničnega procesa v 18. stoletju temelji na Rkp. Fr. H. pl. Raigersfelda v DAS 81 (I 3 d), vložek II. str. 13 sl. Nazive: pečica (fornel), odvijalnica (filanda), previjalnica (inkanatorij) in predilnica (filatorij) sem prevzel po nasvetu inž. Evg. Mayerja, vodje svilogojne postaje v Pristavi pri Gorici (pismo z dne 14. avg. 1954).

Gradiščansko) in ostalimi slovenskimi alpskimi in kraškimi deželami. Predvsem so upoštevane razmere na bivšem Kranjskem, ki kažejo menjajoče zanimanje za to panogo gospodarstva in bistvene vzroke za to (merkantilizem, gospodarska stiska). Pri tem spoznamo tudi gospodarsko politiko vlad in gospodarskih krogov, njihove ukrepe za pospeševanje svilogojstva in svilarstva, vzroke neuspehov in pomanjkljivosti, ki so preprečile, da bi se kljub ponovnim poskusom izven Primorske docela udomačilo in ohranilo svilogojstvo.

O začetku in stanju svilarstva na Goriškem in Gradiščanskem v 18. stoletju je zapustil prve, zelo dragocene beležke znani kranjski ekonomist, svetnik dv. komore in prvi predsednik kranjskega komerčnega konsesa Franc Henrik pl. (pozneje baron) Raigersfeld-Rakovec (1697—1760). Zanimal se je tudi za tehnično predelavo surove svile in zapisal imena raznih vrst svilenih odpadkov: strusa, spelaja, bavela, bigati, valopa in dopii.² Ob koncu 18. stoletja je posvetil pažnjo tudi svilogojstvu in svilarstvu v slovenskih deželah Benedikt Franc Herrmann.³ Ko je v začetku 19. stoletja ponovno oživel na Slovenskem zanimanje za to agrarno panogo, sta obujala H. Costa⁴ in A. Dimitz⁵ spomine na kranjsko svilogojstvo in svilarstvo v dobi Karla VI. in Marije Terezije, Janez Bleiweis⁶ in Josip Orel⁷ pa sta ugotavljala dosežene uspehe v svilogojstvu. Na podlagi arhivskega gradiva so priobčili specialne študije iz zgodovine svilogojstva in svilarstva H. Deutsch,⁸ Ivan Slokar,⁹ R. M. Cossâr¹⁰ in Jože Šorn.¹¹

² O Fr. Henriku pl. Raigersfeldu prim. A. Luschin-Ebengreuth, *Die Freiherren v. Raigersfeld*, GMS XI (1930) 36 sl., XII (1931) 32 in Jože Šorn, *Merkantilist Franc Rakovec-Reigersfeld (1697—1760)*, Kronika III (1955) 81—87. O svilenih odpadkih gl. Fr. Kočev ar, o. d. 285; strusa = kosmata svila, spelaja = svilena vata, bavela = od preluknjanih kokonov, bigati = ostanek kokona po odvijanju surove svile, valopa = pomanjkljivi, zlasti zamazani kokoni, dopii = dvojni kokoni. Raigersfeldove beležke o svilarstvu v Rkp. 81 (I 3 d) 33, 34, 36, vložek I. str. 3, 8, 9, 25, 26, vložek II. str. 11, 13, 14, 15, dalje RS fasc. III., V., dnevnik, *Copia lettere*, na več mestih, kar bo razvidno iz razprave.

³ Ben. Fr. Herrmann, *Reisen durch Oesterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Istrien, Tyrol, Salzburg und Baiern im Jahre 1780*, I. 145, II. 114, 130, 132 sl. 137.

⁴ H. v. C (osta), *Zur Geschichte der Seidencultur in Krain*, IB 1840, 85 sl.

⁵ A. Dimitz, *Zur Geschichte der Seidenzucht in Krain*, BK 9 (1865) 55 sl.

⁶ Jan. Bleiweis, *Zgodovina c. kr. krajnske kmetijske družbe*, Lj. 1855, 5 sl., *Zgodovinske črtice važnejšega delovanja c. k. kmetijske družbe na Kranjskem*, Lj. 1867, 25 sl.

⁷ Jos. Orel, *Seidenzucht in Krain*, IB 1841, 30 sl.

⁸ H. Deutsch, *Die Entwicklung der Seidenindustrie in Oesterreich 1660 bis 1840 (Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte*, hrsg. v. Karl Grünberg, III. Heft), Wien 1909.

⁹ Iv. Slokar, *Geschichte der österr. Industrie und ihrer Förderung unter K. Franz I.*, Wien 1914, 390 sl., 402 sl.

¹⁰ Ranieri Mario Cossâr, *Lineamenti storici dell'arte goriziana della seta*, Gorizia 1933.

¹¹ Jože Šorn, *Svilarske manufakture v Ljubljani (1725 do ok. 1800)*, Kronika I. (1953) 103—111.

Moja študija je nastala v okviru del Inštituta za politično ekonomijo in sorodne vede na Pravno-ekonomski Fakulteti Univerze v Ljubljani. Zunanji povod zanjo pa je dalo sodelovanje pri »Enciklopediji gospodarske zgodovine Slovencev«, ki jo pripravlja Slovenska Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Zamisel te enciklopedije je vzkišla na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju in Laškem leta 1950. Prevezel jo je Zgodovinski inštitut SAZU ter poveril izdelavo ogrodja in gesel posebnemu odseku. Pri tem obravnavanju se je pokazalo, koliko pripravljanih del še manjka za agrarne panoge. Poskus takšnega predhodnega dela s posebnim ozirom na svilogojstvo in svilarsko obrt (industrijo) za slovensko ozemlje naj bi bila moja razprava. Ob njenem pisanju sem užival polno naklonjenost vodstev in nameščencev v vseh arhivih in knjižnicah doma in v inozemstvu. Vsi so skušali ustreči mojim željam, ki pogosto niso bile majhne. Zato velja vsem moja iskrena zahvala.

1. Začetki svilogojstva in svilarstva na Goriškem in Gradiščanskem

Prve poskuse z gojitvijo bele murve in sviloprejk so napravili v beneški republiki že v 14. stoletju. V začetku 15. stoletja so ukazali zasaditi murve na Južnem Tirolskem. Istočasno se je širilo svilogojstvo tudi v Furlanski nižini. Leta 1505 so se že potegovali tamošnji prebivalci za ukinitvev naklade na svilo. V 16. stoletju so začeli saditi murve tudi v onih predelih Furlanije, ki so tvorili pozneje Gradiščansko. Izkušnje so pokazale, da so prirodne razmere za to ugodne. Prebivalci so nosili pridelane kokone na Beneško, zlasti na sejem sv. Lovrenca v Vidmu (Udine) na prodaj.¹² Leta 1565 se je ponudil trgovec Melhior Rosetti iz Tridenta (Južna Tirolska), da postavi na lastne stroške filatorij (predilnico svile) v Gorici, ako mu podeli nadvojvoda Karel za 25 let izključni privilegij trgovine s svilo na Goriškem in Gradiščanskem. Proti temu predlogu so nastopili deželni stanovi kot predstavniki zemljiških gospodov.¹³ To dokazuje, da so skrbeli za ureditev murvinih nasadov predvsem zemljiški gospodje, ki so imeli od svobodne trgovine z murvinim listjem, svilenimi zapredki in surovo svilo precej dohodkov. V 17. stoletju so se množili nasadi murv zlasti v ravninskem svetu zahodno od Soče, nekoliko kasneje vzhodno od nje in v gričevju. O kakšnih ukrepih državnih oblastev, ki bi predpisovali načrtno zasajevanje murv, kot se je to zgodilo istočasno na Francoskem v ozemlju med morjem in Loiro in nekoliko kasneje v Piemontu in Toskani, pa ni sledu.¹⁴ Šele v drugi polovici 17. stoletja se da ugotoviti zanimanje za bele murve in sviloprejkje tudi na Koprskem v beneški Istri.¹⁵

¹² O začetkih svilogojstva na Primorskem prim. E. Pavani, *Cenni storici intorno alla seta in Gorizia, nell'Istria e in Trieste*, ArTr n. S. XVI (1890) 86. J. Bolle, *Die Seidenraupenzucht, Geschichte der österr. Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848—1898*, Wien 1899, 759. H. Deutseh, o. d. 16. R. M. Cossar, *Lineamenti* 9 sl., Fr. Spessot, *Le Convocazioni di Gorizia e Gradišca*, Studi Goriziani XVI (1954) 73. H. Heimpel, *Seide aus Regensburg*, MÖG LXII (1954) 273 sl. O filandah in prvem filatoriju v Vidmu (Udine) gl. A. Battistella, *Udine nel secolo XVI*, *Memorie storiche forogiuliesi* XX (1924) 34.

¹³ C. Morelli, *Istoria della contea di Gorizia* I. 183, C. v. Czörnig, *Oesterr. Nizza I. Das Land Görz*, Wien 1873, 814. R. M. Cossar, *Lineamenti* 10, *Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia, Pordenone* 1948, 79.

¹⁴ W. Roscher, *System der Volkswirtschaft* II. *Nationalökonomik des Ackerbaues*, Stuttgart 1870, 541 op. 9, C. Morelli, o. d. II. 180, C. v. Czörnig, o. d. 821 sl., *Verhandlungen des Seidenbau-Congresses Wien am 15., 16. und 17. Oktober 1867*, Wien 1867, 9, 12.

¹⁵ Pavani, o. d. 89.

Knezi Eggenberški, ki so postali tedaj gospodje Gradiščanskega (1647—1718), so pospeševali tkalce svilenega blaga, ki so se priselili iz Benetk. Kljub čuječnosti organov beneške vlade je uspelo dobiti zanje specialne statve za izdelovanje nogavic in damasta. Nekoliko pozneje so pričeli s predelovanjem svile tudi v Gorici. Francoski mojstri-svilarji, ki so se uveljavili od srede 17. stoletja dalje proti beneškemu svilarstvu, so baje priznavali dobro kakovost na Goriškem izdelanih damastov. Toda že ob koncu 17. stoletja je ta obrt v Gorici odmrla.¹⁶

Šele na prehodu iz 17. v 18. stoletje so se zganili na Dunaju. Zahtevali so od stanov posameznih dežel pojasnila in predloge o gospodarskem obtoku denarja, o pospeševanju »komercija«, t. j. obrti, trgovine in prometa, zlasti manufaktur svilenega in volnenega blaga.¹⁷ Prevladovalo je mnenje, da zavisi trgovina od manufaktur in da izvira blaginja dežel in držav od trgovskega prometa. Stremljenje po gospodarski krepitvi in osamosvojitvi države je rodilo v začetku 18. stoletja razne ukrepe, med drugimi proglasitev Trsta in Reke za svobodni pristanišči (1719), obljube svoboščin tujim trgovcem, obrtnikom in manufakturistom, ki bi se priselili (1717, 1719, 1725), ustanovitev komerčne dvorne komisije na Dunaju in komerčne glavne komisije v Gradcu za notranjeavstrijske dežele.¹⁸

Novi urad je iskal podatkov o proizvodnji in predelavi surove svile na Primorskem. Iz njih izvemo, da je postalo svilogojstvo poleg vinogradništva važna panoga kmetijstva na Gradiščanskem in v delu Goriške.¹⁹ S svilogojstvom so se pečali skoraj izključno revni prebivalci vasi. Tedaj je imelo samo 5 zemljiških gospodsk na Goriškem prave kmečke podložnike: Kanal, Tolmin, Rihemberk (Branik), Švarcenek in Sv. Križ. Ostali zemljiški in deželskosodni gospodje (jurisdicenti) na Goriškem in Gradiščanskem so oddajali zemljo v zakup »massarom« (kolonom), ki so se zavezali »odrajtovati« zakupnino predvsem v žitu

¹⁶ C. Morelli, o. d. II. 180 sl., H. Deutsch, o. d. 143, R. M. Cossar, Lineamenti 10 sl., Storia 152, E. Massi, L'ambiente geografico e sviluppo economico del Goriziano, Gorizia 1938, 64, R. Kretschmayr, Geschichte von Venedig III. (1934) 165 sl., H. Hassinger, Joh. Joachim Bechers Bedeutung für die Entwicklung der Seidenindustrie in Deutschland, VSWG 38 (1951) 210, St. Keess, o. d. II. 283 sl., 346 sl.

¹⁷ Prim. Protokol št. 38, fol. 456—458 (20. in 22. V. 1699). Vsebinsko ces. res. ripta z dne 21. X. 1698 prinaša Th. Schönborn, Die Wirtschaftspolitik Österreichs in Schlesien im 17. und Anfang des 18. Jahrhundert, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik N. F. 9. Bd., Jena 1884, 301.

¹⁸ Codex Austriacus, Supplementum I., Leipzig 1748, 932/933, II. Wien 1752, 358 sl., 629, 646 (tržaški veliki sejem), Fr. M. Mayer, Die Anfänge des Handels und der Industrie in Oesterreich und die orientalische Compagnie, Innsbruck 1882, 27 sl.; ljubljanski trgovec Caharija Waldreich je predlagal že leta 1675 ureditev svobodne luke v Trstu. Prim. H. v. Srbik, Adriapolitik unter K. Leopold I., MIOG, Ergänzungsband XI. (1929) 628 op. 1. O komerčnih komisijah gl. K. Pfabram, Geschichte der österr. Gewerbepolitik von 1740—1830, I. Bd. 1740—1798, Wien 1907, 25.

¹⁹ R. M. Cossar, Lineamenti 19 sl., RS Copia lettere knj. 18, 382 (za leto 1730).

in vinu svojim gospodom. Od pravih kmetjskih podložnikov so se ločili po tem, da niso plačevali davka in kontribucije, ki je bila uvedena leta 1633. Tudi niso opravljali tlake in niso bili podložni glede sodstva svojim zemljiškim gospodom. Zakupno razmerje ni bilo trajno. Ob poteku leta je prišlo pogosto do izprememb. »Massari« so sami zapustili prevzeto kmetijo ter vzeli drugod zemljo v zakup ali pa jim je odpovedal zemljiški gospod pogodbo.²⁰ Položaj revnih svilorejcev na Goriškem in Gradiščanskem je bil težak. Kupiti so si morali potrebno količino murvinega listja. Med letom, zlasti na pomlad, jim je pogosto zmanjkalo raznih življenjskih potrebščin, zlasti žita, oziroma denarja in so bili prisiljeni iskati posojil pri židovskih in meščanskih trgovcih oziroma pri zemljiških gospodih. Zato pa so se morali zavezati, da bodo prinesli posojilodajalcu pridelane kokone. Posojila, ki so jih ponujali zlasti Židje na bodoči pridelek kokonov, so bila podobna pravno prepovedanemu stvarnemu oderuštvu, tako imenovanemu »zelenastvu«, kjer je šlo za prodajo in kup plodov »na zelenem stebelu«.²¹

Kljub splošnemu preganjanju v 15. in 16. stoletju se je ohranilo na Primorskem nekaj manjših, toda krepkih naselbin Židov v Gorici, Gradiški in Trstu. Pozneje se še omenjajo v Krminu, Tržiču (Monfalcone), Rudi, Ontagnanu in Gonarsu. Zaradi posojil, ki so jih dale Ferdinandu III., so pridobile leta 1624 štiri židovske družine: Gentile (Gorica), Marpurger [Morpurgo] (Gradiška), Parente (Trst) in Pinkerle (Gorica) privilegiran položaj dvornih židov. Proti plačilu letne zaščitnine 400 gld. so prejeli pravico svobodnega trgovanja v avstrijskih dednih deželah in rimsko-nemški državi, ne da bi bili dolžni nositi predpisani židovski znak. Sčasoma so se pridružile tem privilegiranim židovskim rodbinam še druge, ki niso imele posebnih dovoljenj za bivanje in trgovanje. Židje so posojali denar na visoke obresti, sprejemali so tudi denar na obrestovanje; imeli so tudi zastavljalnice.²² Policijski red iz leta 1633 je očital goriškim in tržaškim Židom, da prevzemajo denar od kristjanov.²³ Zaradi pritožb so se morali leta 1697 preseliti goriški Židje v posebno mestno četrt (geto). Še za začetek 18. stoletja je zabeležil Franc Henrik pl. Raigersfeld, da imajo mnogi kristjani pri goriških Židih naložen denar na takšne obresti, ki jih ne bi hotel nihče

²⁰ 12. XI. 1720, Vic. I 90. O kolonatu prim. M. Kos, Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953, 54, C. Morelli, o. d. I. 127 sl., 133, 136 sl., II. 162, III. 125 do 127, IV. 51, C. v. Czörnig, o. d. 827 sl., 833 sl., MHK 1853, 5, 7.

²¹ 22. IV. 1762, fasc. R 425, IOKo, ADvK. O »zelenastvu« prim. M. Dolenc, Prispevek k zgodovini »zelenastva« med Slovenci, Šišičev zbornik, Zagreb 1929, 201 sl.

²² C. Morelli, o. d. I. 137, 165 sl., II. 160, IV. 68 sl., C. v. Czörnig, o. d. 817, 824, 834, RS Copia lettere knj. 18, 305, 404 sl., Commercialia fasc. V. (26. X. 1744), CoCo K 1 (15. III. 1758, 24. IV. 1759 s prilogami), DGI Co M 1 (13. IX. 1749 Locatelli), fasc. R, 159 IO Miscellen ADvK (12. III. 1624, 24. IV. 1697, 11. V. 1715), RB 1748, fol. 77–78, DGI Publico-Politica J 2–2, RS Dnevnik I. 275.

²³ Policijski red Ferdinanda II. za notranjeavstrijske dežele, Dunaj 5. decembra 1633 v Rkp. DAS 49 (I 2).

drugi plačevati.²⁴ V posojanju denarja goriški Židje niso imeli resnih tekmecev, ker v Gorici kljub poskusom do leta 1753 ni uspelo meščanom in cerkvenim krogom, da bi ustanovili »mons pietatis« (zastavljalnico, ki je posojala proti nizkim obrestim),²⁵ podobno kot v Trstu leta 1641 in v Gradiški leta 1670. Tam so se morali Židje umakniti v poseben del mesta (geto) šele leta 1749. V Gorici in Gradiški niso le močno razvili denarne kupčije, marveč so tudi trgovali z železom, idrijskim živim srebrom, kožami, platnom, tkaninami, oljem in lesom. Po trditvi meščanskih trgovcev sta bili v vsakem stanovanju goriškega Žida po ena ali dve trgovini z raznim blagom. Izven geta so imeli še skladišča blaga za trgovanje na debelo. Židje so tudi zatrjevali, da so oni pričeli s pridobivanjem surove svile iz kokonov in da imajo največ zaslug za razmah svilogojstva in svilarstva na Primorskem. Tudi Fr. H. pl. Raigersfeld je sodil o Židih na Goriškem in Gradiščanskem, da koristijo deželi in da se skoraj samo oni udejstvujejo v »komerciju«. Tako so imeli goriški Židje leta 1730 v svojem getu že 36 fornolov in 2 ročna filatorija, v Gradiški pa okoli 20 fornolov. Goriškim privilegiranim židovskim rodbinam je dovolil Karel VI. leta 1728, da uporabljajo poseben izhod iz geta k potoku Kornu. Mestni čuvaj ga jim je moral odpreti eno uro po sončnem vzhodu in zapreti eno uro pred sončnim zahodom. Vodo so potrebovali za belilnice voska in kotle pri odvijanju surove svile. Kako velik del v deželi pridelane surove svile so imeli Židje tedaj v rokah, dokazuje pritožba bratov Zupančič, trgovcev v Gradiški leta 1730, da nista mogla nakupiti toliko kokonov, da bi obratoval njihov fornol 20 dni, medtem ko je delal tamošnji Žid Izak Morpurgo na dveh fornolih preko 12 meseca. Zaradi svojih poslovnih uspehov so bili Židje močno osovraženi pri plemstvu, goriških in gradiščanskih deželnih stanovih, pa tudi pri meščanskih trgovcih, ki jim pri izkoriščanju revnih svilorejcev niso bili kos. Ivan Seifrid grof Herberstein (1706–1774), sprva vodja komerčne intendance za avstrijsko Primorje in tržaški glavar, pozneje predsednik reprezentacije in komore v Ljubljani, ki je pogosto iskal posojil pri tržaških in goriških Židih, je trdil, da so Židje tujci, ki sovražijo po svoji naravi druge narode in se nikdar ne zavzemajo za pravo blaginjo dežele, v kateri bivajo, marveč skrbje izključno za lastno korist.²⁶ Leta 1730 so zahtevali deželni stanovi in meščanski trgovci, naj prepove državna oblast Židom nakupovanje kokonov, odvijanje surove svile s pomočjo fornolov in napravo predilnic (filatorijev) na ročni ali vodni pogon razen dveh, ki sta bili že v goriškem getu.

²⁴ Rkp. 81 (I 3 d), vložek III. str. 11 sl.

²⁵ O montes pietatis prim. C. Morelli, o. d. II. 161, III. 111 sl., IV. 184, Fr. M. Mayer, o. d. 67, Camillo Depiera, Monti di pietà, Trieste 1905, zl. 3–14, Fr. Spessot, o. d. 86 sl., RB 1748, fol. 77–78 (18. XII. 1748).

²⁶ C. v. Wurzbach, Biograph. Lexikon des Kaiserthum Oesterreich VIII. 339, IÖ Miscellen fasc. R 159 (27. X. 1726) ADvK, RS Dnevnik I. 524 (Herberstein je imel pri goriških in tržaških Židih okrog 18.000 gld dolgov), DG1 Co M 1 (24. VII. 1749).

Gradiščanski deželni stanovi so dolžili Žide, da zalagajo revne svilorejce, ki se zatekajo k njim, celo leto z žitom in drugimi potrebščinami, vendar po mnogo višjih cenah, kakor pa bi bilo mogoče: dobiti to blago za gotovino. Očitali so jim, da jih tudi s posojanjem denarja tako navežejo nase, da jim prinašajo vse kokone. Ob prevzemu pa so Židje po trditvi meščanskih trgovcev obračunavali posojila tako, da so dobili zapredke po čim nižji ceni. Židovska posojila imajo menda le videz človekoljubja in so dejansko škodljiva, ker je posojeno blago zaračunano po oderuških cenah. Po mnenju goriških trgovcev mnogi kmetje (koloni) niso jemali posojil iz potrebe, marveč iz zapravljivosti, kar utegne povzročiti gospodarski propad ne le revnim kmetom (kolonom), marveč tudi njihovim gospodarjem. Trgovci so obetali, da bodo oni dajali svilorejcem posojila na kokone, ako prenehajo Židje z nakupovanjem zapredkov, da pa ne bodo nikdar preiravali svojih zahtev in izkoriščali revnih ljudi, kakor so to delali Židje. Ti pa so se spretno zagovarjali, da pač morajo vzeti kokone, ker drugače ne bi prišli do svojega denarja, ki so ga posodili. Hvalili so se tudi, da plačujejo zapredke bolj kot meščanski trgovci in da ne bi mogli vzdržati revni svilorejci brez njihovih podpor v denarju in živilih, zlasti v aprilu in maju, ko so potrebe kmetovalcev največje. S svoje strani so očitali gradiščanskim stanovom, da želijo pridobiti izključno pravico za trgovanje s kokoni, kar bi bilo v škodo kmečkim prebivalcem in svilogojstvu vobče. Vlada ni ustregla željam deželnih stanov in meščanskih trgovcev, kajti Židje niso le trgovali s surovo svilo, dali so tudi predelati svilo v obrtnih obratih v razne vrste svilenega blaga, ki so ga razstavili na tedaj ustanovljenem tržaškem velikem sejmu.

Ker pa je bilo izkoriščanje svilorejcev, ki so si izposojali v stiski denar ali drugo blago na račun bodočega pridelka kokonov, preveč izrazito, je predpisala državna oblast vsako leto neko srednjo ceno za zapredke (tako imenovana della metà), po kateri so morali obračunavati vsi nakupovalci kokone s svojimi dobavitelji. To naj bi preprečilo, da bi jemali trgovci in zemljiški gospodje ob spremenljivih cenah zapredkov najnižjo ceno za podlago pri obračunavanju. Trgovci so bili načelno proti uradnemu določanju cen. Mnogi se zopet niso strinjali s tem, da ima to nalogo merkantilno in menično sodišče 1. stopnje v Gorici, češ da pripada ta posel upravnim uradom. Ko je postavilo omenjeno sodišče n. pr. leta 1752 ceno kokonov na 48 oziroma 50 soldov za, beneški funt, niso bili zadovoljni z nizko ceno prodajalci. Menično sodišče 2. stopnje je ugodilo njihovi pritožbi in določilo ceno na 50 oziroma 53 soldov. Zdaj so bili nezadovoljni trgovci. Prosili so za razveljavljenje odločbe. Trdili so, da bo bolje za razvoj svilogojstva, ako opuste uradi določanje cen in dajo kupcem in prodajalcem proste roke. Predpisane cene naj bi veljale kvečjemu za svilorejce, ki so imeli obveznosti do trgovcev. Najboljše je načelo svobodnega trgovanja t. j. prodajalec naj si prizadeva, da čim dražje proda, kupec pa, da čim ceneje nabavi. Nato je izročila državna oblast zadevo uprav. uradom in ukazala reprezentaciji in komori v Ljub-

ljani, naj skrbi do nadaljnjega za določanje omenjene srednje cene kokonov na Goriškem.²⁷

Trgovci s svilo so cenili leta 1718 letno proizvodnjo surove svile na Goriškem in Gradiščanskem na okrog 15.000 ben. funtov (peso sottile po 301,23 g) ali 8 do 10.000 nem. funtov (po 560 g), torej nekako 4500 kg v skupni vrednosti 48.750 gld. Pri tem je odpadla približno ena četrтина količine na svilene zapredke, ki so jih vtihotapili vsako leto beneški podaniki na Gradiščansko.²⁸ Leta 1730 je narasla proizvodnja na okrog 30.000 ben. funtov t. j. okrog 9000 kg. Po cenitvah gospodarskih krogov je ostala v povprečni višini 30 do 33.000 ben. funtov t. j. 9 do 10.000 kg. Podrobno statistiko proizvodnje kokonov poznamo iz leta 1750: okraj Krmin 61.001 ben. funtov, Gradiška 60.898 ben. funtov, Gorica 67.021 ben. funtov, skupaj 189.020 ben. funtov (peso grosso po 476,99 g) t. j. 90.160,6 kg kokonov; iz te količine so pridobili 27.688 ben. funtov (po 301,23 g) t. j. 8340,5 kg surove svile. Leta 1756 so cenili pridelek surove svile v obeh deželah na 30 do 35.000 ben. funtov t. j. 9 do 10.000 kg. Šest let pozneje je poročal grof Andler-Witten, predsednik dvornega komerčnega sveta, s svojega uradnega potovanja po Primorskem, da znaša letna proizvodnja surove svile okrog 40.000 ben. funtov t. j. okrog 12.000 kg. Še vedno pa je odpadel del te proizvodnje surove svile na kokone, ki so jih prinesli z beneškega ozemlja in prodali zlasti v Gradiški, Krminu, Tapoljanu, Ajelu, Ontagnanu in Gonarsu.²⁹

Rastočo predelavo kokonov lepo kaže tudi število fornolov. Leta 1720 so jih našli na Goriškem in Gradiščanskem okrog 60 do 70, leta 1730 so jih imeli samo Židje 50 do 70. Leta 1732 jih je bilo že 187, leta 1744 preko 200, leta 1750 218.³⁰ Drugod je bilo število fornolov majhno. V Trstu so imeli še leta 1744 samo 13 fornolov, kar je zadoščalo za tamošnjo proizvodnjo, saj je bila v skalnati okolici obdelana vsaka ped rodovitne zemlje in služila za pridelovanje žita, vina in olja.³¹ Na Reki so imeli leta 1735 šele 1 fornol, niso pa znali še odvijati surove svile in prosili, da bi jim poslali mojstre iz Gorice, ki bi izvežbali domačinke.³²

²⁷ RS Commercialia fasc. IV. (1. IX. 1734), fasc. XXX (17. VIII., 24. VIII. 1746), DG1 Co M 2 (24. VII., 20. VIII. 1750, 31. XII. 1756), fasc. R 426 IÖKo ADvK (20. VIII. 1752).

²⁸ H. Deutsch, o. d. 17, RS Commercialia fasc. III. 298 sl. (22. poročilo 31. X. 1718). O mernih za svilo gl. S. Vilfan, Prispevki za zgodovino mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (XVI.—XIX. stoletje), ZC VIII (1954) 59, 68.

²⁹ Rkp. 81 (I 3 d) 296, DG1 Co M 1 (8. VIII. 1749), M 2 (20. III. 1750), IÖKo fasc. R 441 (10. X. 1762). O tihotapljenju kokonov iz beneške Furlanije in Istre prim. Jos. Occioni-Bonaffons, I vostri bisnonni a Trieste nel secolo XVIII, ArTr XVIII, 447. O dvornem komerčnem svetu gl. Pribram, o. d. 96 sl.

³⁰ R. Cossar, Lineamenti 18, Storia 243, Jos. Sorn, Svilarske manufakture 103, Rkp. 81 (I 3 d) 296, RS. Copia lettere knj. 2. 10, Commercialia fasc. V. 17 (26. X. 1744).

³¹ RS Commercialia, fasc. V. 18 (26. X. 1744).

³² Istotam 17 sl., o svilogojstvu na Reki gl. Giuseppe Viezzolli, Contribuzioni alla storia di Fiume nel settecento, Fiume 10 (1932) 26.

Leta 1718 še ni bilo na Goriškem večjih predilnic za svilo, le nekaj filatorijev na ročni pogon (leta 1722 v Gorici 4, v Krminu 3).³³ Ves promet s surovo svilo je bil usmerjen na tržišča v Benetkah, Bassanu, Veroni, Padovi in Vidmu. Večina trgovcev s svilo na Goriškem in Gradiščanskem je bila gospodarsko odvisna od tujih veletrgovcev v omenjenih mestih. Ti so jim dajali na razpolago potrebne vsote za nakup svile, ki so jo povečini izvozili na Beneško in drugam, kjer so jo šele predelali v razne svilene izdelke. Od celotne proizvodnje surove svile leta 1718 15.450 ben. funtov so poslali komaj 400 funtov v Benetke ali Videm v filatorije ter jo dobili v Gradiško nazaj, kjer so izdelovali svilene nogavice za domačo potrošnjo in za izvoz v Nemčijo. Cene surove svile so bile odvisne predvsem od letne proizvodnje, ravnale pa so se močno po cenah v Benetkah. Navadno je stal ben. funt 3 gld. 40 krc. do 4 gld., nemški funt 6 do 8 gld. Leta 1718 je prevzel vso proizvodnjo na Goriškem-Gradiščanskem nek trgovec iz Bassana po 3 gld. 15 krc.³⁴ Po svoji kakovosti se je odlikovala gradiščanska surova svila; bila je znana po vsej Italiji. Posebno so hvalili ono, ki je bila izdelana od beneških kokonov. Nekoliko nižje so cenili goriško in ono iz avstrijskega Primorja (Trsta in Reke).

Dvorna komora se je zavzela za gradnjo filatorija v Stražicah ob Soči pri Gorici. Načrt naj bi izvedla trgovska družba s kapitalom 40.000 goldinarjev. Osnovna glavica naj bi se delila na 4 delnice po 10.000 gld. Vsak, ki bi prevzel po en glavni delež, bi bil upravičen sprejeti za svojo delnico nadaljnje družabnike, ki bi se povezali z njim. Glasovalno pravico pa bi imeli samo 4 glavni delničarji, ki bi odločali z večino glasov. Sigmund Rudolf grof Wagensperg, predsednik graške komerčne glavne komisije, je pozval poleti leta 1722 kranjskega deželnega glavarja Volka Vajkarda grofa Gallenberga, naj zbere potrebni kapital med veletrgovci dežele. Gallenberg se je obrnil do bankirjev in trgovcev v Ljubljani in Škofji Loki; drugod veletrgovcev tedaj ni bilo. V Ljubljani so mu takoj vsi razen trgovca in bankirja Jan. Krst. Isepha odrekli. V Škofji Loki sta bila veletrgovca samo Franc pl. Oblak-Wolkensperg in Tomaž Jugovic. Prvi je bil že bolehen in je polagoma likvidiral svojo trgovino s platnom in železom. Zato ni hotel vložiti denarja v svilarsko podjetje. Jugovic pa je imel večino svojih denarnih sredstev v železarskih podjetjih v Kropi in Kamni gorici, ki jih je zalagal. Imel je tudi obsežno zemljiško posest in veliko hišno gospodarstvo. Izjavil je, da v svilarstvu nima potrebne izkušnje in si ne upa pristopiti k omenjeni trgovski družbi. Tudi Iseph ni hotel dati denarja na razpolago. Grof Wagensperg je sam prišel v Ljubljano, dal sklicati bogatejše trgovce in plemiče ter jim prigovarjal, toda zaman. Enako je bila brezuspešna Wagenspergova pot na Goriško, kjer

³³ Prim. E. Massi, o. d. 66.

³⁴ C. Morelli, o. d. III. 130, C. v. Czörnig, o. d. 829, RS Commercialia fasc. III. 297 sl., 301, 304 (4. II. 1719), Copia lettere knj. 18. 305 sl., 404 sl., Vic I. 93 (5. XII. 1738).

so se izgovarjali trgovci, da bo mnogo lažje sestaviti trgovsko družbo, ko bo predilnica postavljena in opremljena.³⁵

Medtem se je potegoval grof Edling, zemljiški gospod Ajdovščine, da bi postavili filatorij v Vipavski dolini. Toda Goričani in Gradiščani so imeli polno tehtnih ugovorov proti temu. Ajdovščina je bila izpostavljena pozimi hudemu mrazu; tudi zaradi vetrov bi bilo tam težko delati. Ostro podnebje bi vplivalo na izdelavo svilenih niti, zlasti organzina. Zato ne bi dosegli svileni izdelki potrebne kakovosti. Ker so bili prebivalci Ajdovščine izključno poljedelci, ni bilo tam ljudi, ki bi se razumeli na svilarstvo. Zato bi morali pripeljati vse strokovne delavce t. j. nad 100 oseb od drugod, kar bi povzročilo nove težave. Na Krasu zanje ne bi bilo dovolj stanovanj. V Vipavski dolini so živeli sami Slovenci, ki se ne bi razumeli z došlimi delavci. Ker so bila živila na Krasu dražja kot v Gorici, bi bile težave tudi s prehrano. Končno je bila Ajdovščina preveč oddaljena od predelov, kjer so pridobivali kokone. Vsi ti očitki so morali pokopati Edlingov predlog.³⁶

Leta 1724 se je odločila dvorna komora na predlog komerčne glavne komisije, da zgradi na erarične stroške filatorij na vodni pogon v Fari ob Soči med Gorico in Gradiško. Kljub ugovoru deželnih stanov je prisilila kmečke podložnike (kolone), da so delali ročno in vprežno tlako pri gradnji stavb in obzidja, ki naj bi zapiralo državno podjetje pred zunanjim svetom. Načrte je izdelal in stavbna dela izvršil milanski mojster Anton Boara. Stroje so gnala vodna kolesa. V svilarni so bile vse mehanične naprave za odvijanje surove svile (filanda s 6 forneli), za previjanje na cevke (2 inkanatorija) in predilnica (2 filatorija)³⁷

Po dovrstitvi pa ni začela dvorna komora sama z obratovanjem, marveč je dala leta 1726 podjetje za 12 let v zakup dunajskemu privilegiranemu veletrgovcu (Niederlagsverwandter) Josipu de Trevano iz Neaplja.³⁸ Zaradi težkih, toda utemeljenih pritožb je bil Trevano predčasno že leta 1731 pripravljen odstopiti od pogodbe. Tedaj so izjavili deželni stanovi Gradiščanskega, da žele prevzeti zakup filatorija, ako prepove vlada Židom trgovino s kokoni in surovo svilo.³⁹ Do tega pa ni prišlo. Filatorij v Fari je dobil v zakup veletrgovce Josip Periello iz Neaplja, ki je imel tedaj skupaj s Fr. Ant. pl. Nemizhofenom tudi apalt

³⁵ R. M. Cossar, *Storia* 245, GS fasc. IX (29. VI. 1722), Stan. fasc. 527 (7. VII., 13. VII., 21. VII., 4. VIII., 29. VIII. 1722). O rodbinah Oblak-Wolkensperg in Jugovic gl. P. Blaznik, *Kolonizacija in kmetско podložništvo na Sorškem polju*, Razprave SAZU II (1953) 180, 193.

³⁶ H. Deutsch, o. d. 17 sl., R. M. Cossar, *Storia* 243 sl.

³⁷ C. Morelli, o. d. III. 13, 124, C. v. Czörnig, o. d. 828 sl., R. M. Cossar, *Lineamenti* 15, H. Deutsch, o. d. 18, Iv. Slokar, o. d. 381 (v toliko ni pravilno, da je gradila filatorij v Fari zasebna družba). Opis filatorija iz leta 1730 v RS *Copia lettere* knj. 18. 329–339, iz leta 1764 v fasc. R 425 IÖKo ADvK. Prim. tudi opombe Raigersfelda v Rkp. 81 (I 3 d) 34.

³⁸ RS *Copia lettere* knj. 18, 398 sl. (10. IV. 1726).

³⁹ Istotam 303 sl., 397, RS *Commercialia* fasc. V. (2. II. 1732 instrukcija za komerčno intendantco pod t. 15).

(monopolni zakup) tobaka na Goriškem, Gradiščanskem, v Trstu, na Reki in na Kranjskem. Kljub temu, da tudi delovanje Periella ni bilo v prid domačemu svilogojstvu in svilarstvu, so predlagali leta 1740 vladni organi v Trstu in Ljubljani, da se mu podaljša zakup za 6 let. Šele dunajski komerčni direktorij je opozoril na slabo stanje filatorija v Fari in odpovedal Periellu.⁴⁰ Za zakup so se sedaj zanimali bratje Morpurgo, trgovci v Gorici. Nudili so višjo zakupnino in bili pripravljeni pustiti vsakomur, da si nabavi kokonov in surove svile, kjer hoče. Tudi niso zahtevali, da se omeji število fornolov in filatorijev na ročni pogon, kakor sta to želela Trevano in Periello. Vse to je pričalo, da so imeli goriški Židje vodilno vlogo v svilarstvu. Grof Seifrid Herberstein je nasprotoval predlogu bratov Morpurgo, češ da bodo zaposlili kopo beraških Židov, domačinom pa ne bodo koristili. Toda Morpurgi so si znali pomagati. Povezali so se z goriškim veletrgovcem Dominikom Segala in ta družba je dobila leta 1749 filatorij v zakup.⁴¹

Po zamisli komerčne glavne komisije je imel filatorij v Fari važno gospodarsko nalogo. V tej svilarni naj bi predelali del doma proizvedene surove svile in pospeševali razmah svilarskih obrti in manufaktur na Primorskem. Dvorna komora je ocenjevala zmogljivost omenjenega filatorija na letno vsaj 12.000 ben. funtov surove svile, medtem ko bi odpadlo ostalih 18.000 ben. funtov pridelka na ročne filatorije po deželi. Sredi 18. stoletja (1749) je predlagal Seifrid grof Herberstein, naj predela filatorij v Fari okrog 7000 nem. funtov, manjši filatoriji na ročni pogon, katerih število je naraslo na 21, okrog 3000 funtov, ljubljanski filatorij trgovca Čebula okrog 2000 funtov in novi dunajski filatorij okrog 3000 funtov. Erarični filatorij, čigar upravo je prepustila leta 1750 dvorna komora Ministerialni bankodeputaciji, ni izpolnil teh pričakovanj. Še vedno je ostalo precej surove svile za izvoz.⁴²

Zakupniki filatorija v Fari so si znali zagotoviti v izvozni trgovini s svilo skoraj monopolni položaj. Pri tem jim je pomagala celo vlada

⁴⁰ C Morelli, o. d. III. 132 sl., R. M. Cossàr, Lineamenti 20, Storia 250 sl., RS Copia lettere knj. 2, 1022—1023, 1045 sl., Commercialia fasc. IV. (7. VII. 1734), DGI Co M 1 (24. V. 1748), RB 1749, fol. 207—208 (11. VII. 1749), Rkp. 58 NUK Lj. (Prothocolum über die von dem hochl. Commerzien Directorio und Ministerial Banco Deputation eingegangene Verordnungen u. darüber erstatte Relationes de dato Triest den 2. Marty 1748) 57, 60, 61, 84, 86, Rkp. 59 NUK Lj. (Prothocolum über die von der hochherrslichen k. k. Repraesentation u. Apelat. Cammer in Crain, dann dem I. Ö. Militär Directorio eingegangene Rescripta und darüber gegebene Berichte de dato Triest den 13. Marty 1748) 20, 43 sl.

⁴¹ A. Beer, Studien zur Geschichte der österr. Volkswirtschaft unter Maria Theresia I., Die österr. Industriepolitik, AöG Bd. LXXXI., Wien 1894, 108, R. M. Cossàr, Lineamenti 56, 61, RS Dnevnik I. 618 (28. IX. 1749), DGI Co M 1 (26. XI. 1749), RB 1755, fol. 216 (26. VII. 1755), fasc. R 441, IÖKo ADvK (10. X. 1762).

⁴² DGI Co M 1 (24. VII., 13. IX. 1749), A. Schachinger, Die Entwicklung der Maulbeerbaum- und Seidenkultur in Wien und Niederösterreich bis in die Mitte des 19. Jahrhunderts, Jb. f. Landeskunde Niederösterreichs XXVII (1938) 153 op. 3.

s svojimi ukrepi. Trevano je dosegel z napačnimi navedbami, da je prepovedala oblast postavitve novih in uporabljanje starih filatorijev na ročni pogon. Dalje je predpisala dvorna komora leta 1726, da morajo proizvajalci in trgovci svile na Primorskem ponuditi surovo svilo najprej zakupniku kameralnega filatorija. Ta pa je pogosto odlašal z odločitvijo, da so izgubili trgovci najboljši čas za prodajo in bili prisiljeni odstopiti Trevanu svilo po nižji ceni. Da bi izkoristil obrat za proizvodnjo surove svile za prodajo v inozemstvo, je postavil Trevano v Fari še 12 fornolov, ki za predelavo svile niso bili potrebni. Dvorna komora je sama pomagala, ker mu je dovolila, da izvozi polovico izdelane organzin in trama preje v Benetke in na Holandsko ter uvozi prepovedano in višji mitnini podvrženo trgovsko blago. Nekateri so bili celo mnenja, da je hotel Trevano namerno ovirati razvoj svilarstva na Primorskem, ker je nakupoval slabšo surovo svilo v beneškem Kopru, jo predelal v filatoriju v prejo ter jo dobavljal svilarским rokodelcem na Goriškem.⁴³

Dvorna komora je nato ukinila škodljivi predpis o predhodni ponudbi surove svile filatoriju v Fari, izdala pa je leta 1733 enako usoden ukaz o pobiranju izvozne takse 24 krc. od funta surove svile. Periello ni dobil v zakup samo filatorija, marveč je tudi prevzel pobiranje omenjene mitnine. Poleg tega je prepovedala oblast vsako leto do srede septembra izvoz surove svile, da bi mogel najprej filatorij v Fari kriti svojo potrebo surovin. Mitniški urad v Gorici je potožil, da je znal Periello izkoristiti zakup filatorija v lastne namene še bolj kot Trevano in si zagotovil naravnost monopol v trgovini s svilo. Izvoznico za prodajo svile izven dežele je mogel dati le zakupnik filatorija, ki je pobiral predpisano pristojbino. Ta pa je pogosto odrekel ali tako dolgo zavlačeval zadevo, da je izgubil prodajalec ugodno priliko in moral prepustiti Periellu svilo za nižjo ceno. Nato je dal zakupnik sortirati nabavljeno svilo po kakovosti. Boljšo je dobro prodal na Holandsko, Angleško, v Hamburg, Benetke, na Dunaj in drugam, slabšo pa je dal predelati v filatoriju in z njo zalagal obrtnike v deželi, ki so tožili, da njihovi svileni izdelki (damasti, gros de Tours, nogavice in dr.) nimajo primerne kakovosti.⁴⁰ Donos izvozne mitnine na svilo se je še povečal, ker so razširili na Periellovo željo leta 1746 veljavnost predpisov tudi na svilo, ki je šla preko Trsta in Štivanja pri Devinu.⁴⁴ Ker je bilo očitno, da so iskali zakupniki dobička v izvozu in zapostavljali koristi obrti in manufaktur na Goriškem in Gradiščanskem, je prenesel komerčni direktorij pobiranja izvozne pristojbine na državne mitniške urade in jo znižal na polovico (12 krc.).⁴⁵

⁴³ C. Morelli, o. d. III. 131 sl., C. v. Czörnig, o. d. 829, Fr. M. Mayer, Zur Geschichte der österr. Handelspolitik unter K. Karl VI., MIOG XVIII (1897) 139 sl., R. M. Cossar, Lineamenti 18 sl., Storia 250 sl., Vic I 93, Stan. fasc. 28 (12. II. 1729).

⁴⁴ DG1 Co M 1 (22. I. 1748).

⁴⁵ DG1 Co M 1 (11. VII., 24. VII. 1749).

Zakupniki tudi niso primerno in v polnem obsegu vodili obrata v kameralnem filatoriju v Fari. Leta 1726 je predpisala dvorna komora zelo strog pravilnik za delavce in delavke. Kot po italijanskih filatorijih je trajal delovni čas pozimi in poleti 14 ur na dan. Vajenca (vajenko), ki bi zapustil delo in neopravičeno odšel, je smel podjetnik s silo pripeljati nazaj. Brez dovoljenja vobče niso smeli delavci odhajati iz filatorija. Kdor bi preplezal obzidje, bi ga zadela kazen zapora enega meseca. Za vsako, tudi najmanjšo tatvino materiala je grozila kazen 3 mesecev in odpustitev iz službe. Vir izkoriščanja je bilo tudi dovoljenje, da je smel prodajati podjetnik delavcem razna živila in pijače, kar je obračunaval pri mezdi. Delavci pa so bili izvzeti iz oblasti svojih zemljiških oziroma deželskosodnih gospodov in podrejeni v civilnih in kazenskih zadevah goriškemu deželnemu glavarstvu.⁴⁶

Za redno obratovanje filatorija je bilo potrebno okoli 150 strokovnih delavcev, ki jih je pripeljal leta 1726 Franc Segala (iz Rovereta). Izgovorili so si bili od funta sukane svile 21 soldov mezde. Ko pa so začeli z delom, jim je odtrgal podjetnik 5 soldov. Večkrat je zmanjkalo surovin. Tedaj so bili delavci brez zaslužka in prisiljeni si izposojati denar. Trevano jim je kmalu odpovedal. Revni delavci so si morali šele priberačiti nekaj denarja za pot domov. Nato je vzel podjetnik v službo nekaj beneških mojstrov svilarjev, ki so morali zaradi raznih hudodelstev bežati iz domovine. Ker so se slabo obnesli, jih je moral Trevano odsloviti. Odslej vobče ni imel strokovno izvežbanih mojstrov v podjetju. Zato je odkrila preiskava, ki jo je izvedla oblast zaradi številnih pritožb leta 1730, velik nered v filatoriju. Obratovali so samo trije oddelki. Pa še ti so bili tako slabo zasedeni, da je bila četrtnina vreten brez svile. Inkantarij ni imel mojstrce. Na vsem filatoriju so našli 54 zaposlenih oseb (15 delavcev in 39 delavk), ki so tožile, da so zelo slabo plačane in da jih Trevanova žena brez najmanjšega povoda pretepa. Trevano je želel na videz povečati stalež osebja in je poklical tik pred prihodom uradne komisije več delavcev iz Vidma. Nekateri delavni prostori so služili zaposlenim ponoči za spalnice. Mezde so bile skrajno nizke. Le eden je zaslužil dnevno 14 soldov, štirje po 12 soldov, ostali pa so prejeli le 6 do 10 soldov dnevno. Dečki in deklice so dobivale le 3 do 4 solde. Od te skromne mezde je odtrgal podjetnik znesek za drago zaračunana živila in pijačo, ki so jo dobili delavci pri njem. Pravega obračuna pa ni hotel pokazati.⁴⁷

Stanje svilarstva na Primorskem je prikazal leta 1718 Franc Henrik pl. Raigersfeld komerčni glavni komisiji v Gradcu takole. Razen nekaj nogavičarjev v Gradiški še ni bilo izkušanih svilarjev in tudi ne naprav, kjer bi mogli predelati surovo svilo za nadaljnjo porabo v obrtih in manufakturah. Menil je, da bi potrebovali za povzdigo svilarstva bogate podjetnike, ki bi uredili potrebne naprave in pripeljali strokovne delavce.

⁴⁶ R. M. Cossar, *Storia* 246 sl.

⁴⁷ RS *Copia lettere* knj. 18. (19. poročilo 19. XI. 1730 s prilogami).

Komerčna glavna komisija je bila prepričana, da sta Goriška in Gradiščanska za ustanovitev svilarških manufaktur zelo primerni.⁴⁸ Zato je priporočala v svojem gospodarskem načrtu, naj povečajo nasade murv na Primorskem, zlasti na pustotah, občinskih zemljiščih in ob javnih cestah, dalje naj uredijo filatorij v Gorici in Gradiški ter dosežejo, da bo ostala domačinom korist, ki so jo imeli dotlej Benečani od predelovanja surove svile.⁴⁹

Kameralisti, ki so uveljavljali načela merkantilistične gospodarske politike, so bili prepričani, da je država dolžna urejati gospodarsko življenje, pa tudi sposobna, da doseže zaželeni gospodarski uspeh, ako se posluži pravih sredstev.⁵⁰ Toda ukrepi upravnih oblastev pogosto niso bili dovolj preudarjeni. Tako so prepovedali leta 1719, da se izvažajo svileni zapredki in surova svila iz Goriškega in Gradišanskega. Istočasno so izdali enako prepoved za uvoz finega svilenega blaga in nogavic. Ne gre, da bi še naprej predelovala beneška podjetja surovo svilo teh krajev v razne svilene izdelke in jih nato prodajala avstrijskim deželam za dvojno ceno nazaj. Zdaj bo dovolj surove svile za začetek planiranih manufaktur na Primorskem na razpolago. Če bi pa še kaj manjkalo, bi jo mogli dobiti iz Neaplja, ki je tedaj pripadal Habsburžanom. Ako ne bi mogli takoj urediti popolnih manufaktur svilenega blaga, naj bi pričeli z izdelovanjem svile za šivanje. Saj so menda zaslužile manufakture v Veroni ogromne vsote denarja s prodajo svilenega sukanca.⁵¹

Kameralisti so se tolažili, da bodo ugodne razmere same privabile trgovce in podjetnike, ki bodo oskrbeli potrebne stroje, pripeljali izvežbane rokodelce, nakupili surovine in začeli proizvajati.⁵² Toda izkušnja je pokazala drugače. Po Karlu VI. izdani predpisi, ki naj bi pospeševali naselitev podjetnikov s tem, da so nudili razne ugodnosti, zlasti varstvo in oprostitev od realnih in osebnih bremen ter vojaške službe, niso imeli drugega učinka kot, da je prišlo na Goriško nekaj tkalcev - svilarjev, niso se pa priselili tuji podjetniki in premožni trgovci. Ker je manjkalo kapitala, niso nastale trgovske kompanije, vobče ni bilo pogojev za večjo svilarško industrijo, kakor so si jo zamislili uradni krogi.⁵³ Zato so morali sprevideti, da je prenagljena prepoved izvoza surove svile in da je ta ukrep le škodoval, ker je bil zaenkrat izvoz surove svile eden glavnih virov, ki je prinašal denar v deželo.⁵⁴

⁴⁸ RS Commercialia fasc. III. 385 (27. poročilo 31. V. 1719).

⁴⁹ H. Deutsch, o. d. 17 sl., RS Commercialia fasc. III. 396 (27. poročilo 31. V. 1719).

⁵⁰ A. Beer, o. d. 5.

⁵¹ RS Commercialia fasc. III. 314 sl. (22. poročilo 14. II. 1719), Vic. I. 93 (2. IX. 1719).

⁵² RS Commercialia fasc. III. 313 sl. (22. poročilo 14. II. 1719).

⁵³ Rkp. DAS Herberstein, Bericht von 1754 (5. XII. 1754), fasc. R 425 IÖK, ADVK (jul. 1762), R. M. Cossar, Lineamenti 17 sl., E. Massi, o. d. 66.

⁵⁴ C. Morelli, o. d. III. 131 sl., C. v. Czörnig, o. d. 829, H. Deutsch, o. d. 17, R. M. Cossar, Storia 250 sl., DG1 Co M 1 (8. VIII. 1749).

Ko je 30 let pozneje (1749) zaradi slabe letine kokonov močno narasla cena surove svile, je prišlo mnogo naročil za svilo na Primorsko iz Benečije, Romagne, zlasti iz Sinigalije, in drugod. Vlada je želela zagotoviti dunajskim manufakturam zadostno količino svile po primernih ceni in je zopet pripravljala prepoved izvoza zanjo. Nameravali so pokupiti svilo na Goriškem in Gradiščanskem po oni ceni, po kateri bi jo mogli prodati v tujino. Vendar niso imeli prave predstave o količini in zalogah surove svile na Primorskem. Dunajski komerčni direktorij se je obrnil do komerčne komisije v Ljubljani, ki pa tudi ni razpolagala s točnimi informacijami. Filip grof Kinsky, vodja Ministerialne bankodeputacije, je prepovedal mitniškim uradom, da bi dajali omenjeni komisiji potrebna pojasnila o blagovnem prometu.⁵⁵ Komerčni direktorij se je ukvarjal tudi z načrtom, da ustanovi posebno skladišče surove svile na Dunaju.⁵⁶ Trgovci na Primorskem niso nasprotovali, da se predele surova svila v državi. Prosili so le, da jim da vlada potreben kapital za nakup kokonov na razpolago, ki so ga dobivali dotlej od tujih veletržcev, za katere so jih nabavljali, in da jim plača svilo po cenah, ki so jih nudili tuji odjemalci. Ko pa je izvedel komerčni direktorij za količino letne proizvodnje na Primorskem in za visoke cene (1 ben. funt kokonov 56—58 soldov, 1 funt organzina 12 gld. 30 krc., trame 10 gld.), je odstopil od svoje namere.⁵⁷ S tem pa ni prenehalo razpravljanje, ali je dovoliti izvoz surove svile ali ne.

Leta 1751 je zvišala Ministerialna bankodeputacija izvozno mitnino za nemški funt na 42 krc. Stanovi in trgovci na Goriškem in Gradiščanskem so se pritožili, češ da bo to onemogočilo ves nadaljnji izvoz svile. O problemu je moral dati svoje mnenje pristojni komerčni konsens v Ljubljani. Njegovi člani (Fr. H. pl. Raigersfeld, J. K. Nemitzhoffert, Michelangelo Zois in Matevž Fr. Perr) so priporočili, naj vlada zopet zniža mitnino na 12 krc. Predsednik reprezentacije in komore grof Herberstein pa je priložil svoje posebno mnenje, ki prikazuje tedanje gospodarske razmere na Primorskem in tudi bistvene vzroke za neuspeh svilarskih podjetij na Slovenskem vobče. Kakor mnogi drugi ekonomisti se tudi Herberstein ni strinjal s tem, da bi prepuščali lepo goriško-gradiščansko svilo tujcem, zlasti Benečanom. V avstrijski državi trošijo preveč inozemskega svilenega blaga. Zato ne morejo domače svilarske manufakture prodati večjih količin svojih izdelkov. Iz istega razloga tudi domači filatoriji ne predelajo vse producirane surove svile. Tuja svilena blaga bi morali obremeniti z visoko naklado, ki bi se ravnala po vrednosti blaga. Dalje bi morali preprečiti močno vtihotapljanje beneških izdelkov. Potem bi bila domača svilarska podjetja dobro zaposlena in tudi filatoriji bi povečali svoje obrate. Zdaj sta Goriška in Gradiščanska sedež in skladišče mešetarjev beneškega svilarskega mo-

⁵⁵ RS Dnevnik I. 622...

⁵⁶ A. Schachinger, o. d. 154 sl.

⁵⁷ DG1 Co-M 1 (30. VIII., 6. IX. 1749), RB 1749, fol. 151—151' (27. VI. 1749), fol. 247'—248' (30. VIII. 1749), fol. 274 (6. IX. 1749), fol. 297—298 (13. IX. 1749).

nopola, ki sicer nekoliko dražje plačuje surovo svilo tako, da je primanjkuje v avstrijskih deželah, izdelke pa 10 do 50 krat dražje prodaja nazaj. Tujci vlačijo najboljši material iz dežele in zvišujejo domačim manufakturam ceno surovin. Docela drugačno gospodarsko politiko je vodila beneška republika. Prepovedala je vsak izvoz surove svile. Tam je bila potrošnja svilenega blaga bolj neznatna, medtem ko je bilo v avstrijskih deželah zaradi močnega razkošja ravno obratno. Pri ukrepih gospodarske politike se mora razlikovati po mnenju Herbersteina med kokoni, surovo svilo, svileni prejo in izdelki iz svile. Kokoni in surova svila sta tako nujni surovini, da jih ne smemo izvoziti niti proti plačilu izvozne mitnine. Izvoz svilene preje je dopusten le proti plačilu višje izvozne mitnine, kajti s tem izgubi obrt v deželi svoj zaslužek. Inozemska svilena blaga moramo ob uvozu čim bolj obremeniti, da zmanjšamo njihovo potrošnjo. Lastnim svilenim izdelkom pa je treba olajšati izvoz. Goriška in Gradiščanska bi morali proizvajati svilo za vse avstrijske dežele. Kolikor pa manufakture teh dežel ne bi porabile omenjene surovine, naj bi jo izvozili na Poljsko, Saško, Ogrsko in v druge nemške dežele, ki imajo manufakture svilenih trakov in tkanin, nimajo pa filatorijev. Potem nakupovalcem na Primorskem tudi ne bi bilo treba dobivati kreditov od tujih veletrgovcev.⁵⁸

Zanimivo je zasledovati, kako počasi se je razvijalo svilarstvo na Goriškem in Gradiščanskem. Leta 1726 so cenili število statev za svilarska dela⁵⁹ v deželi na okrog 30. Po beležkah Franca Henrika pl. Raigersfelda so pričeli v Gorici okoli leta 1727 s svilarsko obrtjo.⁶⁰ Leta 1732 je predpisala vlada, da morajo opremiti vsak komad svilenega blaga že na statvah s posebnim znakom porekla, da bi preprečili močno vtihotapljanje iz Benečije. Svilarji so trdili, da spravljajo trgovci gros de Tours in svilene nogavice iz Palmanove in Vidma ter nakupijo nekaj kosov svilenih izdelkov od židovskih trgovcev v Gorici, ki jim nato poskrbe potrdilo za vso količino, tudi za beneško blago, kot bi bilo izdelano na Goriškem.⁶¹ Okoli leta 1740 so porabili ti svilarji že okrog 12.000 ben. funtov surove svile za izdelovanje raznega svilenega blaga.⁶²

Leta 1735 je bilo število tkalskih mojstrov-svilarjev v Gorici že toliko, da so se dogovorili o pravilih za svojo rokodelsko organizacijo, ki jih je potrdila komerčna intendantca za avstrijsko Primorje. Leta 1740 so dodali še nekaj določil, ki jih je odobrilo menično in merkantilno sodišče 1. stopnje v Gorici.⁶³ Postavili so tudi tarifo za cene in mezde pomočnikom. Noben mojster ne bi smel delati pod ceno, ki jo je pred-

⁵⁸ Herberstein, *Berichter von 1751 I.* (19. VI.), A. Fournier, *Eine amtliche Handlungsreise nach Italien im Jahre 1754*, AöG 73 (1888) 263.

⁵⁹ C. Morelli, o. d. III. 130, C. v. Czörnig, o. d. 829.

⁶⁰ Rkp. 81 (I 3 d) 33, Fr. M. Mayer, o. d. 139.

⁶¹ Dv. resolucija 13. XII. 1732, Stan. fasc. 28 (13. I. 1733).

⁶² RS Commercialia fasc. V. 16 (26. X. 1744).

⁶³ R. M. Cossar, *Storia* 251 sl., 288, 301, RK XIX Pr. S., CoCo S 22/1 (18. III. 1760).

pisovali čl. 14 patenta iz leta 1735. S tem bi dosegli, da bi bilo delo enakomerno razdeljeno med rokodelske obrate in ne bi dobil noben mojster več odjemalcev, da bi tako prikrajšal in izpodrival druge. Mojstri tudi ne bi smeli plačevati pomočnikov preko tarife v omenjenem patentu. Mojstri so se vneto držali pravil, ki so jih bili sprejeli, čeprav niso bila potrjena od vladarja. Vsako leto so si volili iz svoje srede dva sodnika. To ime so izbrali, ker so bili podrejeni merkantilnemu sodišču. Da bi zagotovili svojim članom primerno in zadostno preživljanje ter ohranili neko srednjo velikost obratov in enakost glede pogojev proizvodnje, ne bi smel imeti noben mojster več kot 6 statev v svoji delavnici in za vsake statve kvečjemu po 2 vajenca (učenca). Po tedanjih cehovskih nazorih je pazila rokodelska organizacija tudi na koristi naročnikov (potrošnikov). Zato je pregledovala posebna komisija mojstrov vsakih 14 dni statve v delavnicah in poskrbela, da se napake popravijo in kršitelji kaznujejo. Ker je skušala zajeti ta cehovska organizacija rokodelce v vseh njihovih življenjskih položajih, je pomagala tudi svojim članom, ki so postali za delo nezmožni (v starosti, bolezni in stiski), poskrbela jim je tudi za primeren pokop.

Svilarska obrt v Gorici pa ni mogla ohraniti prvotnega srednjeveškega produkcijskega reda, kajti ti rokodelski mojstri so le v manjši meri izdelovali svileno blago neposredno za potrošnike. Uspeh svilarskega obrta je bil odvisen od prodaje izdelkov na tržiščih v daljavi. Razmer na njih pa mali rokodelci niso mogli pregledati in so morali postati odvisni od trgovcev, ki so edini poznali možnosti za prodajo. Zraven je še pristopila za vse tekstilne obrte značilna delitev proizvodnje na tri glavne odseke: pripravljanje surovine do preje, tkanje in apreturo izdelkov. Dela prvega odseka so opravljale nakupovalcem kokonov, zlasti židovskim trgovcem, predvsem ženske. Menda so morali paziti, da jim delavke zaradi silne revščine ne bi prodale ali zastavile dela zaupane surove svile.⁶⁴ Trgovci so torej skrbeli za navijanje, sukanje, predenje in barvanje svile. Oni so tudi dobavljali tkalskim mojstrom-svilarjem svileno prejo in sklepali z njimi delovrsne pogodbe. Mojstri so morali postati odvisni od izvoznikov svilenega blaga. Vsled tega je slabela starjša, cehovska oblika rokodelske organizacije, ker jo je izpodrival založniški sistem. Trgovci so pazili tudi na kakovost izdelave v obratih. Zato na Goriškem niso imeli zapriseženih oglednikov blaga.⁶⁵ Iz zapiskov Fr. H. pl. Raigersfelda za leto 1746 dobimo že jasno sliko necentralizirane založniške svilarske proizvodnje v Gorici, ki je temeljila na izkoriščanju samostojnih proizvajalcev. Trgovski kapital je tu organiziral produkcijo. Trgovci so nudili obrtnikom kredit in natura t. j. dajali so jim surovine, posojali pa so tudi denar. Založniki so si izgovorili izgotovljene izdelke. Potem pa so skrbeli za njihovo prodajo. Med proizvajalci še ni opaziti kooperacije. Vsak je proizvajal ločen od drugih proizvajalcev,

⁶⁴ Fasc. R 426 IÖKo ADvK (2. IV. 1774).

⁶⁵ DG1 Co M 2 (3. VIII. 1753), CoCo S 22/1 (18. III. 1760, čl. 3).

dasi jih je večkrat zalagal isti podjetnik. Založniška produkcija je bila že čvrsteje organizirana, ker so založniki predpisovali, kaj naj mojstri s svojimi pomočniki in učenci izdelajo na svojih statvah. Delovni prostori in orodje je bilo torej pri tej vrsti proizvodnje še last producenta samega. Raigersfeld našteva za leto 1746 trgovce-založnike v Gorici, število tkalskih mojstrov, ki jih je zaposloval posamezni založnik in količino letne produkcije blaga.⁶⁶

1. Dominik Segala	11 mojstrov	ok. 600 kosov blaga
2. Bratje Morpurgo	12 mojstrov	ok. 500 kosov blaga
3. Bratje Luzzatto	6 mojstrov	ok. 200 kosov blaga
4. Moša Gentile	(ni navedeno)	ok. 150 kosov blaga
5. Musolin	3 mojstri	
6. Zurman	2 mojstra	ok. 100 kosov blaga

skupaj ok. 1550 kosov

Od 19 tkalskih mojstrov so imeli po 2 statvi trije, po 3 dva, po 4 šest, po 5 trije in po 6 statev dva (najpremožnejša mojstra Jakob Becker iz Berlina in Jakob Feretti iz Benetk). Skupno so imeli 82 statev. Za enega založnika je delalo 9 mojstrov, za dva 6, za tri 3, za štiri 1. Večina mojstrov je bila iz Benečije, 1 (Jan. Mayer) iz Dunaja. Med založniki so prevladovali židovski trgovci (pod t. 2 do 4), ki so se udeleževali tudi v raznih drugih podjetjih. Tako sta prejela leta 1734 brata Morpurgo dovoljenje, da smeta ustanoviti manufakturo baržuna, pa tudi obveznosti nositi židovsko znamenje sta bila oproščena.⁶⁷ Isto leto je dobil Pinkerle izključni privilegij za manufakturo majolik in igralnih kart. Leta 1744 je priznal dvor bratom Luzzatto posebno zaščito zaradi velike vneme pri prevozu provianta in municije za vojaštvo v Italiji.⁶⁸ David Luzzatto je kupil leta 1746 ladjo Michelangela Zoisa in ustanovil priložnostno trgovsko kompanijo, ki se je je udeležila s 25.000 gld. cesarica Marija Terezija, z manjšimi zneski šef kabineta cesarice baron Koch, minister grof Kinsky in general Vasquez. Za vsoto 100.000 gld. je nabavil Luzzatto jekla, bakra, železnih ponv in platna. S tem blagom natovorjeno ladjo je peljal na Špansko v Cadiz, tam prodal tovor in naložil za povratno vožnjo trsnega sladkorja, košenilje, indiga in drugih drog. Vse to je prodal z dobičkom v avstrijskih deželah.⁶⁹ Opisana podjetja so omogočala židovskim trgovcem hitrejšo akumulacijo kapitala. Tudi državna oblast je vzpodbujala Žide, naj zalagajo tkalce-svilarje z delom.⁷⁰ Za to so zadoščali manjši kapitali kot pri centralizirani manufakturi.

⁶⁶ Rkp. 81 (I 3 d) 33, 36. O založniškem sistemu prim. A. Marx, *Betriebsformen und Betriebsziele*, Wiesbaden 1942, 73 sl.

⁶⁷ RS Commercialia fasc. IV. (I. IX. 1734).

⁶⁸ Drittes Jahreshaft des Vereins des krain. Landes Museums 1862, 247 (19. VIII. 1744).

⁶⁹ RS Dnevnik I. 155 (pod 22. VIII.). O baronu Kochu gl. C. v. Wurzbach, *Lexikon* 12, 181 sl.

⁷⁰ RS Commercialia fasc. V. (26. X. 1744), DG1 Publico-Politica J 2—2 (11. V. 1756), R. M. Cossar, *Lineamenti* 22.

2. Poskusi svilogojstva in svilarskih manufaktur v slovenskih alpskih deželah

V alpskih deželah je utegnil imeti le redke zemljiški gospod že od 16. stoletja dalje na svojem vrtu nekaj murv kot lepotnih dreves.⁷¹ Do večjih poskusov, udomačiti to drevo in ga gojiti zaradi svilogojstva, je prišlo sredi 17. stoletja le v pokrajini ob Donavi in na Češkem, deloma na pobudo merkantilista Janeza Joahima Becherja.⁷² Istočasno so se naselili v Ljubljani vrvičarji in pletilci svilenih izdelkov, pozneje pozamentirarji imenovani. Leta 1674 jim je odobril Leopold I. cehovske svoboščine po vzgledu graških iz leta 1649, ki so tudi veljale za vso deželo. Število obrtnih delavnic so omejili na 5. Od kod so dobivali surovo svilo tedaj, ni znano, v 18. stoletju tudi iz j. Tirolske.⁷³ Merkantilist Filip Viljem pl. Hörnigk je navedel leta 1673 v svoji statistiki obrtnikov tudi za Celje in Maribor po dva mojstra vrvičarja.⁷⁴ O izdelovanju svilenega blaga, ki se je pričelo po poročilu J. V. Valvasorja na pobudo italijanskih trgovcev proti koncu 17. stoletja v Ljubljani, žal ničesar točnejšega ne morem ugotoviti.⁷⁵

Ko se je začela v letu 1698/99 dunajska vlada bolj zanimati za povzdig »komercija«, so bili kranjski deželni stanovi prepričani, da bo šlo z ustanovitvijo manufaktur na Kranjskem težko, ker silno primanjkuje denarja. Odtekal je namreč iz dežele v raznih oblikah davščin; tudi največji zemljiški gospodje so trošili dohodke iz posestev na Kranjskem v tujini.⁷⁶ Zastopniki ubožanih deželnoknežjih mest in trgov so

⁷¹ Prim. račune Andreja Cibavita, vikarja v Kranju za leto 1528 pod izdatki za sle: Friderik Paradeiser pošilja škofu Krištofu Ravbarju v Gornji Grad »ein Mawlperpam« = murvo. KapA Lj. fasc. 90 št. 6.

⁷² H. Hassinger, o. d. 232 sl., A. Schachinger, o. d. 147—151.

⁷³ H. Deutsch, o. d. 57, 183, CoCo P 4/1 (17. VII. 1756, 30. VII. 1761, 24. IX. 1773), MA Lj. Reg. I. fasc. 13, Saalbuch 87, fol. 60 (3. II. 1674) Vwa Dunaj.

⁷⁴ Hörnigkova statistika obrtnikov iz leta 1673 se nahaja v Rkp. Varia Becheri II. 251, 256 v vseuč. knjižnici v Rostocku. Prepis mi je dal na razpolago ravnatelj dež. arhiva v Gradcu, dr. Fritz Posch, za kar se mu zahvaljujem. Prim. Fr. Posch, Philipp von Hörnigk, Werdejahre und österr. steierische Beziehungen, MIOG 61 (1953) 335—358. O pomenu obrtne statistike gl. H. Hassinger, Johann Joachim Becher 1635—1682, Ein Beitrag zur Geschichte des Merkantilismus, Veröffentlichungen der Kommission f. neuere Geschichte Österreichs 38., Wien 1951, 184 sl.

⁷⁵ J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain XI. 706.

⁷⁶ Leopold grof Lamberg je pripovedoval Raigersfeldu (25. I. 1747, gl. Dnevnik I. 240), da znašajo deželnoknežja »postulata« letno okoli 300.000 gld, iz Kranjske dobivajo veliki zemljiški gospodje sledeče dohodke: knez Auersperg 24.000 gld, freisinški škof isto vsoto, Marchese Prié (Pazinska grofija) 20.000 gld, Codelli isto vsoto, ljubljanski škof grof Attems 14.000 gld, grof Kobenzl 10.000 gld, knez Porcia enako, samostan Studenice 6000 gld, tržaški jezuitje enako vsoto, briksenški škof (od blejske gosposčine) 4000 gld. itd., skupno gre iz dežele na leto okoli 450.000 gld. Nasprotno je dobila dvorna komora za prodano idrijsko živo srebro na leto okoli 400 do 600 tisoč gld. (gl. statistika izvoza za leto 1760—1763 v fasc. 585 IOKo ADvK.).

precej utemeljeno tožili, da ima vinsko trgovino v rokah plemstvo, platnarsko kmetje, veletrgovino pa peščica treh, štirih oseb.⁷⁷

Komerčna glavna komisija v Gradcu in deželnoknežja propozicija za kranjski stanovski zbor iz leta 1719 sta opozarjala na pomen manufaktur. Stanovska konferenca je priznala, da so manufakturiisti zaželeni. toda smatrala je potrebno, da prej ukinejo rokodelske cehe in dajo gospodarskemu udejstvovanju polno svobodo.⁷⁸ Ista misel o pospeševanju »komercija« se je ponavljala tudi naslednja leta v propozicijah in dopisih osrednjih uradov. Leta 1723 so se odločili kranjski deželni stanovi za ustanovitev privilegirane stanovske manufakture sukna, ki jim je bila odobrena naslednje leto in naj bi preskrbovala predvsem graničarje z blagom, ki so ga dobivali dotlej iz Benečije. Šele na drugem mestu so se zavzemali stanovi za uvedbo svilogojstva in prosili vlado, naj s patentom pozove kmečke podložnike na Kranjskem, da prično saditi murve.⁷⁹ Za ustanovitev manufaktur potrebna denarna sredstva so upali dobiti iz volil leta 1715 umrlega ljubljanskega veletrgovca Jakoba Schella pl. Schellenburga.⁸⁰ Naslednja leta so bili stanovi zaposleni z ureditvijo suknarne na Selu.

Misel, da bi bila zasaditev murv eno izmed sredstev za povzdig gospodarstva na Kranjskem, najdemo tudi v spomenici stanovskega knjigovodje Boštjana pl. Raigersfelda⁸¹ (očeta Franca Henrika) iz leta 1728. Vprašanje svilogojstva pa je postalo pereče leta 1730. Sprožil ga je ljubljanski lasuljar, Francoz iz Nancyja, Peter Toussaint Tabouret, ki je začel leta 1725 izdelovati svilene nogavice.⁸² Da bi se osamosvojil od drugega uvoza surove svile iz Goriškega, je predlagal načrtno zasaditev murv in uvedbo svilogojstva na Kranjskem. Zamisel, ki je bila morda primerna za razmere na Francoskem, je pojasnil Tabouret Karlu VI. tudi osebno v avdienci. Njegov predlog je romal preko graških uradov h kranjskim stanovom in deželnemu vicedomu.⁸³ Vladna naredba jim je naročala, naj izjavijo, ali smatrajo Tabouretov načrt za primeren in koristen, ali pa obstajajo pomisleki proti njemu. Na stanovskem zboru 9. junija 1730 je priznal dež. glavar grof Gallenberg, da bi bila zasaditev murv koristna za javnost in zasebnike. Za surovo svilo bi prišlo mnogo denarja v deželo, zasebniki pa bi mogli prodajati svilorejcem murvino listje. V Tabouretove zahteve pa deželni glavar ni privolil, marveč je menil, da bi zadoščalo prikazati prebivalcem koristi svilogojstva in jih spodbuditi, da se ga lotijo, kjer so dane za to razmere. V obravnavi je opozoril dež. oskrbnik na resne težkoče, ki utegnejo nastati, ako bi iz-

⁷⁷ Protokol št. 38 fol. 456–458.

⁷⁸ Protokol št. 42, fol. 609 (18. I. 1720), Stan. fasc. 28 (18. XI. 1720), Vis. I fasc. 178.

⁷⁹ H. v. C(osta), Zur Geschichte der Seidenkultur, IB 1840, 85 sl., Jože Sorn, Začetki suknarne kranjskih dež. stanov, ZC VI-VII (1952/53) 663 sl., Stan. fasc. 537 (12. VI., 27. VI., 16. IX. 1719, 28. V., 28. VI., 9. VII. 1720, 17. X. 1724).

⁸⁰ Jak. Schell von und zu Schellenburg und seine Stiftungen, Laibach 1893, 10.

⁸¹ Rkp. 48 (I 6 c) 46, DAS.

⁸² J. Sorn, Svilarske manufakture v Ljubljani 104 sl.

⁸³ Vic. I 93 (22. IV. 1730).

vajali načrtno saditev murv.⁸⁴ S tem je bila zadeva odstavljena z dnevnega reda in je zaspala.

Že isto leto je dobil ljubljanski mestni magistrat večje število murv s Primorskega; dal jih je zasaditi pri mestnem jarku in mestnih opekarnah v Trnovem, naslednje leto še na Prulah in v Trnovem.⁸⁵ Tedaj je prejel Tabouret od magistrata neobdelano zemljišče pred Frančiškanskimi vrati v bližini meščanskega strelišča na Grajskem hribu, ki je služilo okoliškim prebivalcem po starem običaju za pašo živine. Tu na »gmajni« je postavil leta 1731 hišico in zasadil murve, ki jih je kupil na Gradiščanskem. Toda že oktobra istega leta mu je dala skupina hišnih posestnikov poljanske soseske (med njimi vicedomov namestnik pl. Widerkehrn, solicitorja Matija Jelovšek in pl. Steinhoffen), najbrž iz osebne sovražnosti, po svojih hlapcih razbiti inventar omenjene hišice in poškodovati nasad murv. Trditev, da je ogrožal Tabouret s sajenjem dreves soseskino pravico do paše živine, je mogla biti le pretveza. Ljubljanski ceh mesarjev, ki bi bil z omejitvijo paše gotovo tudi prizadet, kljub hujskanju povzročiteljev ni hotel sodelovati pri nasilju. Značilno pa je, da so bili pozvani tudi kmetje iz Štepanje vasi, ki so pa prišli četrte ure prepozno in niso našli nikogar na mestu ter so se vrnili domov. Po tej dogodivščini je celo magistrat prepovedal Tabouretu, da bi sadil še dalje murve na Grajskem hribu, dokler ne odloči o vsem vladar. Ta pa je potrdil Tabouretu omenjeno zemljišče in ukazal, da mu morajo krivci povrniti storjeno škodo. Zadevni spor se je vlekel pred različnimi oblastmi mnogo let. Spomladi leta 1745 so menda ponovno napadli Tabouretove ljudi, ki so delali na omenjenem zemljišču. Magistrat pa ni nastopil krepkeje zoper krivce in je prisodil Tabouretu namesto zahtevanih 200 gld. le 15 gld. odškodnine.⁸⁶

Medtem je povzel leta 1738 Tabouretov predlog načrtnega gojenja murv na Kranjskem adjunkt stanovske registrature Marko Anton Perizhoffer pl. Perizhoff, mlajši brat znanega arhivarja Karla Seifrida.⁸⁷ Morda je zvedel za Tabouretov predlog iz stanovskih spisov. Vložil je prošnjo na vladarja za privativni, to je izključni privilegij,⁸⁸ 24 let saditi murve na Kranjskem in uporabljati murvino listje za lastno svilorejo ali oddajati užitek listja drugim. Poudaril je veliko korist svilogojstva za javnost in prosil, da mu odobre sajenje murv na vseh zemljiščih v deželi, na podložnih in komernih, kolikor to ne bi bilo v škodo erarju,

⁸⁴ Protokol št. 45, fol. 158' (9. VI. 1730), A. Dimitz, Zur Geschichte der Seidenzucht in Krain, BK 9 (1865) 55 sl.

⁸⁵ Cod. XIII. 147 (1730) fol. 55 sl., 148 (1731) fol. 57 MA Lj.

⁸⁶ MA Lj. Reg. I. fasc. 37 (2. VII., 8. X., 10. X., 13. X., 15. XI. 1731, 13. II., 28. VI., 11. VII., 21. VII., 6. VIII., 1732, 12. I., 12. II., 22. IV., 7. V., 3. VI., 28. IX. 1740, 21. I., 20. VII. 1741, 5. IX. 1743, 30. VI. 1745), KapA Lj. fasc. 201/15 (13. X. 1731).

⁸⁷ SBL I. 304–307, Stan. fasc. 315 (14. IV. 1741), RB 1751, fol. 251 (5. I. 1751 = upokojeni registrator prosi za službo nižjega rektifikacijskega komisarja).

⁸⁸ O »privilegium privativum« gl. K. Přibram, o. d. 14 sl.

zemljiškim gospodom in podložnikom. Z vidika zemljiških gospodov je obravnavala Perizhofferjev predlog stanovska konferenca 26. junija 1738. Deželni glavar, ki je proučil načrt in poročal o njem, se je ustavil pri čl. 2, ki je obravnaval pravico podjetnika, da sadi murve na zemljiščih kmetijskih podložnikov in zemljiških gospodov. Načelo, da bo smel saditi samo tam, kjer s tem ne bi nastala škoda, se mu je zdelo pravilno. Toda ob izvrševanju patentovega predpisa bi moral pač vsak lastnik zemljišča dopustiti, da zasaja murve na njegovem svetu, ako ne bi mogel dokazati iz tega izvirajoče škode. Po glavarjevem mnenju je nemogoče saditi kakšno drevo na njivo ali travnik, ki ne bi očitno škodovalo, ker črpa hranilne snovi iz tal in dela senco. Zato ne gre, da bi smel saditi Perizhoffer murve na travnikih, njivah, v sadovnjakih in vinogradih ali poleg njih, kakor je bilo običajno v Furlaniji, ako izrečno ne privoli v to lastnik zemljišča. Za saditev murv naj bi prišle v poštev samo »gmajne«, bodisi da pripadajo zemljiškim gosposkam ali pa, kar je po mnenju deželnega glavarja verjetneje, deželnemu knezu. Saditev murv na »gmajnah« ne bo škodovala soseskam, marveč jim koristila, ker bo našla živina senco in zavetje ob drevju, uživalci »gmajne« pa bodo imeli plodove murv za krmljenje živine. Vendar naj bi imeli uživalci »gmajne« prednostno pravico saditi murve na njej v določenem roku. Po preteku roka pa naj dobi Perizhoffer zaprošeni privilegij. Seveda bi se moral pri izvajanju načrta sporazumeti s pristojnimi gosposkami in soseskami. Iz neznatnih vzrokov bi mu ne smeli delati ovir, saj bodo po 24 letih pripadla drevesa za majhno odškodnino v last uživalcem »gmajne«. Med obravnavo je pripomnil pl. Hohenwart, da ne sme veljati Perizhofferjev privilegij za številne murve, ki že rastejo po deželi. Tako so skušali stanovi prepričati vlado, da zaenkrat še ni treba podeliti komu tako obsežne pravice, kakor jih je zaprosil Perizhoffer, ker se bodo zemljiški gospodje in podložniki sami lotili dobičkanosnega svilogojstva. Potrebno je pozvati vse prebivalce, naj začno gojiti murve na veliko v določenem času. Šele, ako tega ne bodo hoteli storiti, naj podeli vlada Perizhofferju z omenjenimi omejitvami privativni privilegij.⁸⁹

Ker je prosil Perizhoffer tudi dvorno komoro, naj mu dovoli saditi murve na doslej neuporabljenih kameralnih zemljiščih na Kranjskem, je želela zvedeti vlada tudi za mnenje deželnega vicedoma Franca Seifrida grofa Thurna, ki je poznal svilogojstvo z Goriškega. Trdil je, da so bili dosedanji poskusi gojiti sviloprejkje na Kranjskem uspešni in da je kranjska surova svila po mnenju strokovnjakov celo finejša kot furlanska. Zdaj bi se dala dobro prodati, ker je ustanovil Čebul veliko manufakturo svilenega blaga v Ljubljani. Vicedom je bil načelno za Perizhofferjev načrt. Ako bi uspelo ga uresničiti v celoti, ne bi šlo več toliko denarja za uvoženo svilo iz Notranje Avstrije. Tudi država bi imela dohodke od mitnine ob izvozu surove svile ali svilenega blaga. Glavno

⁸⁹ Protokol št. 46, fol. 575'—576' (26. VI. 1738), fol. 188(17. VII. 1738), Stan. fasc. 315 (26. IX. 1738).

vprašanje se je zdel vicedomu način izvedbe načrta. Smatral je Perizhofferja za dovolj spretnega in zmožnega, da doseže stavljeni cilj. Tudi ni bil zoper naprošeni izključni privilegij, ker ne bi bilo dobro, ako bi se smel lotiti te stvari vsak in bi samo šušmaril. Vladar naj mu dovoli saditi drevesa na zemljiščih, ki so pusta ali ne dajejo primerne koristi, kjer bi torej z nasaditvijo ne nastala škoda. Tudi 24-letna doba se ni zdela vicedomu pretirana, ker prvih osem let podjetnik ne bo imel nikake koristi od murv. Prosilcu naj tudi dovolijo, da sprejme družabnika, ker bo sprva podjetje zahtevalo mnogo truda, skrbi in sredstev. Poskrbeti je nadalje, da ne bo kdo oviral podjetnika ob načrtnem zasajevanju murv na Kranjskem.⁹⁰

Za Perizhofferjevo akcijo je zvedel Peter Toussaint Tabouret in se skliceval na svoj predlog iz leta 1730, ki je bil skoraj enak Perizhofferjevemu, ter prosil, da bi smel poleg njega tudi on z izključno pravico saditi določeno dobo murve na zemljiščih kmetskih podložnikov. Kranjski stanovi, ki so prejeli Tabouretovo vlogo v presojo, so izjavili, da jim je vseeno, kdo se bo lotil saditve murv, ker bo moral imeti precej denarja na razpolago. Zato po njihovem mnenju tega dela ne bo mogel izvršiti Perizhoffer, še manj pa Tabouret. Skrb za to pa so prepuščali stanovi obema podjetnikoma.⁹¹

Vlada je prevzela zamisel kranjskih stanov. S patentom z dne 12. oziroma 26. marca 1740 je priporočila saditev murv in uvedbo svilogojstva na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem (v celjski četrti) po zgledu Furlanije. Pozvala je zemljiške gospode in ostale posestnike, naj zasade z murvami vsa zemljišča, ki še niso namenjena za kakšno drugo kulturo, bodisi da pripadajo gosposkam, podložnikom, meščanom, občinam, cerkvenim ustanovam ali pod vicedomski urad. Vsi, ki se zanimajo za to, naj sporoče dež. glavarstvu ali vicedomskemu uradu v 4 mesecih, koliko murv nameravajo zasaditi v enem letu. Ako pa posestniki ne bi sledili pozivu, bo pooblastila vlada drugo osebo, ki bo edina upravičena zasajati murve na njihovih zemljiščih. S tem bodo zgubili za 24 let užitek murvinega listja in z njim pridobljene surove svile. Tu ni šlo za razlascitev neizkoriščenih zemljišč za 24 let, marveč za podelitev pravice sajenja (jus plantandi), ki je bila znana v južnih pokrajinah (v Južni Tirolski, Primorski, Dalmaciji, Bosni in Srbiji) zlasti glede soseskinih (občinskih), ponekod tudi glede zasebnih zemljišč. Zasajene murve naj bi ostale 24 let lastnina osebe, ki jih je sadila. Vlada je želela, da bi podprli stanovi akcijo z nabavo in razdelitvijo murvinih sadik ter s podelitvijo nagrad onim, ki bodo zasadili dotlej neizrabljena zemljišča. Dajo naj tudi tiskati in razdeliti navodilo, kako oskrbovati

⁹⁰ MA Lj. Reg. I. fasc. 37 (2. VIII. 1739), Vic. I 93 (pred 1. X. 1738, 5. XII. 1738). Odlično kakovost kranjske svile omenja tudi RS Commercialia fasc. V. 17 (26. X. 1744).

⁹¹ Stan. fasc. 315 (20. XII. 1739), Vic. I 93 (20. XII. 1738), Protokol št. 46, fol. 676' (6. II. 1739).

murve, ravnati s sviloprejkami in pridobivati surovo svilo.⁹² Kranjski stanovi so obravnavali na deželnem zboru 28. aprila 1740 vprašanje saditve murv. Opozorili so na obsežno poročilo iz leta 1738 in naročili stanovskim odbornikom, naj se posvetujejo s Štajerci, ker je veljal patent tudi za celjsko četrt, da bi skupno zavarovali koristi zemljiških gospodov.⁹³ Rok 1 leta in 4 mesecev je potekal v usodnem času, ko je zavladala po Karlu VI. hči Marija Terezija.

Vlada ni računala s primernim odzivom na obravnavani patent, kajti Marko Anton Perizhoffer je prejel spomladi leta 1741 listino o privatnem privilegiju, ki je bila datirana že s 26. oktobrom 1740. Privilegij je obsegal izključno pravico saditi murve na Kranjskem in gojiti sviloprejke. Užitek murv so obdržali samo oni, ki so jih že dotlej zasadili in se ukvarjali s svilogojstvom.⁹⁴ Stanovi so vzeli 10. maja 1741 obvestilo o Perizhofferjevem privilegiju mirno na znanje.⁹⁵ Podjetnik ni imel potrebnih denarnih sredstev in zadostne izkušnje ter je sprejel za družabnika Karla Grandija iz Milana. Ta je nabavil več tisoč murv v Italiji. Ko pa sta pričela z načrtnim zasajevanjem, sta zadela na odločen odpor zemljiških gospodov, ki niso hoteli dopustiti, da bi jih sadila. Perizhoffer je upal, da ga bo zaščitilo sodišče deželnega glavarja. V sodnem postopku pa se je izkazalo, da so bile Perizhofferjeve svoboščine zelo šibko utemeljene. Smel je sicer saditi murve, vendar le z vednostjo in s privoljenjem zemljiških posestnikov. Na to so se sklicevale tožene stranke in Perizhofferjev zahtevek je bil zavrnjen. Ker ni bilo mogoče pravočasno posaditi nabavljenih murvinih sadik, so se pokvarile. Grandi je izstopil iz trgovske družbe in pridržal Perizhofferjevo privilegijsko listino kot zastavo za dano posojilo. S tem je izgubil Perizhoffer vsako upanje, da bi mogel uresničiti načrt zasajevanja murv na Kranjskem.⁹⁶

Njegov privilegij je odkupil od Grandija ljubljanski trgovec Matevž Franc Perr, doma iz Braslovč. Na Štajerskem je imel večjo zemljiško posest: dvorec v Braslovčah (p. d. Legant), h kateremu so spadali travniki in gozdovi, dalje dvorec v Marija Gradcu pri Laškem z mlinom na 4 kamne, novinami in gozdovi ter 2 vinograda (pri Laškem in Gotovljah

⁹² H. Deutsch, o. d. 18 nepravilno, ker patent ni veljal za Goriško. To je pripomnil v recenziji že V. Hofmann, *MIÖG XXXIII* (1912) 170. Patent z 28. III. 1740 se nahaja v MA Lj. Magistratica acta fasc. 13/7 in KmD fasc. S 1. Prim. še Stan. fasc. 315 (15. III., 26. III., 12. IV., 27. IV. 1740). O »jus plantandi« gl. A. Ehrenzweig, *System des österr. allgem. Privatrechtes* 6. A., I. 2., Wien 1923, 32, Mil. S. Filipović, *Svojina voćaka po narodnim pravnim običajima*, Istorisko-pravni zbornik 2., Sarajevo 1949, 69–99, Maroi Fulvio, *La proprietà degli alberi separata da quella del suolo*, Atti del III. congresso nazionale di arti e tradizioni popolari Trento 1934, Roma 1936, 437–454, zl. 444.

⁹³ Stan. fasc. 315(28. III., 2. V., 10. VI., 22. VI. 1740), Protokol št. 48, fol. 352 do 352', 353'.

⁹⁴ Stan. fasc. 315 (14. IV. 1741).

⁹⁵ Protokol št. 48, fol. 212' (10. V. 1740).

⁹⁶ ADvK IÖKo, fasc. 424 (28. IV. 1760).

ob I.očnici).⁹⁷ V Ljubljani se je uveljavil kot trgovec, bil sprejet leta 1728 za meščana in se poročil z Marijo Konstancijo, vdovo po bogatem trgovcu Matiju Warnusu. Priženil je veliko premoženje, med drugimi tudi špeci-rijsko trgovino, hišo na Mestnem trgu (danes št. 13) in pristavo v Blatni vasi (danes Kolodvorski ulici). Od leta 1743 dalje je bil več let predstoj-nik ceha trgovcev ter vodil v imenu meščanskih trgovcev deželnoknežjih mest srdito borbo zoper tako imenovano »kmetsko trgovino«, njene zaščitnike zemljiške gospode ter vse neupravičene prekupčevalce. Od leta 1749 do svoje smrti leta 1762 je bil ljubljanski mestni župan in nekaj časa tudi skupaj z Michelangelom Zoisom prisednik kranjskega komerčnega konsesa.

Perr se ni zadovoljil z dobro uspevajočo špeciarijsko in materialno trgovino v Ljubljani, lotil se je še raznih tveganih podjetij, za katera pa mu je manjkalo zadostnih kapitalov, pa tudi sposobnosti. Tako je usta-novil okoli leta 1743 v Trstu izvozno in uvozno podjetje za blagovni promet z Anglijo, Holandijo in Hamburgom, ki je propadlo menda po krivdi družabnika Jan. K. Tassaro iz Genove. Še leta 1750 se je zanimal za trgovino s Portugalsko, vendar ni imel več denarja za uresničenje načrta. Posebno močno ga je mikala industrija steklenih izdelkov. V privilegirano graško manufakturo steklenih korald in barvanih biserov po beneškem načinu, ki jo je ustanovil leta 1744 Dionizij Nogarina, je vložil menda 7400 gld. Ko je prišlo omenjeno podjetje leta 1748 zaradi pomanjkanja kapitala in primerne vodstva v težkoče, ga je ponudila vlada Perru, ki se ga ni upal prevzeti. Vendar se je zanimal za to panogo industrije še dalje. Leta 1752 je ušlo nekaj strokovnih delavcev iz beneške manu-fakture stekla v Muranu, ki so iskali zaposlitve v Ljubljani. Perr je nameraval ustanoviti z njihovo pomočjo manjše steklarsko podjetje, toda vlada ni privolila v to. Z industrijo stekla je bilo povezano proizvajanje pepelike. Perr je imel pri svojem dvorcu v Marija Gradcu 4 kotle in peč za kalcioniranje, kjer je pridobival iz nakupljenega hišnega pepela okoli 100 centov (po 56 kg) pepelike na leto. Tudi v Gorici je imel 12 kotlov. Leta 1745 je prejel izključni privilegij, da sme 15 let žgati pepeliko v kameralnih gozdovih avstrijskega Primorja (predvsem v Bači in Kneži). Kmečki podložniki v bližini so dobili ukaz, da mu morajo pomagati z ročno in vprežno tlako. Za družabnika si je vzel Perr nekega goriškega Žida. Končno se je lotil v letih 1758 do 1760 še trgovine s tobakom in proizvodnje-tobačnih izdelkov. Zato so mu očitali kranjski deželni stanovi prekomerno dobičkaželjnost. Trdili so, da ima s privativnim privilegijem za gojenje murv in žganje pepelike ter s trgovino z začimbami in diša-vami ter ostalo kramarijo dovolj skrbi, pa vendar se želi polastiti še donosa, ki so ga imeli stanovi od zakupa tobaka, skratka »hotel je biti

⁹⁷ A. samostana Kostanjevica v DAS, fasc. Razni spori in procesi V.: 13. I. 1757. O deželnoknežjem fevdnem dvorcu v Braslovčah gl. C. Schmutz, Historisch-Topographisches Lexicon von Steyermark I. 394. Na današnji naziv dvorca »Legant« me je opozoril prof. Franjo Baš, ravnatelj Tehničnega muzeja v Ljubljani.

vse v vsem.« Toda pri vseh opisanih podjetjih je utrpel Perr občutne izgube. Tudi njegov poskus načrtne saditve murv na Kranjskem se je končal nesrečno.⁹⁸

Začel je okoli leta 1743 docela pravilna z ureditvijo večjih drevesnic za murve v Ljubljani. Franc Henrik pl. Raigersfeld je zabeležil v svojem dnevniku v letih 1745/46 ogled Perrovih murvinih »plantaž« in najbrž pretirano sodil, da je v njih na milijone sadik.⁹⁹ V naslednjih letih je presadil okoli 15.000 murv na zemljišča v Braslovčah, Marija Gradcu in pri Gotovljah. V Ljubljani je zasadil 20.000 močnejših drevesc na svoje vrtove pri Tranči in poleg bivših Schellenburgovih hišic, ki jih je kupil leta 1750, dalje na travniku na Prulah, ki ga je kupil leta 1748, pri mestnem obzidju, na grajskem hribu, na »gmajni« pri vislicah na Friškovcu in pri mestnih opekarnah. Zasadil jih je nadalje tudi na vrtu pl. Schweigerja v Gradišču in v Lambergovem drevoredu (pozneje Zoiso- vemu vrtu). Leta 1750 je prosil, da bi mu jih pustili tam vsaj toliko časa, da bodo godna za presaditev. Kmalu ni več vedel, kam bi jih dal. Leta 1752 je imel že okrog 150.000 murv za presaditev na razpolago.¹⁰⁰ Ker jih pa ni mogel pravočasno razsaditi v primerni razdalji, so zastala drevesca v rasti. Korenine sosednjih murv so se križale v zemlji, debela niso dobila dovolj hranilnih snovi in so ostala šibka.¹⁰¹ Naslednje leto je prosil ljubljanski magistrat, naj mu dovoli saditi drevesca na mestnih, še neizkoriščenih tleh, zlasti v mestnih jarkih pri Karlovških, Fran- čiškanskih, Nemških in Vicedomskih vratih, v Krakovem, na Prulah, v Trnovem in Kurji vasi. Ker pa je zahteval, da ostanejo murve 24 let njegova lastnina, niso ugodili njegovi želji.¹⁰²

Perr se je trudil za pospeševanje svilogojstva na Kranjskem. Baje je izdal na svoje stroške navodilo za gojenje sviloprejk in ga razdelil brezplačno. Nabavil je tudi fornle za odvijanje surove svile. Toda pri

⁹⁸ Iv. Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, Ljubljana 1883, 196, MMK XVI. 75; Val. Pogatschnigg, Beiträge zur Geschichte der steirischen Glasindustrie, Bericht der k. k. Gewerbe-Inspectoren über ihre Amtsthätigkeit im Jahre 1893, Wien 1894, 136; Rkp. Vlad. Fabjančiča, Ljubljanski župani in mestni sodniki (v Ma Lj.) 653 sl., 681 sl., RS Dnevnik, I. 55, 84, 124, 132, 236, 241, 442, 514, 522 sl., 718, 723, 823, II. 423, III. 181 sl., 197; Vic. I 93 (9. III. 1746), Stan. fasc. 26 (13. IV. 1745), Haupt Buch der k. k. Repräsentation u. Cammer Registratur in Crain de Anno 1747, 64 (3. VI., 21. VI. 1747), RK XII. Komercial-kommission (31. XII. 1748, 31. I. 1752), RB 1748, fol. 76 (11. XII. 1748), 1751, fol. 89' (17. III. 1751), 1752, fol. 36'—37' (13. II. 1752), Stan. fasc. 533 a (1759/60: Tabakgeschäft Perr), fasc. R 424, IÖKo ADvK (28. IV. 1760), Herberstein Berichte 1752 I. (1. I.), Rkp. 58 NUK Lj. 157 (8. XI. 1748), družbena pogodba 31. VII. 1731 s trgovcem Matevžem Demšarjem iz Dorfarjev, poznejšim veletrgovcem in lastnikom starološkega gradu, za skupno trgovanje s siti gl. Gr Stara Loka (Strahl), fasc. 10, DAS.

⁹⁹ RS Dnevnik I. 142, 299.

¹⁰⁰ Fasc. R 424 IÖKo ADvK (28. IV. 1760), RS Dnevnik I. 718 (20. III. 1750), II. 264 (6. VI. 1752), CoCo S 32/1 (24. IV. 1759), listina DAS: 18. III. 1748, PM 1752, 94 (14. III.), 1764, 96 sl. (9. III.).

¹⁰¹ DGI Co M 2 (priloga poročila 9. II. 1758).

¹⁰² PM 1753, 261 (19. X.).

oddaji sadik in načrtni saditvi murv po deželi je imel Perr enake težave kot Perizhoffer. Zemljiški gospodje in drugi posestniki niso priznavali njegove zatrjevane pravice, da bi smel saditi murve na njihovih tleh. Tudi s tožbami ni mogel uspeti zoper razne zemljiške posestnike, ki so mu odrekli. Nasadi murv mu niso prinesli pričakovanega donosa. Prisiljen je bil najemati posojila (skupaj 29.500 gld.) in zastaviti drevesnice.¹⁰³

V tej stiski se je obrnil do komerčnega direktorija na Dunaju s spomenico, v kateri je razložil svoja prizadevanja za razširitev svilgojstva na Kranjskem in ožigosal ravnanje posestnikov, ki mu ne privoščijo po privilegiju pripadajočega 24 letnega užitka murvinega listja. Ker pa delajo s tem proti gospodarskemu napredku dežele, naj ukaže vlada kranjskim deželnim stanovom, da morajo kupovati od njega 10 let po 50.000 murv in sami poskrbeti za njihovo saditev po deželi. Njemu pa morajo dovoliti 24 let užitek teh 500.000 dreves ali pa odkupiti od njega ta užitek, ki ga je cenil na 5.750.000 gld. V posebni kalkulaciji je želel prikazati ogromno korist, ki jo bodo imeli svilorejci od njegovih nasadov. Proizvodnjo kokonov je cenil na 230.000 centov v vrednosti 11 in pol milijona gld. Od njih bi dobili 23.000 centov surove svile v vrednosti 13.800.000 gld. Stroške proizvodnje bi krila po Perrovem mnenju prodaja svilenih odpadkov (bavele). Hkrati je prosil, da bi nastopil državni fiskal s kaznimi proti onim, ki mu niso dovolili saditi dreves na svojih zemljiščih.¹⁰⁴

Kolegij stanovskih odbornikov je z ogorčenjem zavrnil misel, da bi se »vzvišeni stanovi« ukvarjali s tako trgovino. V komerčnem konsesu se je zavzel Michelangelo baron Zois za to, da bi odkupila zemljiška gospostva po 4 murve za vsako hubo, ki je primerna, ter jih zasadila brez stroškov za podložnike, vendar naj bi imela gosposka užitek listja. Predsednik komerčnega konsesa Raigersfeld pa je menil, naj javi Perr osebe, ki ga neutemeljeno ovirajo pri sajenju murv, dalje naj predloži vsako leto seznam o številu in kraju, kjer so bili urejeni novi murvini nasadi, tudi naj sam predlaga, kako bi pospešili gojitev murv na Kranjskem. Predsednik reprezentacije in komore grof Herberstein pa je videl glavno pogrško v Perrovem poslovanju, ki je bilo enostransko usmerjeno na prodajo murv, ne pa na izkoriščanje murvinega listja in gojenje sviloprejk. Ako bi bil Perr o pravem času presadil drevesca na stalen prostor, bi mogel od svojih 150.000 murv v smislu lastne kalkulacije zaslužiti toliko, da bi kupil cela zemljiška gospostva. Ravno Perrov izključni privilegij, z njim dano dovoljenje razsaditi murve na vsakem primernem zemljišču ter za 24 let pridržani užitek listja je bil po Herbersteinovem mnenju glavna ovira za napredek murvinih nasadov na Kranjskem. Težnja posaditi murve po vsej deželi povzroča Perru velike stroške in težave, enako pa mora biti vsakomur neljubo, da uživa nek

¹⁰³ Rkp VI. Fabjančiča, o. d. 681, sl., PM 1753, 262, RK XII. Komercialkommission (30. XII. 1752), RB 1752, fol. 528'—529 (30. XII. 1752).

¹⁰⁴ A. Dimitz, Zur Geschichte der Seidenzucht in Krain, BK 9 (1865) 56 sl., Stan. fasc. 315 (12. I., 22. I. 1753), CoCo M 12 (30. XII. 1752).

tujec 24 let drevje na njegovem svetu. Pa tudi cena, ki jo terja Perr za sadike, je previsoka, ker bi mogli kmetje brez stroškov sami vzgojiti murve, česar sedaj ne smejo zaradi izključnega Perrovega privilegija. Zato je predlagal Herberstein, naj pozovejo Perra, da izkoristi še preostali čas veljavnosti privilegija in posadi drevesca, sicer bo dobil vsak dovoljenje, da goji na svojem svetu murve.

Pri komerčnem direktoriju je tedaj že prevladovalo prepričanje, da so izključni privilegiji ustvarjali gospodarskemu napredku škodljive monopole.¹⁰⁵ Zato je odklonil eno leto prej prošnjo Jakoba Fanzoi-ja, ki je začel s svilogojstvom na Vipavskem in želel dobiti izključno pravico za odvijanje surove svile.¹⁰⁶ Enako je sedaj opozoril Perra, da mora v enem letu dejansko izvajati svoje pravice, ki mu jih daje od Perizhofferja prevzeti privilegij, to je, razsaditi murve po deželi, sicer bo ugasnila njegova prednostna pravica in bo vsakomur na prosto dano saditi murve ter porabljati njihovo listje za krmljenje gosenic.¹⁰⁷

Perr se je potrudil leta 1757, da bi prodal murve na Goriško. Tam je želela vlada s pomočjo komerčnega magistrata hitreje in načrtno razširiti murvine nasade ter priporočila Perrova drevesca. Iz svojih drevesnic je nudil 40.000 komadov večjih po 15 krc., 60.000 komadov srednjih po 8 krc. in 80.000 komadov manjših po 4 krc. Toda goriški deželni glavar, ki je poznal Perrove murve iz poskušnje, je odklonil, češ da so drevesca slaba in neprimerna za takojšnjo presaditev na Primorsko. Morali bi jih gojiti najprej nekaj let še v drevesnicah v primernih razdaljah, da bi se opomogla. Poleg tega so bile Perrove murve divjaki, ki bi jih morali šele precepiti.¹⁰⁸ Zato so se zdele Goričanom predrage. Perrov položaj se je še poslabšal, ker je skupina upnikov (Jos. Ochs iz Basla, Matija Peterman, upravnik Komende v Ljubljani in dr.) s tožbo zahtevala posojeni denar nazaj. Zato je prosil Perr za petletni moratorij, ki mu je bil odobren leta 1758 za 2 leti.¹⁰⁹ Vzel je za družabnika Zoisovega uslužbenca Ivana Jurija Averija ter predlagal komerčnemu direktoriju nekakšno razprodajo svojih murv, pri kateri se ni več skliceval na nekdanji privilegij, čigar veljavnost je dejansko prenehala. Trdil je, da bi bilo od okrog 26.000 hub, ki jih šteje Kranjska, nekako 16.000 primer-
nih za gojenje murv. Zato naj bi kupoval vsak podložnik 5 let po dve drevesci iz Perrovih nasadov po 10 krc. ter jih zasadil na kmetiji. S tem

¹⁰⁵ K. Příbram, o. d. 88 sl., 151.

¹⁰⁶ Pr. S (13. IV., 26. IV., 17. VII. 1752), RB 1752, fol. 136—136' (13. IV.), 244—244' (8. VII.).

¹⁰⁷ Herberstein, Bericht 1753 (3. IX.), RK XII. Komercialkommission (16. X. 1753), RB 1753, fol. 453—454 (16. X.).

¹⁰⁸ RB 1753, fol. 354 (20. XI.), 1757, fol. 49 (1. III.), 201 (25. X.), DGI Co M 2 (9. II., 8. VIII. 1758), fasc. R 39, IÖKo ADvK.

¹⁰⁹ PM 1757, 90' (22. VI.), 95' (5. VII.), 115' (22. VII.), 150—150' (1. X.), 164' (17. XI.), 168 (3. XII.), 1758, 138 (9. VIII.), 1761, 373 (6. VIII.), 1763, 37 (17. II.), A. Kostanjevica DAS, fasc. razni spori in procesi V.

bi prodal Perr 160.000 murv in prejel zanje 26.000 gld., kar bi mu omogočilo poravnati dolgove in vzdrževati drevesnice.¹¹⁰

V slovenskih alpskih deželah razmere niso bile ugodne za ustanovitev svilarških obrti in manufaktur. Tu ni bila na razpolago surova svila, tudi ni bilo lahko dobiti izvežbanih delavcev iz italijanskih dežel. Pri naselitvi tujih rokodelcev so se morali ozirati na domače cehovske organizacije. Tu pa tam so se sicer že ogrevali za ukinitve starih cehovskih svoboščin, toda kameralisti so se bali, da bi utegnile nastati vsled tega velike zmede, ker so imeli cehi slovenskih dežel mnogo skupnega z onimi v ostalih pokrajinah rimsko-nemške države. Sprva so menili nekateri, da bi zadoščalo, ako določijo po eno mesto ali trg v vsaki deželi, kjer bi se smeli naseliti tuji rokodelci in izvrševati svojo obrt. Le izrednim strokovnjakom bi dovolili, da se vpišejo v ceh ali pa bi jih oprostili cehovske obveze. Za Karla VI. so bili še močno ukoreninjeni nazori, da ne kaže dovoljevati nekatoliškim podjetnikom, da se naselijo v notranjeavstrijskih mestih. Za Marije Terezije pa so vladni krogi že dovoljevali ali celo pospeševali naselitev nekatoliških podjetnikov, le glede Židov so se morali ozirati na starejše svoboščine stanov Kranjske, Koroške in Štajerske, ki so odklanjali ne le naselitev, marveč tudi daljše bivanje židovskih trgovcev.¹¹¹

Ko sta predlagala leta 1719 graški mestni svetovalec Filip Balestri in poštni prevoznik Josip Pertot ustanovitev manufakture svile v Gorici, jih je pozvala graška komerčna glavna komisija, naj podrobno navedeta, kakšne vrste svilenega blaga nameravata proizvajati, ker pri tem ne sme biti prikrajšan 10 letni izključni privilegij graškega manufakturnista Turinija za izdelovanje raznega svilenega blaga v Notranji Avstriji. Balestri se je odločil za proizvodnjo svilenih nogavic in prosil za odobritev podjetja v Ljubljani. Trdil je, da je krila doslej Kranjska svoje potrebe po svilenih nogavicah večinoma iz beneške republike. Ni se potegoval za izključni privilegij, marveč le za splošne olajšave, to je oprostitev od obrtnega davka in meščanskih bremen, kar je bilo po mnenju merkantilistov upravičeno, da ne bi nepotrebna bremena poudražila cene izdelkom in jemala podjetnikom poguma. Iz neznanega vzroka pa Balestri ni uresničil svojega načrta.¹¹² Leta 1725 je pričel izdelovati v Ljubljani svilene nogavice Peter Toussaint Tabouret. Član ceha lasuljarjev. Nekaj statev in izvežbanih delavcev je dobil iz Italije,

¹¹⁰ RS Dnevnik II. 949 (9. XII. 1756), fasc. 424, IÖKo ADvK (8. VIII. 1758, 28. IV. 1760).

¹¹¹ RS Commercialia fasc. III. 381–384 (16. V. 1719), 408 (31. V. 1719), A. Beer, o. d. 6 sl., K. Přibram, o. d. 144 sl., Irene Iacchia, I primordi di Trieste moderna all'epoca di Carlo VI., ArTr XXXVI (1919) 81–83.

¹¹² Stan. fasc. 537 (22. VIII. 1724), GS fasc. IX. (15. VII. 1724), Vic. I 93 (2. IX. 1719), RS Commercialia fasc. III. 337, 391 (31. V. 1719).

surovo svilo je naročil z Goriškega. Leta 1729 je sklenil družbeno pogodbo z upraviteljem posestev kneza Auersperga Gabrijelom Abrahamom de Werth, ki je dal v svoji hiši (danes Križevniška 6) delovne prostore na razpolago in tudi pomagal z denarjem. Tabouret je hitel, da zavaruje svoje podjetje s privativnim privilegijem, ki mu je bil priznan leta 1730. Ta listina naj bi mu dajala za 15 let izključno pravico izdelovati svilene nogavice vseh vrst na Kranjskem. Vendar se s tem ni zadovoljil. Potegoval se je še za podobno pravico, da bi smel samo on 60 let plesti volnene nogavice po hamburškem in erlangenskem načinu. Vendar pa še ni opustil lasuljarske obrti, ker je prodajal leta 1730 na novo ustanovljenem privilegiranem tržaškem velikem sejmu poleg svilenih nogavic tudi lasulje. Pri Tabouretovem podjetju gre za skromen začetek manufakturnega podjetja, ki ga je bilo mnogo težje voditi kot pa založniško produkcijo. Proizvajalec bi moral imeti precej kapitala na razpolago, uveljaviti svojo izključno pravico ter uspešno organizirati prodajo svojih izdelkov. V tem pogledu pa ni imel sreče. Istočasno s Tabouretom sta pripravljala podobno manufakturo svilenih nogavic ljubljanska trgovca Jernej Čebul in Anton Reja. Uredila sta vse potrebno za začetek obratovanja, pripeljala nekaj izvežbanih ljudi iz Benečije, kupila statve in druge priprave na Dunaju ter začela z delom jeseni leta 1729, torej preden je dobil Tabouretov privilegij veljavo. Zato je odobrila vlada tudi njuno podjetje. Tudi v trgovskem pogledu je zavrnil Čebul uspešno poslovanje Tabouretu, ki je želel prodajati v lastni trgovini svoje izdelke, pa tudi blago, ki bi ga prejel v zameno za svoje izdelke namesto denarja. Lokal za trgovanje na drobno so smeli imeti po starih svoboščinah le člani ljubljanskega ceha trgovcev in kramarjev. Pod vodstvom Jerneja Čebula je nastopila ta močna stanovska organizacija proti Tabouretu. Ceh sicer ni mogel preprečiti, da ne bi zaščitila oblast Taboureta v njegovem obratu, dosegel pa je, da mu vlada v Gradcu ni odobrila lastne trgovine, ker se je ceh zavezal, da bodo kupili njegovi člani svilene nogavice Tabouretovega podjetja, ako bodo ustrezale po kakovosti, barvi in obliki inozemskim izdelkom, po oni ceni, kot bi jih mogli dobiti ljubljanski trgovci drugod. Zato je predpisala graška komerčna komisija, da mora ponuditi Tabouret omenjenemu cehu trgovcev in kramarjev za lastno ceno tudi ono trgovsko blago, ki bi ga pridobil z zameno za svoje nogavice. Vse kaže, da se je moral Tabouret truditi, da speča na podeželskih sejmih svoje izdelke. Družabnik de Werth je kmalu izgubil zaupanje do njega. Leta 1735 se je razdrlo družbeno razmerje; de Werth je odvzel nekaj statev, da zavaruje svoje terjatve. Premoženjsko stanje Taboureta se je stalno slabšalo. Moral je zastaviti razne predmete svoje druge žene Marije Ane. Leta 1741 je trdil ljubljanski magistrat, da Tabouret že nekaj let zaradi revščine ni mogel izdelati niti para nogavic. Da bi se rešil dolgov, je želel odpreti vinotoč v Ljubljani in prosil za dovoljenje, da bi smel 12 let uvažati mitnine in drugih naklad prosto po 200 tovorov vipavskega in goriškega vina in ga točiti v Ljubljani, pa ni uspel. V kako bednem stanju je umrl leta 1747

stari Francoz, priča njegova oporoka, v kateri je določil mlajšega sina iz prvega zakona s Frančiško Marjeto Pachmayr, Petra Ivana za univerzalnega dediča, vendar ni vedel, kaj mu bo dejansko ostalo, ker je bilo celokupno premoženje zaradi pravnih sporno in je bil dedič najprej dolžan, da odkupi zastavljene predmete ter jih vrne mačehi nazaj. Peter Ivan je moral po opravljeni zapuščinski razpravi pred magistratom oditi v tujino iskat zaposlitve.¹¹³

Odkod se je priselil Jernej Čebul v Ljubljano, se ne da točno ugotoviti. Meščanske pravice je dobil leta 1722 in se uveljavil kot trgovec s tekstilnim blagom. Leta 1724 se omenja med predlagatelji privilegirane kranjske trgovske kompanije, ki naj bi prevzela vso izvozno in uvozno trgovino (z železom in jeklom, samoborskim bakrom in idrijskim živim srebrom, s platnom in volno, z voskom in medom, z oljem in ogrskimi voli) z vsemi deželami razen Portugalske in Turčije, kar je bilo pridržano orientalski trgovski kompaniji. Obrtni davek za leto 1727 (12 gld.) priča, da je bil Čebul uspešen v trgovskih poslih. Izbrali so ga za načelnika ceha trgovcev, v letih 1730 do 1732 je bil tudi višji mestni komornik. Ravno tedaj so spodbujali vodilni avstrijski državniki (dvorni kancelar Filip Ludvik grof Sinzendorf, referendar dvornega sveta pl. Lierwald) k ustanovitvi manufaktur, zlasti svilenega blaga, da bi se poživil »komercij«, ostal denar v deželi in se uresničile smernice, ki jih je zagovarjal Hörnigkov traktat »Avstrija čez vse, ako le hoče«. Čebul je pozneje ponovno zatrjeval, kako je vplivalo vse to nanj, kako je zaupal dunajskim dvornim krogom in patentu z 31. avgusta 1729, zlasti obljubam, da bodo podprli podjetnike z vsem, kar bodo potrebovali za povzdigo svojega obrata. Zato se ni zadovoljil s prvotnim načrtom, da bi izdeloval z družabnikom Rejo svilene nogavice in bombažne čepice po salzburškem načinu. Kljub pomislekom in ugovorom znancev in čeprav ga je zapustil družabnik, se je lotil Čebul tveganega podjetja, kar se ni upal storiti tedaj nihče v Notranji Avstriji. Razširil je prvotni mali obrat, ki je

¹¹³ Stan. fasc. 537 (20. III. 1728, 1. XII. 1729, 26. IV., 1. VII. 1730), fasc. 557 (20. III. 1728, 22. VII., 12. IX., 1. XII. 1729, 24. III., 26. IV., 4. V., 6. V. 1. VII. 1730, 3. I. 1731), Vic. I 93 (1. VIII. 1727, 20. II. 1728, 14. VI. 1734), Fb 2 (konkurzni red 1734), RS Commercialia fasc. IV. (7. VII., 26. VII. 1734), MA Lj. Reg. I. fasc. 37 (1731—1741), PM 1741 (22. XII.), 1747, 201—205 (18. IX.), 223 (2. X.), 274 (9. XII.). Družbeno pogodbo omenja pravda Tabouretove vdove zoper Gabrijela Abrahama de Werth v GS fasc. deželne zadeve — Justicialia. Delavnica je bila v de Werthovi hiši, Križevniška 6 (prej Nemška ulica), gl. PM 1735, 112'. Oporoka Taboureta v DAS, Testamenti, Lit. T (1558—1810) št. 43. Tabouretov svet na Grajskem hribu se omenja še 1. 1796, gl. MA Lj. Reg. I. fasc. 151 št. 292. Prim, A. Dimitz, Zur Geschichte der Seidenzucht in Krain, BK 9 (1865) 55 sl., isti, Geschichte Krains IV. 152, 178 sl., J. Š o r n, Svilarke manufakture v Ljubljani 104 sl. Poroko Taboureta z Marijo Ano, vdovo Mikl, gl. v poročni knjigi stolne župnije v Ljubljani 5., pod 17. III. 1737.

razpolagal s štirimi statvami za pletenje, v popolno manufakturo svilenega blaga, kakršne tedaj menda ni bilo v cesarskih dednih deželah.¹¹⁴

Za manufakturo kot obliko kapitalistične proizvodnje je bila značilna združitev proizvajalcev-mezdnih delavcev na enotnem prostoru pod enotnim vodstvom, vendar tehnično ta enostavna manufaktura še ni bila naprednejša od obrtniškega in založniškega obrata. V Ljubljani to podjetje ni nastalo iz založniške produkcije, ker tu ni bilo samostojnih proizvajalcev s tradicijo. Zato je bil položaj za Čebula tem težji. V delavnicah podjetnika so morale biti združene produkcija in vodstvo, tehnične in trgovske funkcije. Čebul je kupil hišo v bližini Ljubljanske v Špitalski ulici št. 264 (danes Cankarjevo nabrežje 1) in jo prezidal za potrebe manufakture svilenega blaga. Leta 1738 je pridobil še sosednjo stavbo in jo priredil za skladišče. Ker so mu predelovanje svile v filatorijih na Primorskem drago zaračunavali, je kupil velik filatorij in ga namestil v svojem poslopju. Tudi barvarji v furlanskem Vidmu so zahtevali pretirane cene ter ga skušali tako odvrniti od nadaljnjega obratovanja. Zato je dopolnil Čebul svoje podjetje še z barvarno. Precej hitro je opremil svojo manufakturo s stroji in drugimi napravami. Leta 1736 je imel šele 13 statev, dve leti pozneje 20 statev, okoli leta 1740 je dosegel višek v opremlitvi t. j. 26 statev za svilene tkanine in 4 za izdelovanje nogavic. V njegovem obratu se je mogla opravljati vsa proizvodnja od odvijanja surove svile dalje. Svilo so predelovali v razne vrste preje (s precej visokim kalom 20 do 25 ‰). Pridobivali so organzin in tramo prejo, svilo za šivanje, za izdelovanje tkanin, nogavic in vrvic. Čebulova manufaktura je imela naslednje oddelke: inkanatorij za surovo svilo z 230 cevki (tulci) in vreteni, inkanatorij za barvano svilo z 200 cevki in vreteni ter na holandski način urejeno pripravo za navijanje preje. V drugem oddelku je bil filatorij, ki je imel tri hode s skupaj 1320 cevki in 60 vreteni za sukanje svile in poseben stroj za nasnovanje preje na valje statev. Tretji oddelek je obsegal tkalnico, kjer so izdelovali razna svilena blaga: gladka gros de Tours, droguet, seviglia, crois  , carv  let, žamet, raso, felpo in damast. Za pletenje svilenih nogavic je imelo podjetje 4 statve. Dalje so bile tu naprave za apreturo blaga na lesk s potrebnimi ponvmi in za moariranje, da je dobila tkanina izpreminjajo  e se barve.   etrti oddelek je bila barvarna. Imela je 6 bakrenih kotlov, vendar je bila urejena samo za navadno barvanje.¹¹⁵ Leta 1749 je predlagala reprezentacija in komora v Ljubljani, da bi kazalo speljati Ljubljani  o k obratnemu poslopju, kar bi stalo 800 do 1000 gld. S tem

¹¹⁴ V oporoki z dne 6. XI. 1752 navedenega kraja »Hillen b. St. Bartime« nisem mogel ugotoviti na Kranjskem oz. Stajerskem, gl. Testamenti v DAS Lit. Z (1547–1811) št. 14. Oporoka   ene Marije Doroteje istotam št. 16. DA Skatla 43 (30. IV. 1724); Cod. XIII. 147–149 (1730–1732), Davčna knjiga XVII. 108, oboje v MA Lj., AKA DAD, Finanzen E 6 nr. 3, CoCo Z 6/1 (pred 17. II., 7. III. 1750, 31. VIII. 1762), MMK XVI (1903) 73. O manufakturah gl. Karl Marx, Kapital I. knj. Beograd 1933, 340 sl. in A. Marx, o. d. 84 sl.

¹¹⁵ DA   katla 43 (21. III. 1749).

bi dobil filatorij vodni pogon in bi mogel z dvema izmenama (dnevnim in nočnim delom) predelati vsaj 2000 funtov surove svile.¹¹⁶ Tako velikega obrata pod eno streho ni bilo na jugu avstrijske države razen v Fari na Gradiščanskem.¹¹⁷ Zato je navedel ljubljanski župan, trgovec Matija Christian že leta 1733, ko so razpravljali v Gradcu trije višji stanovi s kranjskimi deželnoknežjimi mesti in trgi o kmetijski obrti in trgovini, Čebulovo podjetje kot dokaz meščanskega udejstvovanja v manufakturi, ki daje deželi več koristi kot vse, kar izdelujejo in prodajajo kmetje.¹¹⁸ Proizvajalne naprave je moral torej manufakturst sam oskrbeti in tudi sam prirediti delovne prostore. S temi dragimi investicijami je porabil velik del kapitala, ki ga mu je dala trgovina.

Za manufakturo je morala biti posebnega pomena pravilna izbira kraja podjetja z ozirom na preskrbo s strokovnimi delavci in surovinami. Na Kranjskem ni bilo ljudi, ki bi znali ravnati s surovo svilo. Čebul je moral preskrbeti strokovne moči iz inozemstva, kjer je cvetelo svilarstvo in jih drago plačevati. Ker je prepovedala beneška republika, da se izselijo svilarji, je mogel Čebul baje le skrivaj in z življenjsko nevarnostjo pripeljati v Ljubljano preko 30 izvežbanih delavcev. Po Čebulovi želji naj bi priučili domačine v svoji stroki. Toda izkušnja je pokazala, da so bili tujci neprijazni, terjali so dvojno mezdo, mu nasprotovali in zavlačevali delo. Čebul je celo trdil, da so mu stregli po življenju, kakor se je to pripetilo mojstru stanovske manufakture na Selu pri Ljubljani, ki ga je napadel italijanski mojster z bodalom, ker je učil slovenske delavce izdelovanja suknenega blaga.¹¹⁹ Ko je dal z obilnimi stroški in s težavo izučiti domačine v svoji manufakturi, je odslovil večino Italijanov, vendar mu je vedno primanjkovalo izvežbanih ljudi.¹²⁰ Obratovodje in dezinaterji (risarji blagovnih vzorcev) so bili še vedno tujci, povečini Italijani. Z njimi je imel Čebul nekaj sporov. Jeremija Caroli Urbani, dezinater podjetja, je odšel leta 1743 skrivaj in so ga prijeli v Gorici.¹²¹ Benečan Jurij Zanetti, ki se je izučil pri svojem sorodniku Jan. N. Zanettiju na Dunaju, je prišel leta 1735 v Ljubljano. Čebul, ki ni imel tedaj obratovodje za svoj filatorij, mu je ponudil akordno mezdo 1 groša od vatla svilenega blaga. Zanetti je bil nato dve leti »capo maestro« pri njem, potem pa je izstopil, zaprosil za meščansko pravico ter pričel leta 1738 na dveh statvah v hiši sollicitatorja Franca Ernsta pl. Steinhoffen v Gradišču (danes št. 3) izdelovati svilene tkanine.¹²²

¹¹⁶ DGI Co M 2 (24. VII. 1749).

¹¹⁷ CoCo Z 6/1 (pred 17. II., 7. III. 1750, 31. VIII. 1762), Vic. I 93 (spomenica Čebula s. d. 1738).

¹¹⁸ Iv. Vrhovec, o. d. 190.

¹¹⁹ DA škatla 43 (s. d. začetek 18. stol.).

¹²⁰ Vic. I 93 (spomenica Čebula s. d. ok. 1738).

¹²¹ Stan. fasc. 26, zv. 3, 34 sl. (8. VIII. 1743), RS Dnevnik I. 552 (3. IV. 1749); omenja »der wälsche Dissegneur von Zebull«, manjka pa podatkov.

¹²² Vic. I 93 (prez. 20. II., 30. VII. 1738, 22. V. 1739, 14. V., 20. V., 23. VII., 6. VIII. 1740), Fb (2. XI. 1754), Misz. Karton 220, dež. arhiv v Gradcu (spomenica J. Zanettija 1739).

Število Čebulovih delavcev je znašalo leta 1734 100, ob višku obrata je doseglo 300. Janez Sigismund Breckerfeld je zabeležil, da so znašala tedenska izplačila delavcem okoli 600 gld.¹²³ Po tem je presegala Čebulova manufaktura suknarno deželni stanovi na Selu pri Ljubljani. Pod kakšnimi pogoji so bili zaposleni delavci, žal točneje ni mogoče ugotoviti. Naslednji primer pa kaže, da si je lastil Čebul na podlagi delovne pogodbe in cesarskih patentov izredno oblast nad svojimi delavci in da ni lepo ravnal z njimi. V manufakturi zaposleni delavec Jernej Banca-loro leta 1743 ni hotel izgotoviti začetega kosa žameta, je popustil delo in pobegnil iz Ljubljane. Nadzornik podjetja Luka Čebul, brat Jerneja, ga je dal zasledovati. Biriči so ga prijeli na Ljubljanskem barju. Ker se je upiral, so ga tako pretepli, da so mu teže poškodovali roko. Nato so ga vrgli v mestno ječo, kjer bi moral ostati, dokler ne bi bil voljan vrniti se na delo v Čebulovo manufakturo. Delavec pa se je zagovarjal, da ni mogel vzdržati, ker ni mogel živeti s plačo, ki mu jo je dajal Čebul.¹²⁴

Z ustanovitvijo manufakture je prevzel podjetnik velika bremena. Ni zadoščalo, da je vzdrževal produkcijske delavnice z orodjem in stroji, ki so služili proizvodnji, ter da je imel potrebno število meznih delavcev, ki jih je vezala na podjetje delovna pogodba. Skrbeti je moral tudi za uvoz surovin. Sprva je menil, da bo mogel dobiti vsak čas potrebno količino svile dobre kakovosti in barve po primerni ceni iz Goriškega ali Furlanije. Pri nabavljanju pa so ga močno ovirali trgovci in manufaktursti Goriške in Gradišanske. Leta 1733 mu je dal Jos. Periello zapleniti dva centa svile, češ da jo potrebuje za erarični filatorij v Fari. Da bi imel stalno in zadostno količino surove svile na razpolago, je postavil Čebul 12 fornolov v Gorici. To zopet ni bilo všeč goriškim trgovcem. Zvišali so ceno kokonov in povzročili s tem Čebulu veliko škodo. Kolikor je rasel njegov obrat, je bila tudi poraba svile večja. Dosegla je največ okoli 5000 funtov na leto, potem pa je nazadovala na okoli 3000 funtov. Od leta 1730 do 1744 je uvozil Čebul iz Goriške nekako 38.000 kg surove svile v vrednosti okoli 162.000 gld.¹²⁵

Usoda Čebulovega podjetja, za katero niso več zadoščala njegova lastna denarna sredstva, se je morala odločiti na tržiščih. Na Kranjskem je mogel le malo svojega svilenega blaga prodati. Tu je bilo zelo skromno tržišče med premožnejšim meščanstvom in plemstvom. Najbrž je tudi vplivala bližina odličnih goriških svilarskih podjetij. Tudi v tehničnem pogledu Čebul ni bil svoji nalogi docela kos, ker sam ni bil izkušen mojster-svilar. Njegovi gros de Tours menda po kakovosti niso bili enaki blagu, ki so ga izdelovali na Goriškem. V proizvodnji bi se moral pravočasno ravnati po modi, kar je bilo pri svilenih izdelkih posebno važno.

¹²³ BS fasc. IIIa, Historica Lit. A. no. 3, CoCo Z 6/1 (ok. 17. II. 1750).

¹²⁴ PM 1743, 151', 173'—176.

¹²⁵ Stan. fasc. 537 (25. XI. 1735), DGI/Co M 1 (21. VII. 1749), RS Commercialia fasc. IV. (7. X. 1733), fasc. V. 16 (26. X. 1744), Vic. I 93 (6. XI. 1733, spomenica Čebula s. d. ok. 1738).

Tako ga je opozorila leta 1749 komisija, da bi moral izdelovati namesto damasta in seviglia poletna blaga po načinu bruseljskega kamelota. Čebul je moral trgovati na velike razdalje, se boriti s svojimi tekmeci, zlasti beneškimi in goriškimi trgovci za naročila in prodajo svojih izdelkov. Kakor je sam trdil, je moral znižati sprva običajno ceno izdelkom za eno tretjino, da bi dobil trg za svoje blago v avstrijskih deželah. Tedne in tedne je obiskoval s svojimi izdelki (damastom, droguet, gros de Tours, taftom, prtiči in nogavicami) velike sejme na Dunaju, v Linzu, Kremsu, Gradcu, najdemo ga tudi na pomembnem sejmu v Sinigaliji (Marki Anconi). Na Dunaju se je potegoval za dovoljenje, da bi smel odpreti trgovski lokal na trgu Stock-im-Eisen. Tudi na tržaškem velikem sejmu se je pojavil poleg Matevža Fr. Perra, ki je prodajal železnino, volneno blago in mizarski klej.¹²⁶ Čebulova trgovska pota in korespondenca so segale proti severu na Češko in Moravsko, proti zahodu preko Koroške na Bavarsko (Salzburg, Regensburg, München), proti jugu v srednjo Italijo (Rovereto, Benetke, Bologna, Parma, Reggio), na vzhod v ogrske in hrvatske dežele (Segedin, Osijek, Karlovac, Zagreb, Gospić), proti jugovzhodu v Istro in Hrvatsko Primorje (Pazin, Lovran, Reka, Bakar, Senj).¹²⁷ Čebul je želel izvažati tudi v beneško Dalmacijo. Ko je pripeljal februarja leta 1749 nekaj blaga po morju do Zadra, niso dovolile beneške oblasti, da raztovori blago, še manj, da ga komu proda, marveč so dale Čebula po njegovi izjavi »s sramotnim konvojem« spremiti do hrvatske meje.¹²⁸

Večja in nepretrgana prodaja izdelkov v količinah, ki bi omogočale, da se obdrži produkcija, bi bila zagotovljena Čebulu le, ako je dobil enake produkcijske pogoje, kot so jih imeli svilarji na Goriškem in Gradiščanskem, in ako so zavarovali domačo proizvodnjo svilenega blaga pred inozemskim z uvedbo višje uvozne mitnine. Čebul je moral sprva plačevati mitnine in naklade dvakrat, ob uvozu surove svile s Primorskega in ob izvozu izdelkov iz Ljubljane na razna tržišča v državi.¹²⁹ Leta 1735 je dosegel za 10 let oprostitev od mitnin in naklad pri uvozu surovin in razpošiljanju izdelkov. To pa ni veljalo za mesto Linz, ki je imel zelo pomembne sejme. Tega kraja se tudi ni tikala oprostitev od represalijskega aresta za morebitne dolgove drugih kranjskih trgovcev.¹³⁰

¹²⁶ RS Copia lettere knj. 18, 34 sl. (20. VI. 1730), Vic. I. 93 (spomenica Čebula s. d. ok. 1738, 17. IV. 1734), BS fasc. IIIa, Historica. O novem tržaškem velikem sejmu gl. še Fr. M. Mayer, o. d. 103 sl., A. Luschin-Ebengreuth, Venezianische Anschläge auf Triest, Österreich I. 278 sl. Gino Luzzatto, Il porto-franco di Trieste e la politica mercantilistica austriaca nel '700, Problemi del risorgimento Triestino (Annali Triestini, supplem. al vol. XXIII.) Trieste 1953, 13 sl.

¹²⁷ Prim. zapuščinske inventarje v DAS, Fasc. LII. Lit. T—Z (Zebull).

¹²⁸ RK XII. Komercialkommission (24. VII. 1749).

¹²⁹ Vic. I. 93 (17. IV. 1734).

¹³⁰ CoCo Z 6/1 (pred 17. II. 1750), Vic. I 93 (17. IV. 1734). O represalijskem arestu gl. S. Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, ZC VI—VII (1952—1953) 439.

Pridobljene mitniške ugodnosti pa niso dosti koristile Čebulu, ker je zaradi vojn močno zastala trgovina. Enako tudi ni bila učinkovita zaščita svilarskega proizvodnje z uvedbo zvišane uvozne mitnine 50 gld. na 1 cent inozemskega svilenega blaga leta 1738. Naslednje leto je bilo na graškem velikem sejmu več tujega svilenega blaga ko kdaj poprej. Ker je imela pošiljka 1 centa svilenega blaga približno 1200 vatlov, je znašalo dejansko zvišanje stroškov komaj 1 do 4 krc. pri vatlu. Za kupca to ni bilo občutno pri tem luksuznem predmetu, ker doma izdelana blaga še niso dosegla kakovosti tujih. Tudi so znižali inozemski trgovci ceno v pričakovanju, da pridejo po propadu svilarskih podjetij v avstrijskih deželah zopet na svoj račun.¹³¹

Kar usodne so postale za Čebula navade (uzance) v trgovskem poslovanju. Medtem ko so zalagali na Francoskem in Angleškem trgovci manufakturiste z denarjem, da so mogli nabavljati surovine in plačevati mezde, so zahtevali v Avstriji trgovci, da jim nudi manufakturst tako dolgo kredit, dokler niso prodali kupljenega blaga. Čebul se je bridko pritoževal nad trgovci, da niso naklonjeni novo nastalim manufakturam, da raje kupujejo inozemsko svileno blago, ker so jim dovoljevali inozemski manufakturisti ugodnejše plačilne pogoje. Na ta način pa so bili oškodovani podjetniki, ki so se komaj lotili ustanavljanja manufaktur, ker niso dobili takojšnjega plačila za dobavljeno blago. Čebul je imel kmalu v svojih kontnih knjigah zabeležene obile terjatve pri trgovcih, zlasti iz sudetskih in donavskih pokrajin. Ker so se pogosto vrstile vojne (italijanska, turška in z njo v zvezi zapora prometa zaradi kuge ter težki boji za obstanek države v prvem desetletju vlad Marije Terezije), so propadli mnogi, zlasti dunajski trgovci, ki so imeli Čebulovo blago na kredit. Pogosto ni dobil Čebul iz konkurznih mas več kot 15 % svojih terjatev. Za manufakturista-začetnika, ki je vložil ves svoj denar v podjetje ter zabredel v velike dolgove, je moralo postati to usodno.¹³²

Čebul je čutil, da je njegova manufaktura zaradi pomanjkanja kapitala in slabe prodaje izdelkov ogrožena. Zato si je bil svest velike nevarnosti, ki je pretila podjetju, ko je izstopil izkušeni mojster-svilar Zanetti iz službe in pričel na svoje proizvajati svileno blago v Ljubljani. Mali obrat samostojnega mojstra je mogel razviti mnogo intenzivnejšo delavnost ter proizvajati boljše produkte kot veliki obrat, ki ni mogel ob tedanjih težkočah v prodaji kratko in malo omejiti svoje proizvodnje. Zato Čebul ni hotel trpeti tekmeca in je prosil februarja 1738 naravnost na Dunaj za izključni privilegij, da nihče drug na Kranjskem ne bi smel 25 let ustanoviti svilarskega podjetja. Da bi imela prošnja bolj zanesljiv uspeh, je prikazal Zanettija kot eksponenta sovražnih beneških podjetnikov, češ da želi na njihovo pobudo in z njihovo denarno pomočjo povzročiti njegov propad. Zanetti je pa očital Čebulu,

¹³¹ A. Beer, o. d. 67 sl., RS Commercialia fasc. V, 19 sl., (26. X. 1744), Vic. I 93 (spomenica s. d. ok. 1738).

¹³² K. Příbram, o. d. 79 sl., 183 sl., CoCo Z 6/1 (pred 17. II. 1750), Vic. I 93 (spomenica s. d. ok. 1738).

da se neupravičeno naziva »privilegirani« proizvajalec svilenega blaga, da nima reda v svoji manufakturi in da preprečuje s svojimi zvezami pri magistratu, da bi on dobil zaprošeno meščansko pravico. Ker se je lotil Čebul dela, ki mu ni bil kos, je moral zabresti v nepotrebne stroške in zapasti v dolgove, iz katerih se ne more sedaj skopati. Ustanovitev manufakture bi bil moral prepustiti ljudem, ki so izučeni in izkušeni v svilarstvu, sam pa ostati trgovec. Namen privativnega privilegija bi samo bil, da da Čebulovemu zadolženemu podjetju več ugleda in kredita. Po Zanettijevem mnenju je bilo nemogoče, da se mu prepove izvrševanje svilarskega obrta v Ljubljani, ker so številni cesarski patenti dovoljevali rokodelcem brez razlike narodnosti, da se naselijo in ustanavljajo obrate. Ako omenjeni patenti ne bodo ostali v veljavi, se ne bo upal naseliti kakšen tuj »fabrikant« v cesarskih dednih deželah. Na Dunaju se niso mogli izneveriti načelom, ki so jih proglašali omenjeni patenti ter so poskusili doseči poravnavo med Čebulom in Zanettijem. Ker to ni uspelo, je dovolila komisija začasno do vladarjeve odločbe, da dela Zanetti na dveh statvah. Čebul pa je ponovil svojo prošnjo za privativni privilegij. Na Dunaju so se zopet izognili meritorni rešitvi in predlagali, da bi bil Zanetti dolžan nabavljati potrebno svilo pri Čebulovem podjetju. Tudi to ni zadovoljilo stranki. Čebul je sedaj še očital Zanettiju, da mu odvrča delavce in da ima v službi vajenca, ki je bil prej v njegovem podjetju. Čebul je znal prikazati zadevo, kakor da Zanetti noče vrniti vajenca in zasluži zaradi neposlušnosti, da mu odvzamejo začasno odobrenje za dve statvi. Deželni glavar je povprašal ugledne ljubljanske trgovce za svet, kako bi bilo rešiti spor. Jos. Anton pl. Weber, vodja stanovske suknarne, je predlagal, da bi Čebul sprejel Zanettija nazaj za vodjo obrata in mu dovolil delež na dobičku. Trgovca Jos. Hueber in Peter Lianni sta hvalila sposobnost Zanettija, ki mu na podlagi obravnavanih patentov ni mogoče vzeti pravic. Le trgovec in bankir Friderik Weitenhiller je bil za to, da podeli državna oblast Čebulu privativni privilegij, poleg njega pa naj odobri Zanettijev obrat z določenim številom statev, ki ga ne bi smel razširiti.¹³³

Medtem so se leta 1739 že širile vesti v Ljubljani, da je prosil Čebul pri dvoru za »železno pismo«, da mu 10 let ne bo potrebno vrniti upnikom posojene glavnice.¹³⁴ Z Dunaja še vedno ni bilo rešitve v vprašanju privativnega privilegija. Dve leti pozneje je objavil ljubljanski magistrat dvorno resolucijo z dne 12. julija 1741, da je Čebul prosil za moratorij, da s tem zavaruje manufakturo pred posegom upnikov.¹³⁵ Med njimi je bil tudi magistrat z zneskom 9500 gld. Bal se je, da bi naklonil Čebul z zvijačo v škodo privilegiranih in starejših terjatev nedovoljene koristi svaku trgovcu Matiji Christianu, sorodnikoma Juriju in Fortunatu Čebulu ter ženi Mariji Doroteji roj. Christian. Zato je predlagal

¹³³ Prim. Misz. Karton 220 dež. arhiva v Gradcu.

¹³⁴ PM 1739, 58 (28. III.), 74 (17. IV.), 102' (3. VII.).

¹³⁵ PM 1741, 188'—190 (13. X.).

magistrat, naj oblast zavrne prošnjo za moratorij.¹³⁶ Na Dunaju so odobrili odlog plačilnih rokov za šest let leta 1744, ko so narasli Čebulovi dolgovi že na 46.083 gld. 33 krc.¹³⁷ Kmalu nato je potekla tudi 10-letna doba oprostitev od mitnin in naklad. Zdaj je moral Čebul ponovno plačevati mitnino od surovin, ki jih je kupoval na Primorskem in od svilenih izdelkov, ki jih je razpošiljal.¹³⁸ Čebul se je trudil na Dunaju, da z osebnim posredovanjem, z vlogami in z darili doseže odobritev privativnega privilegija in podaljšanje mitniških svoboščin. Docela upravičeno je trdil, če bo uspela ena manufaktura, se ji bo pridružila še druga. Ako bodo pa vrgli njegovo podjetje, se ne bo nihče več upal lotiti novega. Potem bodo prišli na svoj račun inozemski manufakturisti. Usodno je bilo, da niso bili v prvem desetletju terezijanske vlade vodilni krogi na Dunaju naklonjeni manufakturam svile. Nekateri so trdili, da je to igračkanje, ki prejudicira bolj potrebnim manufakturam volnenega blaga. Predsednik komerčnega direktorija Filip grof Kinsky pa je želel nakloniti vse glavne panoge manufaktur sudetskimi deželam.¹³⁹ Tudi njegova soproga je bila deležna Čebulovih daril. Nato se je hvalila v družbi, kako poceni je prišla do svilene blaga. Drugi dan so poslale še druge dunajske dame k Čebulu po enako blago tako, da se je moral izgovarjati, da mu je pošlo.¹⁴⁰

Dolgo je moledoval po dunajskih uradih, pa ni dosegel onih olajšav in podpor, ki jih je nudila vlada manufakturi bombažnega blaga v Schwechatu pri Dunaju ali ljubljanskemu trgovcu Frideriku Weitenhillerju, ki je prevzel leta 1747 stanovsko suknarno.¹⁴¹ Dvorna komora tudi ni hotela dati obljubljenih izrednih podpor v denarju, da bi mu mogla podeliti denarno pomoč iz dohodkov ljubljanskega višjega mitniškega urada ali prodati nekaj žitnih desetnin na Kranjskem oziroma dovoliti dajatev prost uvoz štajerskega in hrvaškega vina na Kranjsko in njegovo prodajo v deželi.¹⁴²

Po sklenjenem miru leta 1749 so se obetali boljši časi za gospodarstvo. Zato je opozorila kranjska stanovska konferenca vlado, naj nujno podpre skrbno urejeno Čebulovo manufakturo svile, ki bi mogla z majhnimi olajšavami in mitniško zaščito kriti potrebe vseh notranje-avstrijskih dežel. Potem bi ostal denar za svilena blaga doma in ne bi

¹³⁶ PM 1742, 285 sl., Testamenti v DAS, 1547—1811, Lit. Z št. 16 (20. XII. 1758).

¹³⁷ Stan. fasc. 537 (31. VIII. 1762), CoCo Z 6/1 (23. IX. 1751, 31. VIII. 1762).

¹³⁸ CoCo Z 6/1 (pred 17. II. 1750).

¹³⁹ Prim. K. Přibram, o. d. 27, RS Dnevnik I. 13 (11. II. 1746).

¹⁴⁰ RS Dnevnik I. 2 (4. I. 1746), 154 (19. VIII. 1746).

¹⁴¹ O manufakturi bombažnih izdelkov v Schwechatu pri Dunaju gl. K. Přibram, o. d. 152 sl., V. Hofmann, Beiträge zur neueren österr. Wirtschaftsgeschichte II. T. Die Anfänge der österr. Baumwollwarenindustrie in den österr. Alpenländern im 18. Jahrhundert, AöG 110. Bd. Wien 1926, 63 sl.

¹⁴² Stan. fasc. 537 (10. IV. 1734, 25. IX. 1735), Vic. I 93 (17. IV. 1734). Čebulova borba za obstanek se kaže tudi v pogostih vpisih Raigersfeldovega dnevnika: RS Dnevnik II. 567, 572, 573, 575, 577, 579, 581, 582, 585, 586, 591, 593, 594, 596, 597, 599, 601, 605, 607, 805, 829, 856, 866, 876, 949.

odtekal na Beneško.¹⁴³ Grof Rudolf Chotek, novi vodja komerčnega direktorija na Dunaju, je bil pripravljen pomagati Čebulu tako, da bi mu pridobil za družabnika grofa Batthyanyja. Fr. Henrik baron Raigersfeld pa je to odsvetoval, češ da bi bilo za takega »kavalirja« primerneje, ako se udeje v tržaškem ali reškem »komerciju«. Čebulu naj bi pospeševala oblast prodajo izdelkov zlasti s tem, da bi ga oprostila mitnine pri pošiljanju blaga na Hrvaško in Ogrsko. V to pa niso privolila dunajska oblastva.¹⁴⁴

Čebul si je bil sam svest, da mu samo odlog plačil ne bo koristil, ker bo moral prej ali slej prenehati z delom, odsloviti delavce in sklicati upnike, ako ne dobi večjega posojila. Zato je prikazal v posebni spomenici leta 1750 komerčnemu direktoriju kritično stanje svojega podjetja. Priznati je moral, da ne uživa več kredita in da brez večjega posojila ne bo mogel obdržati obrata. Podjetje je že kazalo znake propadanja. Od 30 statev je bilo v obratu samo 15, namesto 300 delavcev (delavk) jih je bilo le 150. Zaradi pomanjkanja svile sta bila inkanatorij in filatorij le na polovico uporabljena. Ni manjkalo strojev in izvežbanih ljudi, ki jih je moral Čebul baje tako plačevati, kakor da bi bili polno zaposleni, da ne bi odšli.¹⁴⁵ »Kleče« je prosil vlado za posojilo 20 do 25.000 gld. Toda vodilni državniki so se izgovarjali na neugodne finančne razmere države, manjkalo jim je pa tudi dobre volje, da bi pomagali manufakturi svilenega blaga tam daleč na Kranjskem.¹⁴⁶ Ozirali so se predvsem na gospodarske koristi sudetskih dežel in Dunaja (Nižje Avstrije), kjer je bilo leta 1739 okrog 30 tkalskih mojstrov-svilarjev z okoli 180 statvami za izdelovanje svilenih tkanin.¹⁴⁷ Če so bili dunajski podjetniki nevoščljivi razmahu goriških manufaktur svile, gotovo tudi niso bili naklonjeni svilarstvu na Kranjskem.

Reprezentacija in komora v Ljubljani, ki je prejela Čebulovo prošnjo v presojo, je poverila komerčnemu konsesu nalogo, naj skrbi za to, da se ustanovi v deželi ali izven nje trgovska družba, ki bi prevzela in vodila Čebulovo manufakturo dalje. Po enem letu je moral konses priznati, da mu to ni uspelo. Tudi drugi Čebulov predlog, da bi ga zavarovala vlada za 5 do 10 let pred posegom upnikov, se ni dal uresničiti, ker upniški zbor ni privolil v odgoditev obrestovanja, vlada pa ni hotela prisiliti upnikov, da popuste. Čebul se je februarja 1751 v novi vlogi potegoval za podaljšanje moratorija, za petletni popust

¹⁴³ RK XII. Komercialkommission in Stan. fasc. 28 (19. V. 1749).

¹⁴⁴ RS Dnevnik I. 631 (15. X. 1749).

¹⁴⁵ CoCo Z 6/1 (pred 17. II. 1750).

¹⁴⁶ CoCo Z 6/1 (spomenica pred 17. II., 7. III. 1750, 23. IX., 17. XI. 1751, 31. VIII. 1762).

¹⁴⁷ RS fasc. XXX. Dnevnik (18. XI. 1739).

obrestovanja in brezobrestno posojilo v znesku 10.000 gld. Zatrjeval je, da je njegovo podjetje za 24.000 gld. aktivno. Komerčni konses je sicer ugotovil iz dunajskih in ljubljanskih trgovskih knjig, da ima tvrdka terjatve v znesku 24.213 gld., toda aktivni saldo ni obstajal v gotovini in z njim ne bi mogli poravnati dolgov. Reprezentacija si tudi ni upala predlagati, da bi dobil Čebul posojilo, in je bila za to, da se nadaljuje dražbeni postopek pri deželnem sodišču. Še preden pa je padla odločitev, je sporočil Čebul junija 1752, da se mu je posrečilo skleniti poravnavo z večino upnikov, in prosil, naj počakajo z licitacijo. Ko pa je potekel čas moratorija in ni prišlo do poravnave, so postavili sekvestra. Na predlog upnikov so razpisali dražbo podjetja v »Dunajskem diariju«. Na vseh štirih dražbenih narokih se ni oglasil niti eden kupec.¹⁴⁸ Ta položaj, ki je bil za upnike neugoden, je porabil Čebul, poudaril veliko škodo, ki jo bo utrpela javnost s popolnim propadom ali z razprodajo manufakture in prosil ljubljanski magistrat, naj mu posodi 30.000 gld., češ da je mesto dolžno pomagati svojim meščanom, ki so zapadli v revščino brez lastne krivde. Mesto mu tudi more pomagati, ker z lahkoto najame potreben denar po 3 do 4 %, saj ljudje iz mesta in dežele naravnost ponujajo denar magistratu v obrestovanje. Čebul je cenil tedaj svoje premoženje na 41.000 gld. Zato bi bil magistrat dovolj krit s hipoteko, obenem bi mogel nadzirati knjigovodstvo podjetja. Istočasno je odstopil Čebul pred mestnim sodiščem svojim upnikom vso izvršbi podvrženo imovino razen svilarske »fabrike« (cessio bonorum in solutum), položil ključke svojega blagovnega skladišča ter prosil, da se ustavi izvršba.¹⁴⁹

V tem odločilnem trenutku se je tudi predsednik komerčnega konsesa baron Raigersfeld močno zavzel, da bi rešil manufakturo. Skušal je doseči nekako poravnavo. Upniki naj bi se odrekli delu svojih terjatev, ljubljanski magistrat pa posodil vsaj 15.000 gld., obenem pa bi razprodali blago v skladiščih. Upniki so se sprijaznili z mislijo poravnave, zahtevali pa so, naj jim plača Čebul polovico dolga takoj t. j. 14.000 gld. S tem pa bi bilo zopet izčrpano posojilo magistrata, za obratni kapital bi ne ostalo ničesar. Pasiva podjetja so narasla medtem na 58.653 gld. 31 krc., aktiva so cenili na 41.411 gld. 59 krc. Ljubljanski magistrat pa je ponovno odklonil prošnjo za posojilo, češ da je Čebulova manufaktura preveč tvegano podjetje in da finančno stanje mesta ne dopušča takih posojil. Tedaj sta bila Čebulov filatorij in manufaktura svilenega blaga že prisilno zaprta zaradi dolgov in nista več obratovala. Pri reprezentaciji v Ljubljani so bili sedaj prepričani, da noben zasebnik ne bo mogel držati tako velikega podjetja. Na Dunaju so prepustili Čebulovo manufakturo svoji

¹⁴⁸ Herberstein, *Berichter von 1752* I. (15. III.), II. (15. VI.), CoCo Z 6/1 (25. I., 11. II., 10. III., 25. III., 3. VI. 1752), RB 1750, fol. 48–48' (17. II.). Inventar blaga, seznam terjatev in dolgov gl. v zapuščinskem inventarju T–Z (Zebull) DAS.

¹⁴⁹ PM 1752, 74.

usodi. Upniki so razprodali izdelano blago na dražbi. Ker za tehnično opremo obrata ni bilo kupcev, so sklenili upniki decembra 1756 pogodbo z Jernejem Čebulom in mu zaupali zopet podjetje.¹⁵⁰

3. Rast svilogojstva in svilarstva na Primorskem v drugi polovici 18. stoletja

Svilogojstvo in svilarstvo se je širilo na Primorskem dlje časa brez poseganja državne oblasti. Sicer je prejel že leta 1735 goriški deželni glavar grof Rabatta naročilo, naj skrbi za tehnični napredek svilarstva v deželi s tem, da pošlje ob času sezonskega dela uradne organe s strokovnjaki po deželi, ki naj pokažejo ljudem pravilni način odvijanja surove svile. V Gorici naj ustanovi šolo za predenje in barvanje svile, kjer bi vzgojili tkalske in barvarske mojstre.¹⁵¹ Enako sta bila Franc Henrik pl. Raigersfeld in Ivan Seifrid grof Herberstein, ki sta ogledovala svilarske obrtne delavnice v Gorici leta 1744, mnenja, da bi bilo potrebno izboljšati tehniko svilarstva na Goriškem.¹⁵²

Leta 1750 je predlagal goriški deželni oskrbnik Anton baron de Fin ustanovitev državnega urada, ki naj bi s posebnimi ukrepi dvignil svilogojstvo in svilarstvo na Primorskem do ravni beneških, francoskih in angleških svilarskih industrij. Vlada je sprejela njegove predloge in postavila leta 1756 za Goriško, Gradiščansko z oglejskim okrajem vred komerčni magistrat ali magistrat za manufakturo svile v Gorici, ki je bil neposredno podrejen komerčnemu direktoriju na Dunaju.¹⁵³ Za predsednika je bil imenovan predlagatelj baron de Fin, za člane: nadzornik drž. filatorija v Fari Karel Jos. Lang, nekdanja zakupnika filatorija Jos. Periello in Dominik Segala, goriški mestni sodnik Franc Geroncoli in trgovec Ivan de Giorgio. Vlada ni potrdila dveh strokovnjakov za svilarstvo med goriškimi Židi, Samuela Morpurgo in Abrahama Luzzatto, ki sta bila tudi predlagana.¹⁵⁴

Med obsežnimi nalogami, ki si jih je stavil ta urad, je bila tudi načrtna razširitev murvinih nasadov v deželi. S posebnim patentom, ki ga je odobril komerčni direktorij in objavila ljubljanska reprezentacija in

¹⁵⁰ CoCo Z 6/1 (23. II., 19. V., 17. VI., 3. VII., 8. VII., 21. IX., 13., 21. XI. 1754), RB 1754, fol. 84'–85' (23. II.), 365' sl. (21. IX.), 398' sl. (13. X.), Herberstein, Bericht 1754 (27. VII.), PM 1753, 247, 1756, 184; Raigersfeld zove v dnevniku II. 193 (1. II. 1752) Čebulovo manufakturo »in Zügen liegende (= umirajoča) Seidenfabrik«. A. Fournier, Eine amtliche Handlungsreise nach Italien im Jahre 1754, AöG 73 (1888) 232, isti, Historische Studien und Skizzen II. Wien 1908, 59. V moji Zgodovini Kranja, Lj. 1939, 252 nepravilno, da je prenehal Čebulov obrat okoli 1763.

¹⁵¹ Fb 2 (30. IV. 1735).

¹⁵² RS Commercialia fasc. V. 24 (26. X. 1744). Karton 727 VwA (Hofkanzlei IV. G 8), C. Morelli, o. d. III. 133 sl., IV. 197, C. v. Czörnig, o. d. 830, H. Deutsch, o. d. 21 sl., R. M. Cossar, Lineamenti 21 sl.

¹⁵³ XII. Komerzialkommission (29. XI. 1760), fasc. R 39, IÖKo ADvK (30. aprila 1756).

¹⁵⁴ DGI Co M 2 (4. V. 1756), RB 1756, fol. 338 (24. IV.), CoCo S 35/1 (5. VI. 1750).

komora 29. novembra 1756, so pozvali občine, naj uradno ugotove količino zasajenih dreves in predlože seznam zemljiških posestnikov. Po velikosti zemlje so razdelili te posestnike v tri skupine. Veliki posestniki so bili dolžni zasaditi vsaj 30 murv, srednji vsaj 20, majhni vsaj 10. Občine naj bi se brigale za postopno zasaditev dreves na »gmajnah«. Ako pa občine ne bodo storile svoje dolžnosti, naj bi bil vsak upravičen saditi murve na »gmajnah« ter uživati koristi od njih. Koloni in podložniki naj bi bili dolžni saditi 1 do 4 drevesa.¹⁵⁵

Ker pa komerčni magistrat v Gorici ni imel potrebne izvršne oblasti, je bila izvedba patenta odvisna od dobre volje zemljiških gospodk. Deželni stanovi, ki so zastopali stališče zemljiških gospodov, so močno kritizirali določila patenta, češ da ni mogoče predpisati splošno in enako za vsa posestva števila murv, ki naj jih zasade. Tla niso povsod enako primerna. Tudi ne kaže saditi murv v neposredni bližini trt. Pogosto se da saditi na manjšem zemljišču več murv kot na večjem. Ker ima dežela dovolj mladih murv, ni potrebno, da bi jih naročali na Kranjskem ali v veronski pokrajini, ker se je bati, da ne bodo uspevale zaradi spremembe podnebja. Tudi ne potrebujejo na Goriškem tujih mojstrov, ki bi jih učili saditi in gojiti murve. To znajo njihovi podložniki (koloni) že zdavnaj. Zasajevali so murve v obeh deželah že stoletja. Nasadi so toliki, da zavzemajo v nekaterih predelih velike komplekse. Ravninski svet je pokrit z ogromnim številom dobro gojenih murv tako, da mnoga drevesa v škodo lastnikov niso dovolj izkoriščena in jih ne morejo oddati v zakup. Posebno odločno so zavračali stanovi prisilno propagando za saditev murv. Tudi brez uradnega pritiska bi mogli doseči povečanje murvinih nasadov. Saj žele mnogi lastniki zemljišč in koloni sami pomnožiti nasade s semeni ali sadikami. Potrebno pa je zagotoviti vsem, ki bodo gojili murve, davčno prostost zanje, tudi nagrade za posebno vneto zasajevanje. Kako močno so odklanjali goriški in gradiščanski zemljiški gospodje vsako poseganje državne oblasti, kaže njihovo vedenje ob vladnem predlogu, da se ustanovi na Primorskem drevesnica za murve, iz katere naj bi prejeli revni podložniki sadike brezplačno. Kljub ponovnim opominom tri leta niso hoteli stanovi obravnavati vladnega predloga. Ko se mu že niso mogli več izogniti, ni hotel nihče glasovati zanj. Grof Strassoldo je bil za to, da sade murve ob javnih cestah in zasebnih poteh, ki vodijo čez polja in »gmajne«. Goriški zgodovinar Karel Morelli je želel, da bi tudi na Primorskem po zgledu drugih naprednih svilarskih pokrajin sadilci murv prejeli prvih 6 let, ko še nimajo koristi od mladih dreves, odškodnino po 12 gld. za 100 dreves.¹⁵⁶

Le kmečki prebivalci in revni meščani so gojili sviloprejkje. Murvino listje, ki so ga morali kupovati, je bilo zaradi prekupčevanja pogosto

¹⁵⁵ DGI Co M 2 (20. XI. 1756, 9. II. 1758), Patentbuch 1756, št. 19 (29. XI. 1756), fasc. R 39 IÜKo ADvK.

¹⁵⁶ DGI Co M 2 (1. III., 25. X. 1757, 30. IX. 1758, 5. V., 29. V. 1760), RB 1758, fol. 68 (31. III.), 1759, fol. 54 (3. III.), 1760, fol. 6 (12. I.), 278 (29. XI.), Karton 727 Vwa (Hofkanzlei IV. G 8).

pretirano drago. Razni prekupevalci so namreč prevzeli po več sto dreves od lastnikov in nato prodajali po oderuških cenah murvino listje. Ko je bila leta 1761 kakovost kokonov slabša, so zaslužili svilorejci s prodajo kokonov komaj toliko, da so plačali nakupljeno murvino listje. Vendar niso nikdar določali uradne cene murvinemu listju.¹⁵⁷ Na stanovskem zboru so obravnavali leta 1756 predlog grofa Attemsja, naj bi tudi na Goriškem in Gradiščanskem prepuščali po vzgledu Lombardije in veronske pokrajine kolonom murvino listje proti oddaji polovice pridelka kokonov. Večina zemljiških gospodov je raje prodajala murvino listje ali oddajala murve v zakup proti določeni dajatvi. Izgovarjali so se, da so koloni, ki imajo zemljišča v višjih in bolj zdravih legah, dovolj zaposleni z obdelovanjem zemlje in nimajo časa, da bi gojili sviloprejkje. Koloni, ki so bivali v nižini, pa so menda bolehnii, njihove družine maloštevilne ter komaj sposobne, da srednje dobro obdelajo zemljo. Taki ljudje bi tudi gosenic ne gojili dobro. Še manj so smatrali za primerno, da bi dajali murvino listje kočarjem in poljedelskim delavcem (sottani). Ti silno revni ljudje niso posedovali ničesar, tudi niso imeli stalnega bivališča ter bi si verjetno prilastili kokone in jih skrivaj prodali, da bi se preživljali.¹⁵⁸ Še vedno je bila židovska manipulacija posojanja denarja na račun bodočega pridelka kokonov v navadi. V prvih letih svojega obstoja je predpisoval komerčni magistrat tako imenovano srednjo ceno kokonov. Pri tem se je oziral na cene na sosednjih beneških in drugih italijanskih tržiščih. V letih 1758 do 1760 pa so ukinili to predpisovanje, kar je bilo neugodno za zadolžene svilorejce. Oderuški posojilodajalci so dobili s tem možnost, da s silo odvzamejo pridelane kokone po nizki ceni. Ob času, ko so postali kokoni godni za prodajo, so hiteli trgovci kakor za stavbo na ceste in v vasi, da čim prej pokupijo kokone. Oblast je želela doseči, da bi opravljali kupčije s kokoni na določenih mestnih trgih, zlasti v Gorici. Zato so to predpisali leta 1756; naknadno pa so izjemoma še dovolili to leto, da gredo trgovci v vasi, vendar jih mora spremljati zastopnik komerčnega magistrata, ki bo ugotovil težo in količino prevzetih kokonov, na račun katerih je bil dal trgovec posojilo, vendar sme kupiti samo zase, ne pa za druge.¹⁵⁹

Poizvedbe so pokazale, da se na Primorskem niso držali pravil glede odvijanja, predenja, tkanja in pletenja svile, kot so bila v navadi v Italiji, na Francoskem in Angleškem, kjer so razvili svilarstvo do visoke stopnje. Na Goriškem se je vršilo vse preveč po volji posameznikov in željah naročnikov. Zato naj bi bila tudi naloga komerčnega magistrata, da ugotovi pravila, ki veljajo na drugih središčih in tržiščih. Potrebno je bilo najti čim bolj popolno tehniko odvijanja surove svile, ker je bilo od tega odvisno nadaljnje predelovanje svile. Do tedaj je šlo tudi na filatorijih v zgubo (kalo) do 24 % namesto kvečjemu 8 % surove svile.

¹⁵⁷ Fasc. R 425 IÖKo ADvK (22. IV. 1762).

¹⁵⁸ DGI Co M 2 (promemoria in pripombe k njej iz l. 1756).

¹⁵⁹ Fasc. R 39 in R 426, IÖKo ADvK.

Kot navodilo za ta svilarška dela naj bi služila knjižica »Libretto delle regole direttive alla fillatura delle sette grezze«, ki jo je obljubil preskrbeti trgovec Michelangelo Zois iz Turina. Za praktični pouk v odvijanju in predenju svile pa je priporočil delavke iz Fossombrone (Urbino).¹⁶⁰ Ker pa z dopisovanjem niso mogli ugotoviti ureditve svilarstva v inozemstvu, so poslali K. Morellija na študijsko potovanje na Francosko in v glavna italijanska primorska mesta.¹⁶¹

Komerčni magistrat naj bi prevzel tudi nadzorstvo nad vsemi, ki so predelovali surovo svilo in izdelovali tkanine. Vsako leto naj ugotovi urad količino pridelka kokonov in surove svile na Goriškem, Gradiščanskem, Krasu, Reki in Trstu, določi količino, ki se bo porabila doma, oziroma, ki se more izvoziti. Glede določanja cen mora paziti, ker bi ob nizkih cenah zapredkov ne bilo kokonov iz Benečije, ob visokih pa bi trpeli škodo manufakturisti. Posebno naj bo urad pozoren na tehniko odvijanja surove svile. Da bi dosegli pravilno razmerje med izdelavo trame in organzina, naj predelajo kokone iz Benečije, Krmina in Gradiščanskega, ki so bili odlične kakovosti, v organzin prejo, kokone iz Goriškega, Štivana pri Devinu, Trsta in Reke, ki so bili nekoliko slabše kakovosti, v tramo. Kdor bi želel odvijati surovo svilo, je moral prijaviti fornele. Nihče ni smel predelati na enem forneltu več kot 1000 ben. funtov kokonov. Nadzorniki so bili dolžni pregledati, ali se v redu odvija. Delavke, ki so zaposlene pri fornelih, je potrebno poučiti v novem načinu dela ter jim izstaviti potrdila o vedenju in strokovni sposobnosti. To potrdilo morajo pokazati prihodnje leto, ko bodo zopet iskale zaposlitve. Vsak kraj mora sporočiti, kdaj namerava začeti z odvijanjem in predložiti vzorec svile. Odvijanje kokonov smejo voditi samo potrjeni mojstri. Brez strokovnega znanja ne sme odvijati svile s kokonov niti njihov proizvajalec.

Vsi odjemalci surove svile morajo sporočiti uradu en mesec pred pričetkom odvijanja, koliko svile nameravajo kupiti, pa tudi drž. filatoriju v Fari, koliko surove svile želijo tam predelati, da bo obratoval filatorij vse leto. Komerčni magistrat naj skrbi, da bodo mojstri v filatoriju strokovno napredovali in po možnosti nastavljeni domačini. Posebno naj pridobe spretne in sposobne barvarje in risarje vzorcev, da bi dosegle manufakture na Primorskem visoko tehniko tujih svilarških industrij. Komerčni magistrat naj uveljavi dunajski pravilnik za tkanje svilenega blaga (o kakovosti, širini in teži blaga) z dne 10. oktobra 1751, ki je bil razširjen že leta 1753 na Goriško in Gradiščansko in

¹⁶⁰ DGI Co M 2 (20. III. 1750), RB 1750 (23. V.), CoCo S 35/1 (3. IV., 5. VI., 8. VII. 1750).

¹⁶¹ CoCo S 35/1 (instrukcija z dne 30. IV. 1753), H. Deutsch, o. d. 21–26, V. Hofmann, MÖG XXXIII (1912) 172. O K. Morelliju prim. C. L. Curiel, Trieste settecentesca 1922, 224.

ostal vsaj deloma v veljavi do leta 1782. Urad naj da pregledati vse izdelke svilarjev. Ako odgovarjajo predpisom, naj jih da žigosati. Šele potem je dovoljeno prodajati ali odposlati blago. Vse spore, ki bi nastali iz manufakturnih zadev, naj razsoja omenjeni urad sumarno.¹⁶²

Slaba stran komerčnega magistrata je bila, da je prevladoval v njem vpliv trgovcev s svilo, ki jim je bilo do nizkih cen kokonov in svile. Pri uvajanju novega reda ni ravnal previdno ter prepričeval na lep način, marveč je pretiraval, zagrabil naenkrat pretrdo in povzročil zmedo. Takoj prvo leto je predpisal nizko ceno kokonov in s tem povzročil, da niso prinesli ljudje iz Benečije kokonov na prodaj. Celo erarični filatorij v Fari jih je pogrešal in bil prisiljen kupiti beneške kokone po višji ceni, kot so jo plačevali domačinom. To je revne svilorejce na Gradiščanskem tako ogorčilo, da so nekateri sežgali svilogojske priprave. Komerčni magistrat se je prenaglil tudi s tem, da je prepovedal ljudem imeti poljubno število fornolov. Najhuje pa je prizadel svilorejce in trgovce ukrep, ki je prepovedal nekaj časa izvoz surove svile. Tuji trgovci so se založili s svilo drugod, na Primorskem pa ni bilo kupca zanjo. Kdor jo je hotel oddati, je dosti izgubil pri tem.¹⁶³ Zato je zadel komerčni magistrat pri svojem poslovanju na močan odpor. Zemljiške gosposke, deželni stanovi in deželno glavarstvo so mu odrekli pravico neposrednega ukazovanja in izvrševanja odredb ter kritizirali ukrepe. Komerčni magistrat pa si je želel večje možnosti delovanja. Vlada je hotela poravnati nasprotja in je postavila leta 1758 v omenjeni urad še dva zastopnika stanov, Ludvika pl. Radievčiča in Franca barona Tacco, lastnika manufakture usnja v Gorici.¹⁶⁴ Leta 1764 pa je ukinila komerčni magistrat in ga nadomestila s komerčnim konsesom za Goriško in Gradiščansko, medtem ko je bil dotlej pristojen za omenjeni deželi kranjski komerčni konses.¹⁶⁵

Na pobudo svojega prvega predsednika je dal zasaditi goriški konses ob cesti iz Gorice v Oglej okrog 60.000 mladih murv. Na zasebnih zemljiščih, ki so jih obdelovali koloni in podložniki, pa so povečali nasade za okrog 20.000 dreves. Konses je imel posebnega nadzornika murvinih nasadov, ki je dajal prebivalcem navodila. Iz njegovih letnih poročil, ki navajajo stanje za vsak kraj v osmih skupinah (Gorica z okolico, Kras s Primorjem, Brda s Furlanijo, Tolminsko glavarstvo, gospostva Kanal, Sv. Križ in Švarcenek ter Gradiščansko),¹⁶⁶ se da posneti, kako so rasli

¹⁶² DGI Co M 2 (8. IV., 3. VIII., 18. XI. 1753), RB 1753, fol. 179—179' (8. IV.), 519—519' (18. XI.), Herberstein, Bericht 1753 (8. X.), A. Beer, o. d. 37, H. Deutsch, o. d. 116, K. Přibram, o. d. 371.

¹⁶³ DGI Co M 2 (31. XII. 1756).

¹⁶⁴ Fasc. R 39 IÖKo ADvK, H. Deutsch, o. d. 22—27.

¹⁶⁵ H. Deutsch, o. d. 28.

¹⁶⁶ Poročila so v fasc. R 425 (za l. 1767), R 426 in 427 (ostala), IÖKo ADvK.

murvini nasadi od leta 1764 do 1780. Za poznejšo dobo ni več poročil, ker je vlada ukinila mesto nadzornika murvinih »plantaž«.

1764	53.095	murv	1770	159.869	murv	1776	173.190	murv
1765	78.783	„	1771	162.111	„	1777	180.451	„
1766	123.210	„	1772	167.254	„	1778	182.846	„
1767	150.696	„	1773	170.999	„	1779	183.976	„
1768	152.950	„	1774	174.067	„	1780	185.295	„
1769	156.934	„	1775	176.253	„			

Ker so se bali kmetje na Goriškem, da bodo morali plačevati kontribucijo od zemljišč, ki bi jih zasadili z murvami, oziroma da bo zvišana njihova davčna obveznost, ako bi se izboljšalo njihovo premoženjsko stanje s svilorejo, je moral konses ponovno razglasiti patent iz leta 1758, da ne bo zvišana kontribucija zaradi murvinih nasadov. Zemljiški gospodje se res niso držali vladnih predpisov. Tako je zahteval leta 1773 grof Attems desetino od murv in dosegel zoper neposlušne podložnike sekvestracijo. Šele na pritožbo podložnikov je posegla državna oblast vmes, razveljavila ta ukaz in ponovno predpisala leta 1774, da so oproščene murve vsake dajatve, tudi desetine, fevdalnih in deželskosodnih dač.¹⁶⁷ Vlada je dala tudi objaviti s patentom z dne 25. maja 1765, da sme vsak saditi na »gmajnah« (občinskih pašnikih) murve. Na Goriškem so tudi želeli uveljaviti načelo, da zapadejo pusta zemljišča, ki jih lastnik v redu ne obdeluje, v korist onega, ki zasadi na njih murve. Vsled tega je prišlo do sporov med občinami in posamezniki, ki so zasadili drevesa. Ko pa se je lotila vlada razdeljevanja »gmajn«, je morala urediti nadaljnji užitek murv na zemlji, ki je prišla sedaj v druge roke. Lastniku dreves, ki jih je zasadil, ni bilo mogoče odrekati nadaljnjega užitka murvinega listja, bilo pa je treba upoštevati tudi koristi zemljiškega posestnika. Zato je dala vlada posebna navodila, kako naj rabi lastnik dreves svoje pravice. Ako bi hotel svoj nasad prodati ali oddati v zakup, ga je moral ponuditi najprej zemljiškemu posestniku.¹⁶⁸

Poročila goriškega komerčnega magistrata in konsesa omogočajo prikazati delež goriških Židov v trgovini s kokoni in proizvodnji surove svile na Goriškem in Gradiščanskem od leta 1756 do 1781. V razporednici pomeni: (1) goriške židovske podjetnike, (2) celotno število oseb, ki so nabavljale kokone in imele fornele, (3) količino kokonov, ki so je kupili goriški Židje, (4) celotno količino kokonov, (5) svilo, ki so jo producirali goriški Židje, (6) celokupno proizvodnjo surove svile na Goriškem-Gradiščanskem (f = funt). Ena tretjina do ene petine kokonov je bila uvožena iz Benečije.¹⁶⁹

¹⁶⁷ CoCo M 12 (31. XII. 1764), Karton 728 VwA, H. Deutsch, o. d. 23 sl., R. M. Cossàr, Lineamenti 42.

¹⁶⁸ R. M. Cossàr, o. d. 27, fasc. R 426, IÖKo ADvK.

¹⁶⁹ Tabele so v fasc. R 425, 426, 427 IÖKo ADvK.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1756	25	145	61.448 $\frac{3}{4}$ f	255.553 $\frac{1}{2}$ f	9.602 f	36.552 f
1757	21	106	49.445 f	213.359 $\frac{1}{2}$ f	5.908 $\frac{1}{2}$ f	26.201 $\frac{1}{2}$ f
1758	21	111	61.874 f	245.512 $\frac{1}{2}$ f	9.303 f	38.462 $\frac{3}{4}$ f
1759	22	106	52.903 $\frac{1}{2}$ f	214.948 f	8.466 $\frac{1}{4}$ f	33.280 $\frac{1}{2}$ f
1760	24	115	52.752 f	236.379 f	9.338 f	38.830 f
1761	26	113	79.465 f	283.810 $\frac{1}{2}$ f	10.765 f	39.331 $\frac{1}{4}$ f
1762	24	110	72.126 f	285.241 f	11.456 f	44.595 $\frac{1}{2}$ f
1763	20	92	34.779 f	150.761 f	5.353 $\frac{3}{4}$ f	22.258 f
1764	21	102	48.638 f	215.257 $\frac{1}{2}$ f	8.045 $\frac{3}{4}$ f	34.509 f
1765	20	107	53.451 f	238.395 f	8.169 f	34.792 f
1766	20	110	51.389 f	232.708 f	7.558 f	34.521 f
1767	17	111	47.881 f	215.777 f	7.381 f	37.797 f
1768	18	105	61.644 f	261.099 f	9.584 f	41.185 f
1769	20	108	75.368 f	265.753 f	11.645 f	42.413 f
1770	17	104	55.754 f	225.320 f	9.070 f	33.927 f
1771	19	96	73.204 f	252.417 f	10.147 f	35.309 f
1772	14	99	50.881 f	214.947 f	7.952 f	33.045 f
1773	18	101	65.259 f	267.200 f	10.506 f	39.572 f
1774		101	87.821 f	291.289 f	12.332 f	41.674 f
1775		107	81.778 f	280.612 f	12.394 f	41.727 f
1776		98	95.099 f	290.287 f	12.873 f	39.936 f
1777		96	60.724 f	237.151 f	8.248 f	34.030 f
1778		89	87.345 f	272.203 f	13.472 f	42.968 f
1780		81	92.301 f	297.433 f	14.656 f	48.130 f
1781		78	98.640 f	303.056 f	13.040 f	42.224 f

Število fornolov na Goriškem-Gradiščanskem pa je znašalo v dobi od 1756 do 1781 (v oklepaju pečice v goriški židovski četrti).¹⁷⁰

1756	312 (70)	1765	281 (65)	1774	311 (92)
1757	246 (67)	1766	295 (66)	1775	336 (96)
1758	284 (74)	1767	313 (58)	1776	317 (102)
1759	273 (71)	1768	282 (73)	1777	314 (88)
1760	299 (75)	1769	278 (73)	1778	293 (100)
1761	309 (86)	1770	271 (63)	1780	317 (116)
1762	309 (78)	1771	261 (77)	1781	319 (114)
1763	258 (73)	1772	257 (58)		
1764	257 (65)	1773	257 (58)		

Goriški komerčni konses je delal tudi za izboljšanje tehnike prede-lovanja svile. Postavil je strokovnega nadzornika za fornele in odvijanje surove svile, apreterja in mojstra za monge. Ker je manjkalo spretnih risarjev za blagovne vzorce, so poslali leta 1762 z Dunaja nekaj boljših vzorcev. Nekaj let kasneje je priporočila vlada, naj pošljejo domačine na Francosko in v Italijo, da se nauče risati vzorce za broširana in rožasta blaga.¹⁷¹

¹⁷⁰ Tabele istotam.

¹⁷¹ Fasc. R. 39, 425—427 IÖKo ADvK, C. Morelli, o. d. III. 135, C. v. Czörnig, o. d. 830. A. Beer. o. d. 59 sl., H. Deutsch. o. d. 20—29, 189, 196.

Sajenje murv na tržaškem ozemlju in na Reki je potekalo takole (številk pomenijo murve):¹⁷²

	Mandrije pri Trstu	Sv. Križ	Prosek	Kontovel	Opčine	Trebe	Gropada	Padrice	Bazovica	Lonjer	Škeđenj	Reka
1755												3450
1756	809	255	90	75	240	157	44	41	43	190	84	6019
1757	—	262	115	81	252	164	48	47	48	208	90	—
1758	976					1232						—
1762	1243					1585						7020
1765	1990					1743						—

Vlada je dala zasaditi murve na griču Bombelju (= M. Bello), vendar uspeh ni bil trajen. Leta 1763 je marčev mraz uničil velik del murv v okolici Trsta. Na Reki so uredili nove nasade murv povečini na zemljiščih reške trgovske kompanije, ki je imela čistilnico sladkorja. Vendar tam niso imeli ljudje veselja za svilogojstvo. Zato je bil uspeh neznaten in proizvodnja kokonov ni bila v razmerju s številom murv. Državnih drevesnic za murve pa ni bilo v avstrijskem Primorju. Leta 1764 je prejela družba Jakob Dassi et Co. dovoljenje, da sme saditi murve na tržaškem ozemlju ob cestah in na neobdelanih zemljiščih. Dobila je tudi posojilo 2000 gld. v ta namen. V petih letih pa je pomnožila nasade na gričih tržaškega ozemlja od 3700 na 12.000 murv. Ob cestah pa niso mogli urediti strnjenih nasadov v obliki drevoredov, ker zasebniki niso v to privolili. Zato so nekateri želeli, da bi veljal tudi za tržaško ozemlje patent, ki je bil razglašen na Kranjskem. Potem bi smela omenjena družba saditi murve tudi na zasebnih zemljiščih, ki jih lastniki ne bi uporabljali sami v razdobju enega leta. Leta 1758 so dali natisniti v Trstu navodilo za gojenje murv in sviloprejk.¹⁷³

Število fornolov je znašalo tam leta 1756 11 (od tega 5 v getu), leta 1775 le 10 (od tega 2 v getu). Na Reki so bili leta 1758 3, leta 1759 4 in leta 1762 7 fornolov. Proizvodnja kokonov v Trstu je bila (v funtih):

1756	15.080 f	1758	10.300 f	1762	17.426	1764	8.607 f
1757	14.370 f	1759	9.444 f	1763	5.199 f		

¹⁷² Podatki po fasc. R. 600 Lit. Ko, ADvK.

¹⁷³ Fasc. R 600 Lit. Ko, ADvK; E. Pavani, o. d. 91, 132, H. Deutsch, o. d. 32, S. Rutar, Trst in mejna grofija Istra (Slov. zemlja II. 2), Lj. 1907, 22.

Na Reki je znašala leta 1762 4506 f., leta 1764 le 1740 f. Produkcija surove svile v Trstu je bila precej nestalna:

1756	2.069 f	1758	1.800 f	1762	2.935 f
1757	1.615 f	1759	1.574 f	1764	1.460 $\frac{1}{2}$ f

Na Reki pa je bila neznatna.

1753	638 f	1755	632 f	1758	442 f	1764	290 f
1754	468 f	1756	463 f	1759	198 f		

Večino surove svile na tržaškem ozemlju so pokupili goriški Židje in jo porabili v svojih podjetjih. Pasquale de Ricci, predsednik manufakturne komisije za avstrijsko Primorje, je menil leta 1763, da bi bilo potrebno postaviti v Trstu filatorij, ker so prinašali kokone tudi iz Kranjske in beneške Istre. Leta 1766 je odkupil filatorij z inkanatorijem, ki je bil last neapeljskega podkonzula Ludvika Gabriellija. Žal so ga leta 1770 po ukazu osrednjih uradov prepeljali v Osijek. Morpurgo iz Gorice se je ponudil, da oskrbi filatorij, ako mu da vlada privativni privilegij za 12 let. V take pogoje pa na Dunaju niso več privolili. Menili so tudi, da je produkcija svile v Trstu še majhna in da se morejo posluževati filatorijev na Goriškem. Leta 1770 so prosili tržaški trgovci Jakob Dassi in bratje Muner za posojilo, da bi uredili filando. Na Dunaju so smatrali tudi to pot načrt za prenatljen, ker je število murv še neznatno. V beneški Istri so krepko povečali nasade murv v drugi polovici 18. stoletja. Beneška republika je vneto priporočala gojitev murv in sviloprejk. Leta 1756 so prodali na trgu v Kopru 43.328 funtov kokonov. Filatorij so postavili v Kopru leta 1764. Deset let pozneje so nastavili posebnega nadzornika za svilogojstvo v beneški Istri.¹⁷⁴

Ko je potekla šestletna zakupna doba družbe Morpurgo-Segala, je prevzel erar sam leta 1756 obratovanje filatorija v Fari. Zakupniki so pustili stavbe v zelo slabem stanju. Zato je imela vlada precej stroškov s popravili. Morda so imeli nekateri uradni krogi resen namen, da bi razširili obrat v Fari in tako omogočili predelavo večjega dela surove svile doma. Za vse producente in trgovce so predpisali, da morajo del svile oddati v predelavo omenjenemu filatoriju. Toda obratovanje v uradni režiji je trajalo komaj eno leto. V tem času je predelal filatorij 18.154 funtov surove svile, ki so jo povečini poslali na Dunaj in Linz, kjer so jo prodali. Jeseni leta 1757 je oddala Ministerialna banko-depu-

¹⁷⁴ Fasc. R 600 Lit. Kō, ADvK, E. Pavani, o. d. 100. O Pasquale de Ricciu prim. C. L. Curiel, Trieste settecentesca, 1922, 236 in T. Lutman, Handel Triestu w świetle memorjalu Paskwala Ricciiego, Studja z historji społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Fr. Bujakowi, Lwów 1931, 317 sl.

tacija filatorij za 6 let (1757 do 1763) bratom Luzzatto v zakup. Novi zakupniki niso imeli več one izključne pravice, ki jo je užival Periello glede nakupa kokonov v določenih krajih na Goriškem in Gradiščanskem. Vsem trgovcem je bilo dovoljeno izvažati surovo svilo proti plačilu daca, bratje Luzzatto naj bi bili upravičeni le odkupiti svilo za enako ceno. Zato pa je moral vsak najprej ponuditi svojo zalogo surove svile zakupnikom filatorija. Ti so se tudi zavezali, da bodo predelali svilo, ki jo bodo prinesli proizvajalci in manufakturisti v filatorij, brez razlike in brez odlašanja ter ne bodo dajali prednosti lastni svili, vendar naj bi bili zainteresirani dolžni prijaviti svilo do konca avgusta vsakega leta.

Preden je potekla nova zakupna doba, so obravnavali na Dunaju zaradi rastočega zanimanja za svilarstvo vso problematiko svilogojstva in svilarstva na Goriškem in Gradiščanskem. Predvsem naj prevzame upravo filatorija dvorni komerčni svet, ki bi poveril vodstvo komerčnemu magistratu v Gorici. Nadalje je bilo potrebno urediti položaj delavcev, ki so bili zaposleni v filatoriju. Del delavcev je bival v bližnjih vaseh Fara in Bruma. Medtem ko so bili v notranjosti državnega filatorija stanujoči delavci izrečno oproščeni kontribucije in drugih dajatev, so terjale omenjene vaške občine od zunanjih delavcev še tlako. Jeronim pl. Resmini, rentni mojster v Gradiški, je opozoril leta 1761 osrednje dunajske urade na vrsto slabosti, ki jih povzroča oddaja filatorija zasebnim trgovcem s svilo v zakup. Docela pravilno je poudaril, da je oddaja v zakup od vsega početka preprečevala, da bi dosegli glavni namen, ki ga je imel vladar z gradnjo filatorija, t. j. pospeševanje »komercija«, zlasti manufaktur svilenega blaga. Zdaj omogoča filatorij zakupniku monopolni položaj in sebično obogatitev. Zakup pa ovira in škoduje tudi splošnemu trgovskemu prometu ter prikrajša erar za dohodke. Tudi bratje Luzzatto vodijo filatorij in pobirajo dac samo v lastno korist, zlorablajo dane svoboščine ter izključujejo ostale. V ta namen pokupijo vsako leto toliko svile, da je filatorij skoraj celo leto založen in more prevzeti le malo tuje svile v predelavo. V svilarski sezoni 1757/58 je predelal filatorij 10.293 f., od tega za brate Luzzatto 8284 f. Podobno je bilo v sledečih sezonah: 1758/59 12.829 f. (Luzzatto 11.425 f.), 1759/60 12.648 f. (Luzzatto 11.594 f.), 1760/61 12.745 f. (Luzzatto 11.720 f.). Tako so bili ostali producenti svilenega blaga skoraj docela izključeni od uporabe filatorija. Prisiljeni so bili prodati surovo svilo ali jo skrivaj spraviti v furlanski Videm ali Palmanovo, da jo dajo tam predelati v filatorijih, oziroma morali so si omisliti ročne predilnice, ki pa svile niso tako dobro predelovale. Zato pa tudi svilena blaga niso dosegla kakovosti italijanskih in francoskih.

Proti določilom zakupne pogodbe so si lastili bratje Luzzatto še vedno izključno pravico do nakupa kokonov v nekaterih vaseh, povsod v deželi pa prednostno pravico za nakup kokonov in surove svile. Pogosto so vzeli po že sklenjeni kupčiji s silo kupcu kokone in surovo

svilo, kar je oviralo svobodno trgovino. Zato so se morali zadovoljiti ostali trgovci in manufakturisti s slabšim blagom. Ako so zatrjevali zakupniki, da morajo nabaviti znatne zaloge svile, ker ostali »fabrikanti« le majhne količine prinašajo v Faro, je iskati vzrok v dejstvu, da so morali izgubiti zakupniki zaupanje odjemalcev, ker so zamenjali stran kam oddano dobro svilo za slabšo n. pr. Fanzoi-ju iz Vipave 500 funtov najlepše organzin svile. Tudi so sprejemali zakupniki tujo svilo le pozimi, ko se slabše dela in je kalo večji. Nadalje so pazili, da so svojo svilo skrbno in hitro predelali, medtem ko so ravnali s tujo površno, jo zadrževali dolgo, da bi s tem koristili lastnemu manufakturnemu podjetju. Zato je moralo rasti število ročnih filatorijev (v Gorici 16, v Gradiški 2, v Fari 2). Vse to dokazuje, kako škodljiva je bila oddaja filatorija v zakup, pa ne le za gospodarstvo dežele, marveč tudi za erar. Bratje Luzzatto bi morali plačati za pretekla 4 leta zakupnino 3600 gld., dejansko so dali le 366 gld. 40 krc., ker jim je vlada odobrila velike popuste. Poleg tega so imeli dobiček od pobiranja daca na izvoženo svilo. Zato je predlagal Resmini namesto njega po beneškem vzoru dac na fornele, ki bi donasal letno 5068 gld. 5 krc. Država naj bi prevzela upravo filatorija v Fari, trgovci s svilo naj bi bili dolžni oddati 30 % svoje zaloge filatoriju v predelavo, poslovodja filatorija pa se ne bi smel ukvarjati s svilarsko trgovino.

Resmini je kritiziral v svoji spomenici tudi delovanje goriškega komerčnega magistrata, ki je baje podpiral zakupnike filatorija pri nakupu kokonov. Po njegovem mnenju ni bil sposoben, da bi nadziral manufakturiste, ker so bile v njem zelo sumljive osebe. Zato ni bilo ravnanje pri odvijanju kokonov primerno, tudi so predelali v ročnih filatorijih precej slabih kokonov v trama niti. Večina trgovine s svilo je bila v rokah goriških Židov, ki so imeli sorodnike med beneškimi Židi, pa tudi zveze z ostalimi italijanskimi tržišči. Nakupovali so največ svile z izposojenim denarjem. Tako je ostajal velik del dobička tujim posojilodajalcem. Zato bi morali dunajski ali drugi avstrijski trgovci in bankirji pomagati goriškim trgovcem s krediti. Goriški komerčni magistrat je zavračal očitke v Resminijevi spomenici. Trdil je, da nimajo zakupniki filatorija prednosti pri nakupu kokonov razen ob izvozu, ko imajo prednostno pravico v razmerju do inozemskih kupcev. Bratje Luzzatto tudi nimajo dobička pri pobiranju izvoznega daca. Nasprotno pa bi bila obremenitev fornolov usodna za goriško svilogojstvo.

Še preden je potekla zakupna doba za brate Luzzatto, je sklenil dvorni komerčni svet na Dunaju, da prevzame erar obratovanje filatorija. Toda manjkalo je odločnosti. Pri Ministerialni banko-deputaciji so vedeli, da bodo morali prepustiti filatorij komerčnemu svetu. Zato se niso dosti zanimali za obrat. Filatorij je bil skoraj 2 leti nedelaven, delavci pa niso smeli oditi in si iskati drugje zaslužka. Na Dunaju so zopet razmotrivali predlog, da bi ponovno prepovedali izvoz surove svile,

ki bi jo prevzeli dunajski »fabrikanti« ali pa odkupila glavna blagajna komerčnega sveta. Leta 1764 so opustili te načrte in oddali jeseni istega leta filatorij za 5 let v zakup goriškemu trgovcu Alojziju Zorziniju in tovarišem. Po poteku zakupne dobe je stal filatorij nekaj časa, tako da je morala dati vlada nekaj podpore delavcem. Leta 1770 je vodila filatorij dvorna komora. Proizvodnja surove svile je znašala 11.500 funtov. Od skupnega števila 102 delavcev (delavk) so bili zaposleni: 44 v inkantatoriju, 40 pri zvijanju niti, 13 v filatoriju in 5 pri sukanju.

Zorzini je želel podaljšati zakupno dobo za nadaljnjih 5 let. Ker pa je hotel imeti pravico odstavljati in sprejemati delavce neodvisno od oblasti, so se odločili na Dunaju, da bodo vodili filatorij v lastni režiiji. Sprejemali bi surovo svilo v predelavo od strank pod enakimi pogoji, kot so to delali ostali zasebni filatoriji. S tem bi odpadla obveznost trgovcev, da bi morali dajati določeno količino surove svile eraričnemu filatoriju. Tudi izvoz surove svile bi bil prost. Stalno plačo bi imela le ravnatelj in vodja inkantatorija. Ostalim bi se ravnala mezda po izgotovljenem delu. Proti pričakovanju uradnih krogov pa je stal filatorij leta 1771 4 mesece brez dela. Morda je bilo to posledica slabe letine kokonov ali pa so ga židovski manufakturisti namerno bojkotirali. Goriški komerčni konses, ki je nadziral filatorij, je bil v veliki zadregi. Prosil je za posojilo 15.000 goldinarjev, da nakupi svile, ki bi jo predelali v filatoriju in nato prodali, ali pa naj predpišejo obvezno oddajo svile filatoriju. Na Dunaju za prvi predlog niso imeli denarja, drugega pa niso upali sprejeti, da ne bi s tem odvrčali podjetnikov od filatorija. Nadzorstvo nad njim je prevzelo goriško deželno glavarstvo. Da bi povečali donos filatorija, so ubrali napačno pot. Že sedaj slabo plačanim delavcem so znižali akordno mezdo od 6 lir na 5 in pol lire od funta svile. Kljub temu ni delal filatorij večino leta in stranke so se pritoževale nad slabo izdelano svilo. Donos filatorija je nazadoval: 1770/71 6167 lir 14 soldov, 1771/72 1774 lir 5 soldov, 1772/73 2645 lir 15 soldov. Zato so se odločili na Dunaju, da oddajo z letom 1775 filatorij v zakup goriškemu židovskemu trgovcu Bonaventuri Rossiju in tov. za 5 let. Leta 1780 se je potegoval Alojzij Zorzini s tovariši za desetletni zakup, vendar je prišlo na zahtevo cesarja Jožefa II. že leta 1784 do prodaje kameralnega filatorija v Fari. Najvišjo vsoto so ponudili Alojzij Zorzini in tovariši (Gentile, Moša Luzzatto in Moša Morpurgo), ki so se zavezali, da bodo ohranili filatorij v uporabnem stanju in ne bodo dali narediti iz njega kakšen drug obrat (n. pr. mlin ali pod).¹⁷⁵

Število tkalskih mojstrov-svilarjev, pomočnikov, učencev in delavk je raslo v Gorici (od leta 1764 tudi v Gradiški) od leta 1756 do 1778 takole:¹⁷⁶

¹⁷⁵ Prim. spise fasc. R 425, 426 IÖKo ADvK.

¹⁷⁶ Fasc. R 39, 426, 433 IÖKo ADvK, H. Deutsch, o. d. 144; Iv. Slokar, o. d. 390, 402 sl., R. M. Cossar, Storia 257 sl.

1756	23	mojstrov	52	pomočnikov	36	učencev	
1760	23	"	—	"	43	"	
1761	23	"	75	"	43	"	
1762	23	"	79	"	57	"	
1763	26	"	79	"	59	"	
1764	27	"	76	"	56	"	
1765	28	"	99	"	72	"	
1766	35	"	108	"	82	"	
1768	37	"	140	"	109	"	
1769	38	"	172	"	140	"	166 delavk
1770	43	"	133	"	115	"	189 "
1771	41	"	179	"	96	"	172 "
1772	39	"	181	"	89	"	179 "
1778	38	"	224	"	115	"	223 "

Po poreklu je bilo n. pr. leta 1761 izmed 23 mojstrov 10 iz Gorice, 1 iz Krmina, 9 iz Furlandije (od tega 8 iz Vidma), 1 iz Benetk, 1 iz Dunaja in 1 iz Berlina.¹⁷⁷ V Trstu je bil v letih 1761/62 1 mojster, 4 pomočniki in 2 učenca, na Reki istočasno 1 mojster, 15 pomočnikov in 15 učencev.¹⁷⁸

Vzporedno s tem je bilo število statev: a) na Goriškem

1756	124	1765	133	1771	271
1761	145	1766	241	1772	317
1762	143	1768	277	1778	336
1763	153	1769	333	1782	462
1764	168	1770	363(v obratu samo 224)	1800	1000

b) na Reki leta 1761/62 15, v Trstu istočasno 5.

Leta 1755 so predložili goriški tkalci svilenega blaga svoja pravila in prosili vladarja za oblastveno odobritev svojega ceha (scuola ed arte di setta). O njih bi morala poročati pristojna reprezentacija in komora v Ljubljani. Ker ni bilo odgovora do poletja 1759, so ga urgirali z Dunaja in opozorili, da ni mogoče potrditi določil, ki merijo na monopoli, zlasti dogovore o ceni, omejitev števila učencev in statev. Grof Herberstein je pojasnil, da niso mogli dotlej ustreči naročilu, ker še ni odgovora goriških stanov in tamošnjega okrožnega glavarja. Šele decembra je dospelo poročilo goriškega dež. glavarja. Nato je obravnaval spomladi 1760 cehovska pravila kranjski komerčni konses. Ugotovil je, da se dejansko drže omejenjeni mojstri-svilarji pravil, ki pa niso bila še potrjena od vladarja. Nasproti patentu iz leta 1735 je želela imeti ta rokodelska organizacija, ki je spadala pod goriški komerčni magistrat, odbor, ki bi ga tvorili 1 sodnik, 1 komornik in 2 pristava. Komerčni konses je bil proti omejitvi

¹⁷⁷ CoCo S 35/1.

¹⁷⁸ Fasc. R 600 Lit. Ko, ADvK.

mojstrov na 6 statev in po 2 učenca pri vsakih statvah. Bil je za to, da smejo mojstri plačevati pomočnike preko tarife v omenjenem patentu. Do decembra 1760 ljubljanska reprezentacija še ni odposlala svojega strokovnega mnenja na Dunaj. Potem pa sta minili še dve leti, preden je bila izdana dvorna resolucija, da ni mogoče odobriti cehovskih svoboščin, ker gre za komercialno obrt, ki je delala za izvoz. Pri njih načelno niso hoteli raztegniti cehovske obveze, ako dotlej še niso bile odobrene svoboščine. Goriški mojstri so se obrnili za posredovanje do goriškega nadškofa. Z Dunaja so mu odvrnili, da ne zavisi red med svilarškimi mojstri od odobrenja cehovskih pravil. Dvorni komerčni svet je poslal goriškim svilarjem dunajska pravila za pomočnike in učence v svilarški obrti, ki naj jih prirede za svoje potrebe. Goriški komerčni magistrat je nato predložil nov osnutek cehovskih pravil. Tudi njemu so odgovorili, naj ne pogreva zavrženih zadev. Podelitev rednih cehovskih pravil za svilarje na Goriškem in Gradiščanskem ni možna. V poštev pride le prilagoditev dunajskega reda za pomočnike in učence. Tri leta pozneje so ponovno zavrnilo prošnjo vseh v svilarstvu zaposlenih delavcev v Gorici za potrditev njihovih starih svoboščin iz dobe Karla VI. Dejansko je torej obstajala rokodelska organizacija svilarjev v Gorici in žilavo branila svoje pravice. Ko je želel podjetni Jakob Becker razširiti svoj obrat, so mu skušali tovariši mojstri omejiti število statev, pomočnikov in učencev. Moral je leta 1756 prositi komerčni magistrat za zaščito. Leta 1772 so se potegovali goriški mojstri za obnovo odredbe, da ne more imeti noben mojster več kot 6 statev. Z Dunaja so jih poučili, da to nasprotuje zdravim komercialnim načelom.¹⁷⁹

Razkroj rokodelske organizacije je omajal tudi položaj pomočnikov. Pomočniki se niso mogli več braniti, da ne bi delali skupaj z oženjenimi tovariši. Leta 1769 so razglasili, da ni dovoljeno prepovedovati pomočnikom komercialnih obrtov, da se ne bi ženili. Goriški komerčni konses je prepovedal raznim mojstrom-svilarjem, da bi imeli večje število učencev, češ da bi bilo to škodljivo za pomočnike. Takoj nato je ukazal dvorni komerčni urad dež. glavarstvu, naj razveljavi ta predpis, ki ovira razvoj industrije. Za mojstre je namreč dražje zaposliti več pomočnikov kot učencev. Vsled tega bi se zvišala cena blaga in podjetniki ne bi bili več konkurenčni. Ceh tkalcev-svilarjev je obstajal kljub temu dalje in je po smrti Jožefa II. leta 1791 ponovno prosil za potrditev svojih starih pravic.¹⁸⁰

Gospodarsko so bili mojstri-svilarji docela odvisni od založnikov. Goriški deželni upravitelj Anton baron de Fin je poročal leta 1753, da ne izdelujejo blaga na lasten račun, ker nimajo za to potrebnih sredstev,

¹⁷⁹ CoCo S 17/1 (18. III. 1758, 26. VII. 1760, 18. V., 11. VI. 1761), S 22/1 (15. XII. 1759, 12. II., 18. II. 1760), Pr S (2. I. 1756), fasc. R 39, 426 IÖKo ADvK, H. Deutsch, o. d. 149 sl., R. M. Cossàr, Lineamenti 35 sl., 64-73, 89-98, Storia 251 sl.

¹⁸⁰ Fasc. R 426 IÖKo ADvK (12. XII. 1774), fasc. R 433 IÖKo (7. XII. 1791).

marveč le po naročilu in na račun trgovcev.¹⁸¹ Tudi njihova cehovska pravila so poznala poseben člen o odgovornosti za škodo, ki bi jo utrpel trgovec zaradi pomanjkljivo izdelanega svilenega blaga. Ako mojster, v čigar delavnici je bil izdelan tisti kos, ne bi mogel povrniti škode, je odgovarjal ceh zanj, bodisi da je izročil trgovec surovino obrtniku, cehu ali tretji osebi in ta šele mojstru.¹⁸² Leta 1773 so poročali goriški svilarji, da jih zalagajo bratje Morpurgo z delom in denarjem.¹⁸³

Založniški sistem se je bil močno zasidral in je lomil vezi cehovskega obratovanja. Med založniki so se pojavili tudi nekateri mojstri n. pr. Becker, ki so zaposlovali večje število pomočnikov in prodajali svoje izdelke v trgovskem poslovanju. Nove faze v razvoju založništva označujejo dejstva, da niso zalagali podjetniki samo mojstrov-svilarjev. Vlada jim je dovolila zalagati tudi posamezne pomočnike z delom, ki so ga smeli izvrševati doma. Pri tem so mogli pomagati oženjenemu pomočniku pri delu člani njegove družine (otroci).¹⁸⁴ Odločitev v borbi med višje organiziranimi oblikami kapitalistične proizvodnje in starimi obrtniškimi delavnicami pa je pospešila zaposlitev ženskih delovnih moči, kar je pomenilo novo obliko izkoriščanja. S tem so želeli doseči vodilni gospodarski krogi znižanje mezd, pa tudi produkcijskih stroškov. Skoraj štiri leta je trajalo, da so ugodili na Goriškem zahtevi dvornega komerčnega sveta iz leta 1764, naj bi zaposlili ženske pri tkanju svilenega blaga. Goriški komerčni magistrat se je trudil, da bi ostale delavske mezde na dotedanji višini. Z Dunaja pa so mu očitali, da je to v nasprotju s pravimi načeli »komercija«. Tudi so menili v Gorici, da bo škodljivo za deželo, ako se bodo izučile ženske tkanja. Nasprotno pa so obljubljali na Dunaju po 30 gl. nagrade za vsako delavko, ki jo priuče v tkanju, vendar naj bi ženske ne delale kot pomočniki marveč kot delavke »na lastno roko«, torej kot mezdne delavke. V svilarstvu zaposleni mojstri in pomočniki so občutili, da bo vsled tega znižana njihova mezda. Tudi goriški komerčni konses se ni strinjal z zaposlitvijo in je odlašal leta 1765 z objavo dekreta, ki je naravnost ukazoval, da se pripuste dekleta k svilarškemu delu, zlasti izdelovanju tafta, da bi s tem dosegli nižjo mezdo in nižjo prodajno ceno blaga. Proti takim načelom so morale biti pritožbe svilarjev zoper zaposlitev deklet pri statvah brezuspešne.¹⁸⁵

Proizvodnja svilenih tkanin na Goriškem in Gradiščanskem se je večala od leta do leta.¹⁸⁶

¹⁸¹ RK Co M 2 (3. VIII. 1753).

¹⁸² CoCo S 22/1 (18. III. 1760 čl. 9).

¹⁸³ Fasc. R 426 IÖKo ADvK (dec. 1773).

¹⁸⁴ H. Deutsch, o. d. 151 sl.

¹⁸⁵ CoCo Z 6/1 (6. XI. 1765), H. Deutsch, o. d. 69 sl., 107 sl., 147 sl., K. Přibram, o. d. 217 sl., Iv. Šlokar, o. d. 390.

¹⁸⁶ CoCo S 35/1, R 426, 433 IÖKo ADvK, H. Deutsch, o. d. 144 sl., 151, Iv. Šlokar, o. d. 390.

1756	1325 kosov	1764	2897 kosov	1772	4215 kosov
1757	1490 „	1765	3283 „	1777	4337 „
1758	1579 „	1766	3430 „	1778	4290 „
1759	1747 „	1767	3638 „	1797	7325 „
1761	1897 „	1768	4494 „	1798	9153 „
176-	2089 „	1769	4841 „	1799	8384 „
1762	2133 „	1770	3842 „	1800	7387 „
1763	2459 „	1771	3392 „	1801	9133 „

(v statistiki, ki je povzeta po manufakturnih tabelah, ni upoštevana produkcija za lastno potrebo, tudi ne drobnega svilenega blaga n. pr. robcev)

V Gorici so bile ustanovljene še manufakture svilenih trakov po padovanskem načinu. Prvo te vrste sta uredila leta 1764 Jan. K. Polli in Marko Morpurgo, ki sta dobivala po posredovanju goriškega komerčnega konsesa več let državno podporo, ne pa zaproseni privilegij za 12 let. Izdelovanje floret-trakov je vpeljal v Gorici leta 1769 Del Negri. Malo kasneje so začeli tudi z izdelovanjem žametnih trakov. Leta 1779 so bila v Gorici že 4 podjetja, ki so proizvajala razne vrste svilenih trakov. Rastoča produkcija svilenih trakov je razvidna iz sledeče razpredelnice:¹⁸⁷

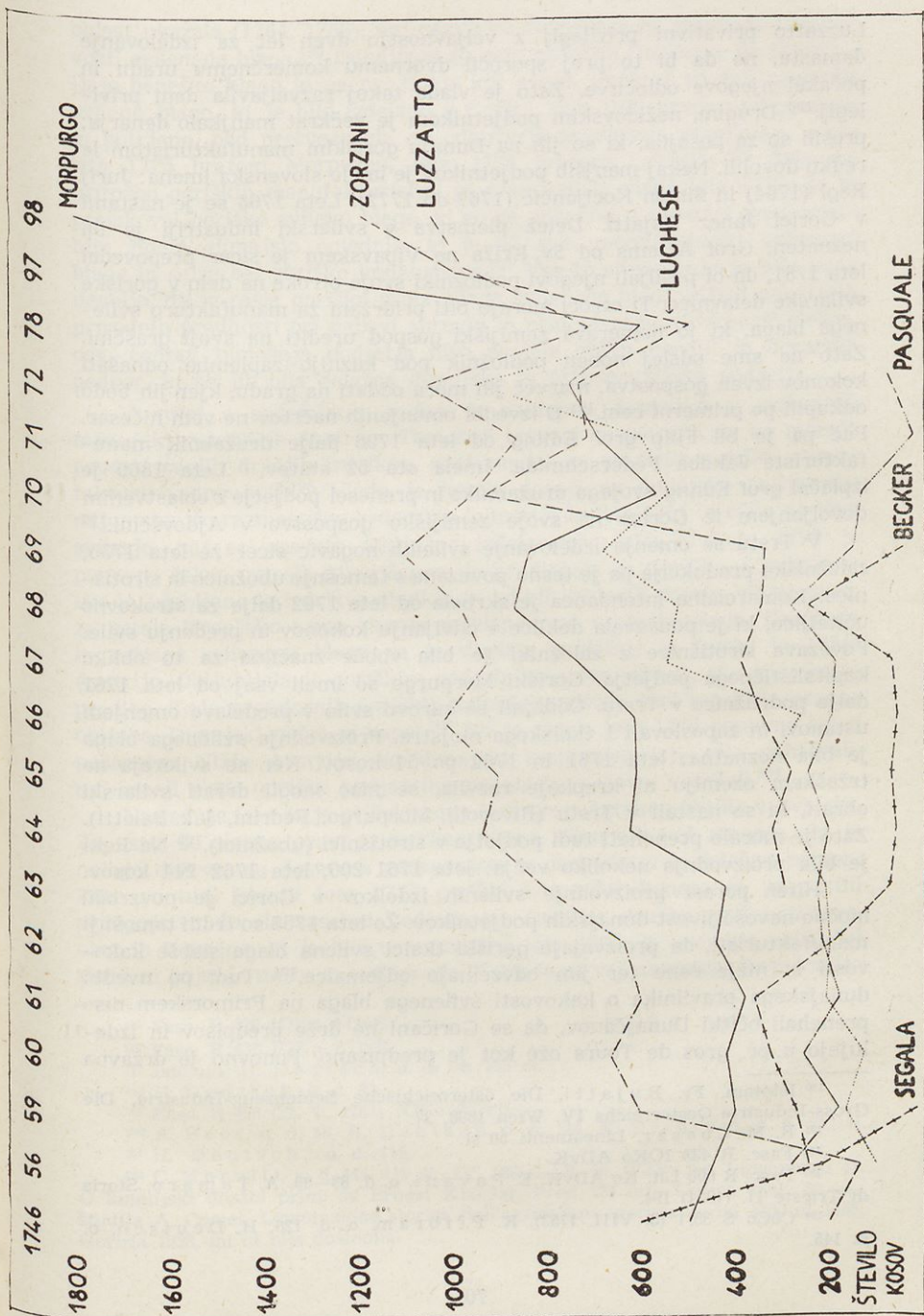
1764	679 kosov	1769	4234 kosov	1778	8.776 kosov
1766	1328 „	1770	5308 „	1799	26.907 „
1767	2129 „	1771	5797 „	1800	30.319 „
1768	3088 „	1772	6032 „	1801	27.290 „

Diagram produkcije svilenega blaga najpomembnejših goriških podjetnikov (Dominik Segala, Jakob Becker, Anton Pasquale, Bernardin Luchese, bratje Luzzatto, Alojzij Zorzini in bratje Morpurgo) za dobo 1746 do 1798 kaže — kolikor so bili podatki na razpolago — rast in propad založnikov (manufakturnistov), pa tudi leta konjunktore in krize.¹⁸⁸ Marsikateri manjši podjetniki so propadli v časih nazadujočega blagovnega prometa. Leta 1766 je stalo okoli 60 statev. Vzroke so iskali v druginji živili in višjih cenah svile. Močna je bila kriza v letih 1770/71. Stalo je 139 statev. Svilarji so trdili, da je to posledica uvoza svilenega blaga iz Milana, Mantove in Florence, številnih konkurzov svilarjskih podjetij in slabe letine kokonov. Komerčni konses pa je pripisoval glavno krivdo slabši kakovosti domačih izdelkov, zaradi česar je nazadoval kredit podjetnikov. Zato bi morali strože paziti na predpise o kakovosti.¹⁸⁹ Največja podjetja so bila v rokah goriških Židov, ki so uživali tudi zaslombo pri komerčnem magistratu. Ta je odobril leta 1761 bratom

¹⁸⁷ Fasc. R 433 in 426 IÖKo ADvK; C. Morelli, o. d. III. 135, H. Deutsch, o. d. 179, Iv. Slokar, o. d. 392, R. M. Cossar, Lineamenti 42 sl.

¹⁸⁸ Risba na podlagi produkcijskih tabel v fasc. R 426 IÖKo ADvK. O glavnih manufakturnistih gl. A. Fournier, o. d. 237, Ben. Herrmann, o. d. II. 130, 132, 137, CoCo S 35/1, RB 1751, fol. 349, Rkp. 58 NUK, 136.

¹⁸⁹ Fasc. R 426 IÖKo ADvK.

Luzzatto privativni privilegij z veljavnostjo dveh let za izdelovanje damasta, ne da bi to prej sporočil dvornemu komerčnemu uradu in počakal njegove odločitve. Zato je vlada takoj razveljavila dani privilegij.¹⁹⁰ Drugim, nežidovskim podjetnikom je večkrat manjkalo denarja; prosili so za posojila, ki so jih na Dunaju goriškim manufakturstom le redko dovolili. Nekaj manjših podjetnikov je imelo slovenska imena: Jurij Rogl (1764) in Simon Kocijančič (1767 do 1772). Leta 1768 se je nastanil v Gorici Janez Bujatti. Delež plemstva v svilarski industriji je bil neznan. Grof Attems od Sv. Križa na Vipavskem je sicer prepovedal leta 1781, da bi pošiljali njegovi podložniki svoje otroke na delo v goriške svilarske delavnice. Ti otroci morajo biti pridržani za manufakturno svilenege blaga, ki jo namerava zemljiški gospod urediti na svoji graščini. Zato ne sme odslej noben podložnik pod kaznijo zaplembe odnašati kokonov izven gospodstva, marveč jih mora oddati na gradu, kjer jih bodo odkupili po primerni ceni.¹⁹¹ O izvedbi omenjenih načrtov ne vem ničesar. Pač pa je bil Filip grof Edling od leta 1796 dalje družabnik manufakturista Jakoba Federschmida. Imela sta 52 statev. Leta 1800 je izplačal grof Edling svojega družabnika in prenesel podjetje z oblastvenim dovoljenjem iz Gorice na svoje zemljiško gospodstvo v Ajdovščini.¹⁹²

V Trstu se omenja izdelovanje svilenih nogavic sicer že leta 1733, založniška produkcija pa je tesno povezana s tamošnjo ubožnico in sirotišnico. Komerčna intendantca je skrbela od leta 1762 dalje za strokovno učiteljico, ki je poučevala deklice v odvijanju kokonov in predenju svile. Povezava sirotišnice z založniki je bila vobče značilna za to obliko kapitalističnega podjetja. Goriški Morpurgo so imeli vsaj od leta 1761 dalje podružnico v Trstu. Oddajali so surovo svilo v predelavo omenjeni ustanovi in zaposlovali 1 tkalskega mojstra. Proizvodnja svilenega blaga je bila neznatna: leta 1761 in 1762 po 54 kosov. Ker se sviloreja na tržaškem ozemlju ni krepkeje razvila, se niso mogli držati svilarski obrati, ki so nastali v Trstu (Rivarolli, Morpurgo, Fedrini, Jak. Baletti). Zato je moralo prenehati tudi podjetje v sirotišnici (ubožnici).¹⁹³ Na Reki je bila proizvodnja nekoliko večja: leta 1761 200, leta 1762 244 kosov.

Hiter porast proizvodnje svilenih izdelkov v Gorici je povzročil močno nevoščljivost dunajskih podjetnikov. Že leta 1753 so trdili tamošnji manufaktursti, da proizvajajo goriški tkalci svilena blaga slabše kakovosti in nižje cene ter jim odvzemajo odjemalce.¹⁹⁴ Tudi po uvedbi dunajskega pravilnika o kakovosti svilenega blaga na Primorskem niso prenehali očitki Dunajčanov, da se Goričani ne drže predpisov in izdelujejo n. pr. gros de Tours ože kot je predpisano. Ponovno je država

¹⁹⁰ Istotam, Fr. Bujatti, Die österreichische Seidenzeug-Industrie, Die Gross-Industrie Oesterreichs IV. Wien 1898, 37.

¹⁹¹ R. M. Cossar, Lineamenti 50 sl.

¹⁹² Fasc. R 433 IÖKo ADvK.

¹⁹³ Fasc. R 600 Lit. Ko ADvK, E. Pavani, o. d. 89—99, A. Tamaro, Storia di Trieste II. (1924) 194.

¹⁹⁴ CoCo S 35/1 (3. VIII. 1753), K. Přibram, o. d. 126, H. Deutsch, o. d. 145.

oblast ukazala (1764, 1766), naj pazijo na Goriškem na pravilnik o kakovosti svilenega blaga.¹⁹⁵ Dunajčani so celo obdolžili Goričane, da tihotaplajo beneško blago in ga prodajajo kot svoje. Večkrat so dali zapleniti svileni blago, ki je bilo izdelano v Gorici, tam tudi uradno pregledano in potrjeno, pod pretvezo, da ne odgovarja predpisom pravilnika, n. pr. leta 1775 bratom Morpurgo, leta 1776 bratom Luzzatto.¹⁹⁶ Šele na pritožbo goriških manufakturstov je prepovedala vlada leta 1777, da bi preiskoval goriško svileni blago, ki so ga opremili v Gorici s komercialnim žigom, dunajski oglednik, ki je bil sam manufakturst svilenega blaga in se je bal goriške konkurence.¹⁹⁷ Vse to sitnarjenje je bilo izraz nevolje, da je rasla goriška proizvodnja svilenega blaga zaradi nekaterih prirodnih prednosti pri nabavi surovin in pridobivanju strokovnih delavcev, čeprav tamošnja podjetja niso prejela obilnih posojil in denarnih podpor, ki so jih bila deležna dunajska in nižjeavstrijska podjetja.

V zvezi s sedemletno vojno je nastopila depresija v svilarskih manufakturah Nižje Avstrije. Tamošnji trgovci so potožili, da ne morejo prodati svojih dražjih izdelkov, medtem ko so se širile goriške manufakture vedno bolj.¹⁹⁸ Vlada je hotela doseči za dunajske podjetnike najugodnejšo razmestitev svilarskih industrij že leta 1764 in silila goriške svilarje, naj se posvete izključno izdelovanju tafta.¹⁹⁹ Leta 1770 je ponovno želela ustreči Dunajčanom in predlagala za Goriško, Gradiščansko in Ljubljano le izdelavo gladkih in lahkih svilenih tkanin, zlasti tafta, za ostalo Kranjsko samo tkanje mezlana, vse vrste boljšega, finejšega in težjega svilenega blaga pa je skušala pridržati za Dunaj in Nižjo Avstrijo. Obljubljala je goriškim podjetnikom vso pomoč, ako sprejmejo predlog. Toda preudarnih goriških manufakturstov niso zapeljale prazne obljube. Dunajski načrt ni uspel.²⁰⁰ Ko je zajela leta 1775 ponovna kriza svilarstvo Nižje Avstrije, so dunajski manufaktursti celo zahtevali, naj omeji vlada goriške podjetnike pri obisku sejmov v deželi.²⁰¹

Naslednje leto se je pričela nova faza gospodarske politike v Avstriji. Zapustili so sistem pravega merkantilizma. Niso bili več mnenja, da je naloga države, da doseže s poseganjem v gospodarstvo določen namen. Zato so tudi ukinili leta 1776 goriški komerčni konses in prepustili svilogojstvo docela zasebni podjetnosti. Goriška družba za kmetijstvo, obrt in trgovino, ki je bila ustanovljena leta 1765, je prevzela velik del skrbi za gojenje murv in sviloprejk.²⁰² Vlade ni več zanimalo, če pokupijo

¹⁹⁵ Fasc. R 426 IÖKo ADvK.

¹⁹⁶ Fasc. R 433 IÖKo ADvK.

¹⁹⁷ Istotam, H. Deutsch, o. d. 94, 145 sl.

¹⁹⁸ H. Deutsch, o. d. 83.

¹⁹⁹ Fasc. R 426 (22. V. 1764) IÖKo ADvK.

²⁰⁰ A. Beer, o. d. 18, H. Deutsch, o. d. 144, K. Přibram, o. d. 212 sl.

²⁰¹ H. Deutsch, o. d. 113.

²⁰² C. Morelli, o. d. III. 119 sl., IV. 186 sl., R. M. Cossar, Lineamenti 47.

O kmetijski družbi prim. še Ernest Klavžar, Pred 125 leti, Gorica 1891, 20. sl.; študija A. Comel, L'evoluzione storica dell'agricoltura goriziana dal 1300 al 1765, Gorizia 1928, mi ni bila dostopna.

najboljšo surovo svilo na Goriškem italijanski in angleški trgovci oziroma ali bi kazalo ustanoviti v Gorici banko (banco d'imprestito) ali državno zalogo surove svile, ki bi oddajala fino svilo vsem avstrijskim manufakturam na kredit.²⁰³ Prenehalo je dotlej običajno uradno nadziranje fornolov in odvijanja surove svile. Odpravili so predpise o ogledu in žigosanju blaga, l. 1782 so ukinili tudi predpis o kakovosti svilenege blaga. Leta 1789 je odpadla še služba sortiranja svile v Gorici. Vlada ni več zahtevala podrobnih tabel o manufakturah.²⁰⁴

V zadnjih desetletjih 18. stoletja so prešla podjetja tudi na Primorskem bolj in bolj od založniške proizvodnje k centralizirani, tehnično še enostavni manufakturi. Cesar Jožef II. je podprl industrijo svile s postreženim sistemom zaščitnih carin, oprostil je podjetnike vseh korporacijskih vezi in njenih predpisov ter jim omogočil svobodno gospodarsko delovanje. To je koristilo zlasti goriškim Židom, ki so smeli kupiti ali vzeti v najem za obrate nekdanje samostanske zgradbe. Goriški manufakturst Moša Morpurgo je uredil leta 1787 v bivšem samostanskem posloplju svilarski obrat, kjer so bili združeni na enem delovnem mestu vsi delavci, ki naj bi sodelovali pri izdelovanju svilenih tkanin. Prosil je za dovoljenje, da bi smel sprejemati učence in jih proglašati po končani učni dobi za pomočnike. Deželno glavarstvo je bilo še mnenja, da bi moral voditi Morpurgovo manufakturo od ceha potrjeni mojster. Dunajska dvorna pisarna pa je pustila popolno svobodo v vodstvu obrata podjetniku samemu.²⁰⁵ Tedaj so začeli močno uporabljati otroke in ženske kot delovne moči. Šele v dobi reakcije (po letu 1790) je moralo goriško deželno glavarstvo ponovno pošiljati izkaze o proizvodnji svilenege blaga.²⁰⁶ Zavzelo se je tudi za ohranitev in razširitev murvinih nasadov ter predlagalo zanje zakonsko zaščito zoper zanemarjanje in poškodovanje. Vlada pa je odločila leta 1792, da se sme kaznovati le v primeru zlobnega poškodovanja murv, ne smejo pa ljudi s silo priganjati k razširitvi nasadov. Naslednje leto je predlagala tržaškemu magistratu, naj skrbi, da bodo ljudje sadili čim več murv. Zaradi neuspehov v preteklih letih pa je ta odklonil, češ da ni potrebnih prirodnih pogojev.²⁰⁷

4. Usoda svilogojstva in svilarstva v slovenskih alpskih in kraških deželah v drugi polovici 18. stoletja

Po končani sedemletni vojni je stopilo svilogojstvo v novo dobo razvoja. Neposredni povod za sistematsko pospeševanje so dale močno narasle cene svile. To razodeva uvod patenta z dne 16. avgusta 1763, ki poudarja velik pomen svilogojstva za vse češko-avstrijske dežele s

²⁰³ Fasc. R 427 IÖKo ADvK.

²⁰⁴ Fasc. R 425, 433 IÖKo ADvK.

²⁰⁵ H. Deutsch, o. d. 126, 149.

²⁰⁶ Fasc. R 433 IÖK ADvK.

²⁰⁷ Karton 728 VwA Dunaj; E. Pavani, o. d. 99.

kameralističnimi razlogi gospodarske politike. »Škodljivo je, ker gredo tolike vsote za svileno blago iz dežele. Koristno bi bilo, ako ostane ta gotovina v obtoku in izboljša preživljanje prebivalcev.« Vlada se je sklicevala na uspešno saditev murv na Dunaju in na Češkem ter stavila Goriško in Gradiščansko kot vzgled dežele, kjer dobivajo podložniki iz svilogojstva in svilarstva večino sredstev za plačilo davščin.²⁰⁸

Pri razširjanju svilogojstva vlada ni nameravala uporabiti prisilnih sredstev, marveč je pozvala k sodelovanju zemljiške gospode. Ti naj razložijo svojim podložnikom velik pomen svilogojstva, sami naj uredijo drevesnice murv ter presade dorasla drevesa na dominikalna zemljišča ali jih razdele med podložnike ter pazijo na njihovo oskrbovanje. Ureditelj drevesnic bo olajšala vlada s tem, da bo razdeljevala seme murv brezplačno. Vrtnarjem zemljiških gospod, ki bodo gojili murve, bo dajala nagrade. Uradnikom, ki se bodo trudili za primerno oskrbovanje dreves, bo podeljevala zlate svetinje. Leta 1765 je dala vlada razdeliti med podložnike navodilo za vzgajanje murv iz semena, ravnanje z njimi v drevesnici, pri presajanju in njihovo nadaljnje oskrbovanje. Podložniki bodo tudi prejeli jajčeca sviloprejk in potrebno orodje (zlasti lese). Strokovnjaki jim bodo dajali praktična navodila. Oblastva bodo tudi odkupila svilene zapredke po primerni ceni, da bodo imeli rejci veselje, ukvarjati se s to panogo, ki jih ne bo ovirala pri poljskem delu. Malo kasneje (24. septembra 1763, ponovno 15. maja 1779) je naročil dvorni dekret dominijem, mestom in krajem dednih dežel, da zasade murve ob cestah.²⁰⁹

Izvajanje patenta o pospeševanju svilogojstva iz leta 1763 so prevzeli komerčni konsesi Kranjske, Štajerske in Koroške. V propagandi so pomagale konsesom podrejene c. kr. družbe za poljedelstvo in koristne umetnosti (*Sociétés d'agriculture et des'artes*), ki so bile ustanovljene po vzgledu Francoske, Holandske in Anglije v Gradcu, Ljubljani in Celovcu v letih 1764 do 1767. Referent kranjskega komerčnega konsesa Jakob pl. Hohenwart je izdelal že leta 1754 nekatere predloge za pospeševanje platnarstva in svilogojstva, ki jih je smatral za najlažji in najuspešnejši sredstvi, da se pomaga revni deželi in njenim prebivalcem. Zdaj je predlagal, naj odkupi vlada murve na nasadih leta 1762 umrlega Perra ter jih razsadi po deželi. Kupi ali vzame naj v zakup vrt v Ljubljani, kjer bi uredil konses novo drevesnico ter gojil murve. Konses naj vzame v službo spretnega vrtnarja, ki bo hkrati nadzornik murvinih nasadov v deželi. Brezplačno naj deli murve in jajčeca sviloprejk. Onim, ki se bodo odlikovali v svilogojstvu, naj podeli vlada nagrade. Konses naj odkupi od proizvajalcev kokone in nabavi fornle za odvijanje surove svile. Podobne naloge sta imela tudi štajerski in koroški komerčni

²⁰⁸ DGI Co M 2 (16. VIII. 1763), H. Deutsch, o. d. 36 sl., A. Schachinger, o. d. 158 sl.

²⁰⁹ Stan. fasc. 527 m., A. Schachinger, o. d. 159.

konses.²¹⁰ Perrovi dediči niso mogli sami izkoriščati nasadov murv, tudi niso imeli sredstev za njihovo vzdrževanje. Upravnik zapuščine (konkurzne mase), trgovec Leonard di Corona, je oddajal murvino listje svilorejcem, ki so se oglašali v svilogojski sezoni vsak dan med 6. in 7. uro zjutraj in ob istem času zvečer pri Perrovi hiši.²¹¹ Komerčni konses se je zanimal za Perrove murve. Že leta 1763 je kupil 1000 drevesc in jih razdelil po deželi. Naslednje leto je prevzel 3500 murv, 3200 jih je poslal v karlovški generalat, 300 pa v Žusem na Sp. Štajerskem grofu Jožefu Petazziju. Ob inventuri je ugotovil strokovnjak goriškega komerčnega magistrata še 16.261 dreves v skupni vrednosti 4378 gld. 55 krc.²¹² Definitivno je prevzel konses Perrove nasade leta 1766 za 2377 gld. 31 krc. Kolikor so bile murve godne za presaditev, so jih razdelili med svilorejce, ki so se zavezali, da jih bodo skrbno gojili. Pri tem so upoštevali tudi socerbske podložnike, ki so jim zmrznile murve prejšnjo zimo.²¹³

Novo majhno drevesnico je uredil konses na vrtu, ki ga je vzel leta 1765 v zakup za 12 let od Franca Jos. barona Schweiger-Lerchenfelda v Ljubljani. Dobili so tudi vrtnarja, ki naj bi delil murvino listje svilorejcem.²¹⁴ Za poskušnjo so naročili za novo drevesnico v letih 1766/67 seme in sadike murv s Tirolskega.²¹⁵ Kako je potekala saditev murv po deželi, ni znano. Nekaj poročil se je ohranilo o nasadu murv, ki ga je uredil na »gmajni« poleg komercialne ceste pri Vipavi svilorejec Iv. Jakob Fanzoi. Prosil je za odobritev in zaščito nasada, da bi ostal za vedno njegova last, prost vsakega davka. Oblast naj bi kaznovala poškodovance dreves s kruto kaznijo odsekanja desnice, ki je veljala v Vojni krajini. Vipavski graščak grof Lanthieri ni bil naklonjen prošnji. Trdil je, da ne bodo uspevale murve zaradi burje in da bo prikrajšan užitek paše na »gmajni« z zasaditvijo dreves. Kranjski komerčni konses se je zavzel za Fanzoi-ja in opozoril, da bo koristil nasad pašnikom, ki jih bo listje gnojilo in drevje dajalo poleti senco živini. Za kaznovanje poškodb drevja je predlagal konses globo ali zapor, okrožni glavar pa se je ogreval za kolektivno odgovornost vipavske občine, ki uživa »gmajno«, ker je upal s tem doseči večjo pažnjo pastirjev. Gubernij se je odločil za individualno odgovornost storilcev in dovolil ureditev murvinega nasada.

²¹⁰ Fasc. R 424 IÖKo ADvK (7. XII. 1764, 31. I. 1765), CoCo Z 6/1 (31. VIII. 1762), H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark III. Graz 1934, 244, H. Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten II. 2., 315 sl., III. 141.

²¹¹ CoCo P 23/1 (13. III. 1764), PM 1764, 96 sl., (9. III.), 1765, 156 sl.

²¹² CoCo M 12 (14. XII. 1762, 28. VI. 1763), O 1/1 (3. X. 1763), DGI Co M 2 (23. VI. 1763, 15. XII. 1764).

²¹³ CoCo O 1/1 (9. V. 1764, 6. IV. 1765), C 10/1 (19. X., 2. XI. 1764), M 12 (27. IX. 1763, 9. I. 1766), S 3/1 (25. II. 1766), fasc. R 319 IÖKo (4. I., 18. I., 26. III., 6. IV. 1765), fasc. R 424 (26. VIII. 1765).

²¹⁴ A. Dimitz, Zur Geschichte der Seidenzucht in Krain, BK 9, 58, CoCo O 1/1 (31. XII. 1764), fasc. R 424 IÖKo (26. VIII. 1765).

²¹⁵ CoCo M 12 (22. III. 1766, 21. III. 1767).

Fanzo je zasadil najprej okrog 200 do 300 murv poleg ceste v obliki drevoreda.²¹⁶ Njegovemu vzgledu so sledili drugi in položili temelje svilogojstva na Vipavskem. V avstrijski Istri, ki je spadala tedaj h Kranjski, dolgo časa niso kazali niti dominiji niti podložniki zanimanja za gojenje murv. Temu se je čudil komerčni direktorij, kako je to mogoče v pokrajini, kjer uspevajo ponekod oljke, citrone in oranže. Ponovno je pozval v letih 1767 in 1770 kranjski komerčni konses, naj pospešuje svilogojstvo zlasti v revni Pazinski grofiji.²¹⁷ Tudi kranjski gozdni red iz leta 1771 je priporočal saditev murv, v čl. 31. za drevorede in v čl. 42. za žive meje pri vrtovih, travnikih in poljih. Predpisoval je, naj sade vsako leto po 20 dreves, po možnosti murv, na pustem, neizrabljenem svetu, dokler takšen še kje obstaja.²¹⁸ Na Koroškem so skušali gojiti murve zlasti v južnem in vzhodnem delu dežele. Konses je uredil leta 1765 državno drevesnico murv; iz nje so dobivali člani Koroške kmetijske družbe sadike in skrbeli za njihovo saditev in razširitev na dominikalnih in rustikalnih zemljiščih. Manjše nasade je imel nizozemski podjetnik in komerčni svetnik pl. Thys pri svoji manufakturi volnenega blaga v Celovcu. Murve so gojili tudi na utrdbah v okolici Celovca in v Belceneku pri Sv. Petru. Leta 1764 so izdali na Koroškem navodilo za gojenje murv. Vlada je izrekla leta 1771 Koroški kmetijski družbi za njeno delovanje posebno zadovoljstvo, ukazala pa je, da ne smejo kmetov s prisilnimi sredstvi, marveč le zlepa pridobiti za to, da sade murve. Zlasti naj jih spodbujajo z uspešnimi lastnimi vzgledi. Leta 1776 je zadnjič odobrila koroškemu deželnemu glavarstvu znesek 150 gld. za razširitev nasadov murv.²¹⁹ Enako so se lotili zadeve na Štajerskem, kjer so izdali že leta 1754 knjižico o svilogojstvu.²²⁰ Komerčni konses je nastavljal leta 1764 Karla Josipa Stehausena za nadzornika murvinih nasadov. Stehausen je uredil drevesnico murv v vasi Ješovec. Iz nje je oddal v letih 1764 do 1766 okoli 20.000 murv, zlasti gosposkam Žusem, Blagovna, Kozje, Strmol, Cerovec in v Staro Glažuto ter raznim kmetom. Leta 1767 je pričel gojiti v Ješovcu sviloprejke in vežbal v ravnanju z njimi dekleta iz Žusma, Kozjega ter Strmola. Ker pa na Štajerskem še niso imeli dovolj izkušenj v svilogojstvu, so sklenili poklicati nekaj Furlank, da pomagajo v Ješovcu.

²¹⁶ DGI Co M 2/1 (13. VII., 10. VIII., 20. VIII. 1764, 6. VIII. 1765), Karton 727 VwA (22. XII. 1764).

²¹⁷ Fasc. R 319 IÖK (25. II. 1765, 10. IV. 1767), CoCo M 12 (18. III. 1763, 7. V. 1767), DGI Co M 2/2(5. II. 1770), Karton 728 VwA.

²¹⁸ Kranjski gozdni red z dne 23. XII. 1771 v Zbirki patentov DAS (1760 do 1780).

²¹⁹ Karton 728 VwA, fasc. R 338 IÖKo ADvK; Kurze Nachricht von dem Anbau und Wartung des weissen Maulbeerbaums, Klagenfurt 1764, Joñ. Friedrich Kleinmayers sel. Erben, 14 str. (v fasc. 22 Gubernij. arhiva DAS). O Thysu gl. K. Příbram, o. d. 130, A. Beer, Studien zur Geschichte der österr. Volkswirtschaft unter Maria Theresia¹. Die österr. Industriepolitik, AöG Bd. LXXXI. Wien 1894, 104 sl., Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart, Klagenfurt 1953, 249.

²²⁰ Zuverlässiger Unterricht von der Seiden-Zucht und von den zugehörigen Maulbeerbaum-Plantagen, wie solche im Lande Steyer gelegen seyn, Graz 1754.

V celjski četrti sta se trudila za razširitev murvinih nasadov grof Petazzi in baron Wertenburg. Ureditve filatorija so odgodili na Štajerskem še leta 1768, ker je bila količina producirane svile neznatna.²²¹

Ker pa murve še niso bile prilagojene alpskemu podnebju, je bil uspeh močno odvisen od vremenskih razmer. Že leta 1763 je oškodovala silna suša murvino listje v Ljubljani.²²² Spomladi leta 1766 je zadržal mraz razvoj dreves, nekaj jih je zmrznilo. Za krmljenje gosenic so morali prinašati murvino listje iz Vipave in drugod. Pozimi istega leta pa je propadla na Vipavskem skoraj tretjina murv in je tam primanjkovalo listja.²²³

Vlada se je posluževala raznih sredstev, da bi pridobila kmečke prebivalce za svilogojstvo. Najprej je morala premagati njihovo nezaupljivost. Kmetje niso mogli verjeti, da jim hoče koristiti njihova zemljiška gosposka, ki je priporočala po vladnem ukazu svilogojstvo. Menili so, da namerava gosposka, ki je ponujala murve za saditev, s tem zvišati dajatve, s katerimi so bili že dovolj obremenjeni. Zato je morala razglasiti vlada leta 1752 in 1757 na Štajerskem in Koroškem, da bodo murve trajno oproščene vseh dajatev in da z murvami zasajena zemljišča ne bodo nikdar višje obdavčena. Leta 1765 so morali to ponoviti in tudi na Kranjskem objaviti, da kmetje ne bodo nikdar plačevali dajatev od murv ali od koristi, ki bi jo donášalo svilogojstvo.²²⁴ Obljubili so kmečkim podložnikom tudi nagrado po 3 groše od vsake murve, ako zasade vsaj 20 do 25 dreves in jih dobro goje 3 leta. Kranjski komerčni konses se je hotel prepričati, katera jajčeca sviloprejk so najugodnejša za podnebje dežele. Naročil je leta 1763 jajčeca iz Florence, Južne Tirolske in Goriškega. Izkušnja je pokazala, da so najbolj primerna ona iz Goriške,²²⁵ od koder jih je dobival odslej konses in jih je razdeljeval brezplačno v letih 1764 do 1767.

Konsesi omenjenih dežel so delili nagrade tudi podložnikom, ki so pridelali največjo količino surove svile v gosposki.²²⁶ Končno so bili dolžni odkupovati od svilorejcev kokone, po 54 krc. 1 funt (560 g) zadušeni in 36 krc. 1 funt svežih t. j. živih kokonov. Na svojih fornelih so oskrbeli komerčni konsesi odvijanje surove svile, ki so jo potem prodali, ako je ni želel obdržati kmečki podložnik zase.²²⁷ Izven Ljubljane je imel najbrž samo trgovec Ivan Jakob Fanzoi v Vipavi 3 fornele.

²²¹ Fasc. R 337 IÖKo ADvK.

²²² CoCo O 1/1 (9. V. 1764).

²²³ CoCo O 1/1 (17. III. 1766), fasc. R 319 IÖKo ADvK (10. IV. 1767).

²²⁴ Karton 727 VwA, MA Lj. Reg. I. fasc. 49 (4. XI. 1765).

²²⁵ CoCo M 12 (13. IX. 1763), P 23/1 (21. V. 1764, 26. III. 1765), DGI Co M 2 (22. IV. 1763), RB 1777, fol. 25 (19. IV.).

²²⁶ CoCo P 23/1 (16. III. 1764).

²²⁷ Istotam (26. III. 1765), DGI Co M 2 (3. IX. 1776).

Težko je presoditi, koliko je bilo uspešno sodelovanje c. kr. kmetijskih družb v propagandi za svilogojstvo. Te družbe niso prejele dovolj samouprave in zadostnih denarnih sredstev. Upravičeno je trdil predsednik kranjske kmetijske družbe, da njeno delovanje ne bo rodilo nikakega trajnega uspeha, ker manjka »nervus rerum gerendarum«, to je denarja. Graški gubernij mu je zameril takšen nedostojen način pisanja.²²⁸ Kmetijskim družbam so manjkali tudi stiki s kmečkimi množicami. Dvomim, da je mogla koristiti širšim plastem prebivalstva učena razprava Franca Grisellinija iz Benetk o gojenju murv, sviloprejk in odvijanju surove svile, ki jo je priobčila Kranjska kmetijska družba v II. »Zbirki koristnih naukov« leta 1771.²²⁹ Brez odziva je ostal njen ponovni razpis nagrade za kmečkega podložnika, ki bo zasadil največ murv in jih gojil tudi dalje (1772/73).²³⁰

Uradne poizvedbe v letih 1764 do 1775 pričajo, da je bilo prizadevanje vlade za razširitev svilogojstva uspešno na Vipavskem in na Krasu v neposredni sosesčini Gorice in Trsta, manj v ostalih delih Kranjske ter na Koroškem in Štajerskem. Prve uspehe moremo ugotoviti na Vipavskem, kjer si je pridobil za svilogojstvo največ zaslug Iv. Jakob Fanzoi, ki je tudi nakupoval kokone ter sam odvijal svilo z njih. Leta 1765 je prejel od kranjskega komerčnega konsesa posojilo 2000 gld. za nakup kokonov. To leto je odvil na svojih fornelih 3562 nemških funtov 11 lot kokonov in dobil 505 funtov 23 lot t. j. 283.19 kg surove svile. Zato obsega po njem prijavljena proizvodnja tudi kokone, ki jih je nakupil. Ko je začelo rasti svilogojstvo v gosposkah Devin in Sosljan, ki so bile najbolj ugodne za to agrarno panogo, je moral delež vipavske proizvodnje stopiti relativno v ozadje, dasi je rasla proizvodnja kokonov absolutno tudi tu. Šele leta 1768 se pojavi v statistiki proizvodnja Gorenjske. Pri tem gre predvsem za surovo svilo, ki jo je pridobivala Ljubljana z okolico. Kot svilorejci se omenjajo povečini plemstvo in nekaj samostanov, v Kamniku podjetnik Žigan. Na Dolenjskem svilogojstvo v terezijanski dobi ni krepkeje napredovalo. Ko je doseglo svilogojstvo leta 1768 svoj višek na Kranjskem (z avstrijsko Istro vred) je bila na Krasu (Sosljan, Devin) proizvodnja največja; nato je sledila Istra (Pazin, Lupoglava), potem pa Vipavska. Na Gorenjskem je pozneje svilogojstvo še neznatno napredovalo, na Dolenjskem pa do brezpomembnosti nazadovalo (leta 1774 so bili svilorejci le novomeški kapitelj in graščina Luknja). Na Koroškem je imelo svilogojstvo svoj višek leta 1767 in je

²²⁸ V. Thiel, *Steirische Land — und Forstwirtschaft im 18. Jahrhundert*, Graz 1923, 6 sl., 19.

²²⁹ Fr. Grisellini, *Von der Pfl egung der weissen Maulbeerbäume, von Erziehung der Seidenwurm, über die Art, wie man die Seide ziehen soll*, II. Sammlung nützlicher Unterriechte, hrgb. von der k. k. Gesellschaft des Ackerbaues und nützlicher Künste im Herzogthume Krain, 1771 (1—42, 43—72, 73—92). O Griselliniju gl. C. v. Wurzbach, o. d. V. Wien 1858, 354—357.

²³⁰ AgS fasc. A 1 (20. II. 1771, 8. II. 1772).

znašal pridelek skoraj enako količino kot na Kranjskem, potem pa je stalno nazadoval. Leta 1776 so opustili na Koroškem državni nasad murv in nato ustavili podporo svilogojstvu.²³¹

Preglednica proizvodnje 1764 do 1775²³²

Leto	Kranjska		Koroška		Stajerska
	kokonov	sur. svile	kokonov		kokonov
1764	1920.8 kg	192 kg			145.6 kg
1765	3374.32 kg	627.03 kg			
1766	4827.2 kg		3365.5 kg		
1767	4512.48 kg		4511.9 kg		
1768	6766.28 kg				
1769					
1770	5605.89 kg				
1774	8033.46 kg				
1775	6998.09 kg				

Proizvodnja Kranjske po njenih delih

Leto	Gorenjska	Dolenjska	Vipavska	Devin	Sesljan	avstr. Istra
1764			58.34 %			
1765			45.16 %	30.52 %		11 %
1768	3.65 %	0.48 %	3.82 %	36.87 %	44.5 %	10.6 %
1774	2.3 %				97.7 %	
1775	4 %				96 %	

²³¹ A. Dimitz, o. d. 59, H. Deutsch, o. d. 48 sl., fasc. R 319 IÖKo (18. I. 1765), CoCo M 12 (17. VII. 1766, 1. VI. 1768), S 3/1 (30. I., 17. VII. 1766), S 32/2 (15. I. 1765, 30. I. 1766). Podobno je bilo v Dolnji Avstriji, prim. A. Schachinger, o. d. 162. O Ziganu gl. Iv. Mohorič, Zgodovina fužin ob Bistrici pri Kamniku, Kronika III. (1955) 26 sl.

²³² Fasc. R 424 (preglednice za l. 1764, 1765, 1768, 1770), DGI Co M 2/2 (poročila okrožnih glavarjev 28. IV., 22. V., 16. VI. 1775, 22. VIII., 24. X. 1776 in tabele proizvodnje), A. Dimitz, o. d. 59, H. Deutsch, o. d. 48.

Število svilorejcev v glavnih središčih svilogojstva na Kranjskem²³³
leta 1774

I. Gosposka Devin		II. Gosposka Sosljan		III. Pazinska grofija	
1. Sv. Mihael	27	1. Sv. Pelagij	15	1. Žminj	24
2. Dol	36	2. Praprot	9	2. Novaki	4
3. Nabrežina	49	3. Vižovlje	4	3. Cerovlje	1
4. Zgonik	11	4. Trnovica	6	4. Previž	2
5. Saleš	13	5. Prečnik	13	5. Boljun	40
6. Koludrovia	7	6. Slivno	15	6. Vranja	13
7. Gabrovia	11	7. Samatorca	14	7. Kringa	1
8. Gorjansko	16	8. Briščiki	3	8. Tinjan	47
9. Jablanec	2	9. Opatja sela	50	9. Jesen	6
10. Berje	3	10. Selo	26	10. Beram	4
11. Devin	8	11. Hudi Log	8	11. Trviž	2
12. Mavhinje	5	12. Nova Vas	31	12. Stari Pazin	1
13. Cerovlje	2	13. Lokvica	24	13. Grdo Selo	5
14. Brestovica	17		218	14. Butonega	2
15. Medja vas	10			15. Kaščerga	4
	227			16. Zamask	3
				17. Pazin	15
				18. Lindar	12
				19. Gračišće	12
				20. Gologorica	7
				21. Pićan	11
					216
IV. Gosposka Lupoglava		V. Gosposka Kozljak		VI. Vipavsko	
1. Gorenja vas	2	1. Paz	4	1. Vipava trg	10
2. Dolenja vas	10	2. Posert	3	2. Planina	6
3. Ležišćine	5	3. Sušnjevica	3	3. Ustje	3
4. Krbune	3	4. Brdo	1	4. Dolenje	8
5. Šumbreg	2	5. Čepić	3	5. Šturje	15
	22		14	6. Budanje (ni na- vedeno)	
					42

Preobrat v gospodarski politiki države, ki je nastopil v osemdesetih letih 18. stoletja, se je moral kazati tudi v svilogojstvu. Do leta 1775 se je zanimala vlada za razširitev svilogojstva na Kranjskem in ga pospeševala. Naslednje leto pa je želela vedeti od deželnega glavarstva, koliko so bile učinkovite vsakoletne podpore in ali ne bi kazalo, prepustiti to kulturo zasebni podjetnosti, kot se je to zgodilo na Goriškem. C. kr. kranjska kmetijska družba, ki je morala o tem poročati, je odklanjala vsako odgovornost za razvoj svilogojstva v deželi, ker je spadala ta zadeva v področje ukinjenega komerčnega konsesa. Po njenem mnenju je rasla oziroma nazadovala proizvodnja surove svile na Kranjskem v razmerju državnih podpor in vladnih ukrepov. Podnebje dežele, zaposlitev prebivalcev v poljedelstvu in »genius nationis« t. j. značaj prebival-

²³³ DGI Co M 2/2 (poročila okrož. glavarjev 28. IV. 1775).

cev, ne opravičujejo upanja, da bi kdaj ali vsaj kmalu doseglo svilogojstvo na Kranjskem takšen obseg, kot ga je imelo istočasno na Goriškem, dasi je veljala kranjska svila za lažjo in boljšo kot goriška. Ako bo prenehala vlada podpirati svilogojstvo na Kranjskem, naj razdeli murve iz drevesnice bivšega komerčnega konsesa med svilorejce, ali pa jih da zasaditi ob vseh štirih cestah, ki peljejo iz Ljubljane. Da pa ne bi bilo oškodovano svilogojstvo, ki se je uspešno širilo in seglo do Spodnje Štajerske, naj obdrži deželno glavarstvo fornel za odvijanje svile.²³⁴ Statistika proizvodnje surove svile za leto 1775 je opravičevala negativno poročilo Kmetijske družbe. Gorenjsko in dolensko okrožje skupaj sta pridelali samo 4.96 kg surove svile, nasprotno pa je kazalo svilogojstvo na Krasu, v Istri in na Vipavskem, da se bo ohranilo.

Deželno glavarstvo je odredilo likvidacijo vseh naprav za pospeševanje svilogojstva. Ni dalo presaditi murv iz komercialne drevesnice ob ceste, marveč jih je prepustilo leta 1777 brezplačno, skupno z omenjenim fornolom, Andreju Cerarju, izdelovalcu svilenih trakov v Ljubljani. V drevesnici je raslo tedaj samo 200 sadik in 22 dreves (od teh je bilo 17 dobrih), na Grajskem hribu pa 265 (od teh samo 118 porabnih). Cerar je nameraval dobiti iz Italije izvežbane ljudi, ki bi pravilno obrezovali murve ter naučili tudi druge strokovno oskrbovati drevje. Tudi na Grajskem hribu v Ljubljani je uredil nov nasad murv. Nekaj let je dosegel lepe uspehe v svilogojstvu.²³⁵ Hvalil se je, da bo vpeljal nov, na Kranjskem še neznan način gojenja gosenic sviloprejk, da bodo napravile boljše zapredke in da bo potrebno za njihovo oskrbovanje manj osebja. Potem pa ga je zadela nesreča. Vsled vremenskih neprilik je propadel nasad murv, tudi gosenice so mu poginile. Zato je opustil svilogojstvo.²³⁶ Leta 1780 ni ugotovil Benedikt Franc Herrmann na svojem potovanju po Kranjski, da bi gojili v Ljubljani in njeni okolici sviloprejke v večjem obsegu, pač pa v Vipavski dolini ter priporočil to agrarno panogo Dolenjcem.²³⁷ Tu pa tam so bili posamezni svilorejci po deželi. Leta 1781 je naletel potopisec ob beljaški cesti v gorski dolini Gorenjske na lastnika talilnice železa, ki je imel murve na svojem vrtu in uspešno gojil nekaj gosenic.²³⁸ Tudi na Štajerskem in Koroškem po poročilih B. Fr. Herrmanna svilogojstvo ni kazalo razveseljive slike. Glede Koroške je trdil, da so propadli zaradi predsodkov in zlobe nasadi murv skoraj docela.²³⁹ Za Jožefa II. je zastopala vlada mnenje, da svilogojstvo ni prikladno za Kranjsko in da naj se posvete ljudje drugim pridobitnim panogam. Za vse notranjeavstrijske dežele naj bi ostala le drevesnica

²³⁴ Fasc. R 319 IÖKo (31. VII. 1775), DGI Co M 2/2 (13. IV., 3. IX., 7. XII. 1776, 19. IX. 1777).

²³⁵ DGI Co M 2/2 (19. IV., prez. 29. VIII., 9. X. 1777).

²³⁶ MA Lj. Reg. I. fasc. 105 (14. VIII. 1806).

²³⁷ Ben. Fr. Herrmann, o. d. II. 114.

²³⁸ Laibacher Zeitung 1784 št. 32 (19. VI.).

²³⁹ B. Fr. Herrmann, o. d. I. 103, 185, E. Aelschker, Geschichte Kärntens II. Bd. Klagenfurt 1885, 1235.

murv pri bivšem vetrinjskem samostanu na Koroškem, ki naj bi jo oskrboval kak Italijan.²⁴⁰ Leta 1793 je preklicala državna uprava tudi odredbo, po kateri so bile dotlej deželne vlade dolžne pošiljati periodična poročila o saditvi murv.²⁴¹

Propad svilogojstva v slovenskih alpskih deželah so povzročili deloma neuspehi v ureditvi murvinih nasadov, še bolj pa, ker se ta panoga gospodarstva ni izplačala niti za zemljiške gospode niti za podložnike. Ponekod, n. pr. na Sp. Štajerskem, so gojili graščaki sviloprejk v večjih svilorejnicah, za kar so potrebovali posebna poslopja in dosti osebja.²⁴² Kolikor so se posluževali pri tem tlake svojih podložnikov, niso mogli računati na skrbno delo. Podložnikom je manjkalo strokovne izvežbanosti v gojitvi murv in gosenic, še bolj pa v odvijanju surove svile. V tem so bili pri nas docela odvisni od tujcev, Italijanov in Francozov. Kmet je tudi težko spečal svoj pridelek svilenih zapredkov na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem izvzemši predelov, ki so bili blizu Gorice, Trsta in Kopra (beneške Istre), kjer so bili trgi za kokone. Zato je opuščal svilogojstvo in murve kot nepotrebne začel izsekavati.²⁴³

Ko je pričelo leta 1761 zopet rasti zanimanje vladnih krogov za svilarstvo, je predlagal kranjski komerčni konses obnovo Čebulove manufakture. Naslednje leto si jo je ogledal gospodarski strokovnjak v spremstvu nižjeavstrijskega nadzornika manufaktur Avg. Kr. Martina Motterja. V spomenici, ki je posvečena perečim gospodarskim vprašanjem notranjeavstrijskih dežel, je opisal ljubljansko manufakturo svile takole: »Na Kranjskem smo našli z g. Motterjem v Ljubljani manufakturo svile, ki je popolnoma zapuščena. Pripada g. Čebulu, ki zaradi pomanjkanja potrebnih sredstev ni zmožen več obratovati. To je izguba za pokrajino, kjer sade precej murv in bi moglo biti več sto delavcev zaposlenih v manufakturi, ki ima lepo predilnico, barvarno, snovalnico in 27 do 28 stavev z vso pripadajočo opremo.«²⁴⁴ Reorganizacijo si je zamišljal omenjeni strokovnjak tako, da bi postal filatorij samostojen obrat, ki bi ga prevzel poseben podjetnik. Ta bi se ukvarjal z nakupom surove svile in proizvodnjo preje. Tkalnico in apreturo naj prevzame manufakturst, ki se bo mogel docela posvetiti svoji panogi t. j. proizva-

²⁴⁰ Karton 728 VwA (1785), H. Deutsch, o. d. 48, A. Schachinger, o. d. 172, 176, Ign. de Luca, *Geograph. Handbuch von dem österr. Staate* 2. Bd. Wien 1790, 101.

²⁴¹ W. G. Kopetz, *Allgemeine öster. Gewerbs-Gesetzkunde*, II. Wien 1829, 170.

²⁴² Vh 20 (1826) 109 sl., 41 (1841) 149 sl.

²⁴³ Car. 22 (1832) 100–101, KmD fasc. S 1 (3. V. 1831, 21. XI. 1866).

²⁴⁴ O Motterju prim. H. Deutsch o. d. 191. Spomenica se nahaja v CoCo Z 6/1 (6. VII. 1762) in E 1/1 (13. VII. 1762): »Dans la Carniolie nous avons trouvé avec Monsieur Moter à Labach une fabrique de soie entièrement négligée. Elle appartient du Sr Siboul, qui faute de fond nécessaire n'est plus en état de la faire travailler; c'est une perte pour la province, où l'on plante beaucoup de muriers et où plusieurs centaines d'ouvriers pourroient être utilement employés dans cette fabrique, qui est pourvu d'un beau filatoir, d'une teinturie, d'un ourdissoir et de 27 ou 28 métiers avec tous leurs agrets.«

janju svilenega blaga in nogavic. Ta proizvodnja bi mogla v Ljubljani še rasti, ker bi daljal filatorij tkalcem in pletilcem večjo ali manjšo količino preje na kredit. Filatorišt pa bi moral paziti na kakovost surove svile, ki je pogoj za razmah vsake manufakture svilenih izdelkov.²⁴⁵

Komerčni konses se ni strinjal s tem predlogom, ki je bil morda povzet po razmerah močno razvitega francoskega in italijanskega svilarstva. Želel je še vedno obnoviti Čebulov obrat v celoti. Ker se je svilogojstvo hitreje širilo v deželi, bi bil filatorij posebno potreben. Zato so izročili grofu Andler-Witten, novemu predsedniku dv. komerčnega sveta, ki je potoval leta 1762 preko Ljubljane na Primorsko, posebno spomenico in mu priporočili podporo Čebulovega podjetja s posojilom in oprostitvijo od mitnine za surovine in izdelke. Ko pa je umrl Jernej Čebul naslednje leto, je prevzel upravo brat Luka, ki je delal 30 let v podjetju in imel potrebno strokovno znanje. Bil je pripravljen, prodati vse za 31.279 gld. 34 krc. 1 denarič. Pri tem je cenil obe hiši na 24.000 gld., obratne naprave pa na 7279 gld. 34 krc. 1 denarič. Terjatve upnikov so znašale tedaj 12.475 gld. 3 krc.²⁴⁶ Do obnove obrata pa ni več prišlo. Leta 1782 so prevzeli upniki Čebulovo hišo v Špitalski ulici in končali leta 1791 z likvidacijo njegovega premoženja.²⁴⁷

Propad Čebulove manufakture je bil usoden za nadaljnji razvoj svilarstva na Kranjskem. Tudi ni bilo več kapitalistov, ki bi se lotili takšnih podjetij. Dunajski vladni krogi pa niso hoteli podpreti svilarstva na Kranjskem z večjimi zneski. Zato ni prišlo do ustanovitve velike manufakture svilenega blaga v Postojni, ki jo je predlagal Josip Perko iz Prema na Krasu. Mlad je odšel okrog leta 1720 v Valencijo in se izučil v tem središču španskega svilarstva, kjer je delalo 1040 obrtnikov na 5200 statvah. Leta 1729 je prišel Perko na Dunaj, kjer je uredil v wiedenskem predmestju manjšo manufakuro svilenega blaga. Leta 1765 je obiskal svojo domovino in razvil kranjskemu komerčnemu konsesu načrt manufakture, ki bi izdelovala gladke, rožaste in težke svilene tkanine, felpa, droguet, taft, gros de Tours, damast, žamet, peruvienne, lustrin, polsvileno blago, bruseljski kamelot ter svilene trakove na francoski in švicarski način. Bil je pripravljen zgraditi potrebne stavbe, nabaviti stroje in orodje ter pričeti v enem letu z obratovanjem. Za delavce je prosil oprostitve od rekrutacije, ker bi se sicer razbežali ob prvem novačenju. Kot sedež podjetja je predlagal Postojno, kjer so se križale ceste proti Trstu, Gorici, Ljubljani in Reki, kjer ni bilo daleč do krajev, ki so pridelovali surovo svilo. Pokrajina je bila močno potrebna podpore, ker ni imela rudnikov, manufaktūr in meščanskih naselbin. Za ustanovitev podjetja pa bi potreboval okoli 100.000 gld. Da bi jih zbral, je prosil Perko vlado, naj odkupi njegovo hišo na Dunaju

²⁴⁵ DGI Co M 2 (19. IV. 1763), CoCo Z 6/1 (6. VII., 31. VIII., 6. X. 1762).

²⁴⁶ CoCo Z 6/1 (31. VIII. 1762, 28. VI., 23. VII., 18. X. 1763, 2. VII., 24. VII. 1764), RB 1763, fol. 136 (19. IV.), 365'—366 (18. X.).

²⁴⁷ O likvidaciji Čebulovega premoženja gl. spise iz l. 1782, 1787 in 1791 v MA Lj. Magistratica acta fasc. 2, Reg. I. fasc. 40 (19. IV. 1791).

za 40.000 gld., mu dovoli izjemoma prodati osebno kavarniško obrtno pravico na Dunaju in posodi iz komerčnega fonda 40.000 gld. Ker pa prosilec ni mogel dati potrebnega jamstva za posojilo in tudi niso smatrali Postojne primerne za takšno manufakturo, je odklonil dvorni komerčni svet Perkov predlog.²⁴⁸

Svileno blago so izdelovali na Kranjskem odslej le manjši obrtniki. Kljub ugovoru Čebulovih upnikov je dobil Jurij Zanetti leta 1754 dovoljenje za izdelovanje svilenih tkanin na dveh statvah. Oblast ga je oprostila dolžnosti, da pridobi meščansko pravico in plačuje obrtni in osebni davek, kar je zahteval ljubljanski magistrat. Naslednje leto je pričel na enako skromen način Jos. Harmann, ki je bil prej tudi zaposlen v Čebulovi manufakturi, plesti svilene nogavice. Toda Ljubljana ni bila ugodna za svilarske obrate, ker tu ni bilo več filatorija in barvarne za svileno blago. Obrtniki so morali oddajati barvarju pri manufakturi povoščenega platna, ki jo je ustanovil Jakob Fanzoi v Ljubljani.²⁴⁹ Šele od leta 1746 dalje sta mogla Zanetti in Harmann kriti potrebo po surovi svili doma v deželi, le okoli 5 centov boljše svile sta še naročala na leto z Goriškega. Toda njihov položaj se še zdaleč ni dal primerjati onemu goriških svilarjev. Pošiljati sta morala v deželi nabavljeno svilo v predelavo na Primorsko in plačevati mitnino. Šele po dolgotrajnem mole-dovanju je priznala Ministerialna banko-deputacija, da gre pri tem za požlahtnjevalni promet, kot je bil v navadi pri lanu, volni in bombažu, ter odobrila zanj oprostitev od mitnine, medtem ko tega za nabavo surove svile na Goriškem ni dovolila. Oba obrtnika sta delala po naročilu strank, najbrž trgovcev. Harmann je trdil, da razpošilja svilene nogavice na Koroško, Štajersko in Hrvaško.²⁵⁰ Komerčne tabele, ki jih je predlagal konses, dokazujejo neznatno proizvodnjo obeh.²⁵¹

Zanetti			Harmann					
1759	44 kom.	svil. blaga	1759	200 parov	nogavic			
1760	28 kom.	"	1760	180	"	"		
1761	24 kom.	svil. blaga	1761	160	"	"		
1762	13 kom.	"	1762	160	"	"		
1764	18 kom.	svil. blaga	1763	184	"	"	8 hlač	6 narokov 4 ovratnice
1766	25 kom.	"	1764	354	"	"	17 "	7 "
			1766	273	"	"	6 "	5 ovratnic

²⁴⁸ CoCo S 22/1 (5. VII., 12. IX. 1765), RS fasc. XXX. Dnevnik (18. XI. 1739).

²⁴⁹ Herberstein, Bericht von 1754 (6. XI., 5. XII. 1754), CoCo F 8/1 (23. IX. 1768).

²⁵⁰ Fasc. R 319 IÖKo (30. I. 1767), CoCo L 3/2 (10. IV. 1764), O 1/1 (15. V. 1764), P 16/1 (12. VI. 1766), S 22/1 (12. I. 1762, 23. II., 2. VII. 1763, 26. III., 15. V. 1764, 11. II., 21. III., 31. V., 1. VIII., 12. VIII. 1765, 11. I., 13. II., 4. IV. 1766, 11. III. 1767), S 35/1 (5. II. 1762), W 1/1 (26. XI. 1764), Z 6/1 (6. XI. 1754, 18. VI. 1763), RB 1754, fol. 449—450 (7. XII.), 1755, fol. 7 (18. I.).

²⁵¹ CoCo S 22/1 (12. I. 1762, 15. III. 1764, 15. I. 1765, 31. III. 1770), S 35/1 (5. II. 1762).

Vlada je odklonila prošnjo za posojilo z motivacijo, da njuna proizvodnja nikakor ne dokazuje, da bi zaslužila podporo.²⁵² Zanettija se je usmilil Franc grof Lamberg, drugi predsednik kranjskega komerčnega konsesa, ki je sam uredil manufakturo volnenega blaga v Begunjah in Zagorici pri Bledu, ter mu posodil 500 gld. za nabavo statev.²⁵³ V 80. letih sta prenehala Zanetti in Harmann z delom. Okoli leta 1784 je povzel z izdelovanjem svilenih tkanin Karl Bononi, ki je imel sprva obratne prostore pred Nemškimi vrati št. 35. Od tam se je preselil okrog leta 1790 v bivšo Čebulovo hišo v Špitalski ulici. Po lastni izjavi je prodal Bononi do leta 1791, ko so ukinili žigosanje blaga, za 13 do 14.000 gld. svilenih tkanin na Štajersko in v Avstrijo ter kril tudi dober del potreb po svilenem blagu na Kranjskem. Pozneje je tožil, da je prenehal izvoz iz dežele in da je nazadovala tudi prodaja na Kranjskem zaradi tihotapljenja tujega svilenega blaga. Tudi on ni mogel dobiti potrebnih sredstev za razširitev obrata in je prenehal v težkih razmerah, ki so zajele Kranjsko okrog leta 1809.²⁵⁴

Svilene trakove je začel izdelovati pred letom 1775 neki Pasquali. Njegovo delavnico s petimi statvami je prevzel tedaj ljubljanski kavarnar Andrej Cerar.²⁵⁵ Obratne prostore je imel na Poljanski cesti 16.²⁵⁶ Od komerčnega konsesa je dobil poleg fornela tudi erarično mongo, to je pripravo za gladenje (likanje) barvanega sukna in platna.²⁵⁷ Dobil je tudi dovoljenje, da uredi krasilno barvarno (Schönfärberei). Poklical je Kajetana Dondo iz Gorice, ki je obnovil leta 1780 barvarno v Čebulovi hiši in postregel ljubljanskim svilarjem in pozamentirarjem.²⁵⁸ Po smrti svojega moža je vodila Cerarjevo delavnico vdova Frančiška Ks. Cerar, ki je imela že 11 statev v obratu. Izdelovala je navadne svilene trakove po padovanskem načinu in jih dobavljala trgovcem v Notranji Avstriji.²⁵⁹ Tudi njej je odklonila vlada leta 1787 prošnjo za državno posojilo, da bi razširila obrat in krila vse domače potrebe.²⁶⁰ Zato je prišlo njeno podjetje v konkurz. Sicer je bilo zanimanja za ustanovitev podobne manu-

²⁵² Fasc. R 319 IÖKo (1769), CoCo L 3/2 (10. IV. 1764), O 1/1 (15. I. 1765), S 2 (28. I. 1765, 20. I., 27. III. 1769).

²⁵³ CoCo S 22/1 (26. III. 1764).

²⁵⁴ MA Lj. Reg. I. fasc. 105 (30. V. 1805), 148 (9. I. 1786, 6. IX., 20. IX. 1792, 22. III. 1805), 151 št. 35. (2. I., 26. III. 1799).

²⁵⁵ CoCo C 1/2 (27. IX. 1776), DGI Co M 2 (29. VIII. 1777), A. Dimitz, o. d. 58.

²⁵⁶ MA Lj. Reg. I. fasc. 47.

²⁵⁷ Fasc. R 428 (14. VII. 1780), 457 (23. VIII. 1770, 19. V. 1791), CoCo L 3/2 (16. VIII. 1771), C 10/1 (16. VIII. 1771, 22. II. 1772), DGI Co M 2/2 (3. IX. 1776).

²⁵⁸ Mojstrov pozamentirarjev je bilo 5, gl. CoCo P 4/1 (prez. 15. XI. 1764). Rkp. DAS: Notaten o. eigentlich Materialien zu weiterer Ausarbeitung des Herzogthum Krain betreffend, navaja 7 svilarjev v ljubljanskem okrožju. H. G. Hoff, Gemälde vom Herzogthum Krain I. Laibach 1808, 123 pa samo 1 svilarja.

²⁵⁹ Fasc. R 420 IÖKo (1787), MA Lj. Reg. I. fasc. 17 (22. XI. 1784, 9. I., 27. I. 1786).

²⁶⁰ K. Přibram, o. d. 390, 392 sl., H. Deutsch, o. d. 116 sl.

fakture svilenih trakov po švicarskem načinu (Pasquali, Cecotti in tov.)²⁶¹ oziroma za prevzem Cerarjeve delavnice (Val. in Jos. Perissutti, Gašper Kos, Jos. Kopfmüller).²⁶² Leta 1790 je obstajala v Čebulovi hiši še manjša delavnica svilenih trakov H. Frankheima. Leta 1792 sta obratovala Kos in Kopfmüller zaradi pomanjkanja kapitala le z 10 statvami. Po lastni izjavi sta proizvajala letno za okrog 6000 gld. trakov, ki sta jih razpošiljala na Koroško, Štajersko in Hrvaško, medtem ko so dobivali na Kranjskem trakove povečini z Goriške in Gradišanske.

Najvažnejše **svilarske manufakture** in obrtne delavnice na Koroškem in Štajerskem so bile: v **Beljaku** Lovra Trunka, kateremu so zgorele ob požaru leta 1777 statve in zaloga svile, v **Brežah** Jakoba Harba in v **Paternionu** Matije Landfrasa, ki sta izdelovala svilene trakove ter v **Celovcu** Jan. K. Mohr (Moro) in njegov družabnik Jos. Nepozidek, ki sta pridobila mnogo zaslug za svilogojstvo na Koroškem. Leta 1775 sta imela 14 statev in barvarno. Odkupovala sta na Koroškem producirano surovo svilo. Morda je bil njihov filatorij s 400 cevkami, ki ga je videl leta 1780 v Celovcu Benedikt Fr. Herrmann, ki pa zaradi pomanjkanja surovin ni stalno obratoval. Tvrdka Jan. K. Moro je zaposlovala otroke iz vojaške sirotišnice in okrog 40 delavcev. Od leta 1775 dalje je prejemale erarično podporo 300 gld. letno, leta 1786 pa posojilo 10.000 gld. Zaradi francoskih vojn se je blago slabše prodajalo, manjkalo je tudi gotovine in cene živil so narasle. Zato tvrdka ni mogla v redu vračati obrokov posojila in je prosila leta 1797 za podaljšanje roka. V **Mariboru** je bilo manjše svilarsko podjetje Josipa Gottererja. Na posestvu verskega zaklada **Vetrinjski** dvor v Mariboru sta želela urediti leta 1794 velik nasad murv in manufakuro svilenega blaga Filip Henrik baron Schaller in Janez pl. Hütthaler. Nemirni vojni časi so preprečili nadaljnji razvoj in pokopali svilarska podjetja na Slovenskem.²⁶³

Statistika je še vedno izkazovala velike vsote denarja, ki so šle iz notranjeavstrijskih dežel za nabavljeno fino svilo in svileno blago: leta 1780 iz Kranjske 22.000 gld., iz Koroške 44.218 gld., iz Štajerske 74.500 gld.²⁶⁴

5. Rast svilogojstva na Primorskem in v Istri v prvi polovici 19. stoletja

Že v zadnjih desetletjih 18. stoletja je začelo svilogojstvo na Goriškem in Gradiščanskem nazadovati. Pod Francem II. se je vračala gospodarska politika države polagoma k starim smernicam. Leta 1806 je

²⁶¹ MA Lj. Reg. I. fasc. 61 (9. X. 1789, 2. I. 1790).

²⁶² MA Lj. Reg. I. fasc. 148 (zl. 23. III. 1793), 19 (13. XI. 1786, 19. VIII., 11. IX., 13. IX., 21. IX. 1790).

²⁶³ Fasc. R 428, IÖKo, ADvK; Benedikt Fr. Herrmann, o. d. I. 145, MA Lj. fasc. 17 (23. XII. 1785, cenik celovške manufakture Moro), Iv. Slokar, o. d. 390, Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart, Klagenfurt 1953, 245–250.

²⁶⁴ Rkp. Beschreibung deren in Inner Oesterreich befindlichen drey Provinzen Steyermarkt Kärnten und Krain (iz okoli 1780) v DAS, str. 61, 62, 64.

želela vedeti vlada, v kakšnem stanju je svilogojstvo in katera sredstva (podpore, premije) bi kazalo uporabiti, da bi se pomnožili nasadi murv. Slika, ki se je dala posneti iz poročil okrožnih glavarjev, ni bila razveseljiva. Nasadi murv na Goriškem so močno trpeli v francoskih vojnah. Pri zadnjem umiku so čete zelo mnogo starih murv posekale in pokurile. Mlada zasajena drevesca pa še niso dajala dosti listja. Tudi v devinskem okraju so posekali vojaki murve ob cestah, toda produkcija kokonov je nazadovala le malo (od povprečno 13.000 kg na povprečno 10.500 kg letno). Le v Tomaju in Štorjah niso gojili sviloprejk. V Socerbu in Novem gradu pa vobče ni bilo zanimanja za to, ker so se tam ženske ukvarjale s pošiljanjem kruha v Trst. Tudi pazinska grofija je močno zanemarila svilogojstvo, odkar so padle cene svilenim zapredkom. Prej je proizvajala letno ok. 1680 kg kokonov. Istranom je manjkalo po mnenju okrožnega glavarja potrebnega časa za to panogo gospodarstva. Aprila so delali po vinogradih, maja so okopavali koruzo, junija strigli ovce in čistili žitna polja. O povečanju murvinih nasadov sta razpravljala goriška Kmetijska družba in okrožni urad v Gorici. Dosti se ni dalo storiti, ker je bilo ozemlje onstran Soče, kjer je bilo težišče svilogojstva, trajno zasedeno po sovražnih četah. Glede ravnanja z murvami pa ni bilo soglasja. Okrožni glavar je bil proti obsekavanju vej in za smukanje murvinega listja, kakor so to delali Benečani, Milanci, Francozi in Španci.²⁶⁵ V dobi francoske vladavine je moralo gojenje murv še bolj zastati. Šele po končanih vojnah z Napoleonom se je polagoma pojavilo zopet večje zanimanje za svilogojstvo. Za to je bilo več vzrokov. Evropo je zajela močna kmetijska kriza, ki je bila posledica nazadovanja cen žitaric, živine in vina. Izhod iz krize so upali najti s pospeševanjem donosnih specialnih kultur. Med temi je vzbujalo pozornost svilogojstvo, ki je bilo izredno donosno za francosko državo (z manufakturami svile vred letno okoli 100 milijonov frankov) in za Lombardijo in Benečijo (letni izkupiček za svilo okoli 48 milijonov gld.), ki sta tedaj pripadli avstrijski državi. Zraven je pristopil še nenaden porast cen surove svile med leti 1820 in 1840.²⁶⁶

Od leta 1830 dalje so uredili veleposestniki nove drevesnice murv. Nasade so razširili zlasti v ravninskem svetu med Gradiško in Krminom, kjer je bil svet za to posebno ugoden.²⁶⁷ Elizabeta Baccicchi, kneginja Bonaparte, je dala urediti v gosposki Kanal ob Soči novo drevesnico murv z okrog 60.000 sadikami.²⁶⁸ Po zaslugi Kmetijske družbe so zasadili v Bovcu-Čezsoči prve murve leta 1833. Ker je poskus dobro uspel, so uredili prebivalci sami nekaj drevesnic. Na Bovškem pa so začeli s

²⁶⁵ Fasc. R 427 IÖKo ADvK (poročila gosposk 26. VII., 26. VIII. 1806, 11. IX. 1807),

²⁶⁶ W. Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert*, Berlin 1935, 126 sl., St. Keess, o. d. I. 424 sl., Vh 20 (1823) 114 sl., 41 (1841) 147, IB 1834, 61 sl.

²⁶⁷ E. Pavani, o. d. 107, E. Massi, o. d. 82.

²⁶⁸ R. M. Cossar, *Lineamenti* 77.

svilogojstvom šele leta 1855. Na Tolminskem in Cerkljanskem se zaradi neugodnih podnebnih razmer ni moglo ukoreniniti svilogojstvo.²⁶⁹

Dvorna pisarna na Dunaju se je zanimala leta 1834, ali obstajajo zakoniti predpisi za pospeševanje svilogojstva. Tržaški gubernij je odgovoril, da za Goriško takšni predpisi niso potrebni, ker je ta agrarna panoga stalno rasla. Drugače je bilo v Istri. Tam so bila starejša središča svilogojstva v bližini obale, ki je pripadla leta 1813 Avstriji. V Kopru je dal markiz Graviši pobudo za razširitev murvinih nasadov, v Poreču pa je uredil učitelj Jernej Radica na lastne stroške leta 1834 drevesnico s 40.000 sadikami, ki jih je nato porazdelil med istrske okraje. V notranjosti pa so bili nasadi murv tako neznatni, da je želel pazinski okrožni glavar pospešiti saditev z uporabo starega dvornega dekreta iz leta 1789, ki je naročal kmečkim ženinom in nevestam, da zasade določeno število sadnih dreves. Glavar je prepovedal župnikom, da bi poročali kmečke ljudi, ki se ne bi izkazali, da so zasadili vsaj štiri murve. Vendar je to kaj malo zaleglo.²⁷⁰ Leta 1839 je znašal srednji letni pridelek kokonov v Istri 22.400 kg, ki se je razdelil na posamezne okraje takole: Koper 10.080 kg, Motovun 5040 kg, Buje 3920 kg, Buzet 1400 kg, Poreč 1120 kg, ostala Istra 840 kg.²⁷¹ V okraju Podgrad (Novigrad) so pričeli s svilogojstvom šele leta 1857.²⁷²

Svilogojstvo je rastle na Goriškem in Gradiščanskem precej hitro. V desetletju 1836—1845 je znašal letni povpreček kokonov na Goriškem 92.200 kg, leta 1849 je dosegla proizvodnja že 287.000 kg.²⁷³ Nekako sredi 19. stol. je doseglo svilogojstvo na Primorskem za nekaj časa svoj višek, vendar proizvodnja kokonov ni mnogo presegla 300.000 kg ter se ni dala primerjati z Lombardijo, kjer je pridelala samo veronska pokrajina leta 1850 okrog 4.300.000 kg kokonov.²⁷⁴ Dohodek od svilogojstva je znašal na Goriškem okoli leta 1840 približno 300.000 gld. letno.²⁷⁵

Nekako sredi 19. stoletja je bilo na Goriškem in Gradiščanskem skupaj okrog 2 milijona murv, ki so bile uporabne za krmljenje sviloprejk. Skoraj v vseh okrajih so bile drevesnice. Število murv in letni pridelek svilenih zapredkov je znašal po okrajih:²⁷⁶

²⁶⁹ Calendario 1854, 54—57, Enquête 53 tab. IX. Saditev murv ob primorskih cestah je predlagal tudi Jožef Ressel, prim. VI. Murko, Gospodarski nazori Jožefa Ressla, *Ekonomska revija* 1956, 74.

²⁷⁰ E. Pavani, o. d. 102 sl., Enquête 55, R. M. Cossar, *Lineamenti* 77, Rkp. Ant. Steinhäuserja, *Denkschrift über die nationalwirtschaftliche Lage Istriens im Jahre 1830 u. Vorschlag zur Einführung der Seidenzucht daselbst*, ki ga navajajo *Mittheilungen der k. k. geograph. Gesellschaft Wien* IV. (1860) 52, se po sporočilu omenjenega društva ne nahaja več v njegovi knjižnici.

²⁷¹ Fr. Mühleisen, *Die Seidenerzeugung in Istrien, Carniolia* 1 (1839) 331.

²⁷² Enquête 53, tabela IX.

²⁷³ E. Massi, o. d. 82.

²⁷⁴ MStat 10. Jg. 2. H. (1863) 75.

²⁷⁵ IB 1841, 30.

²⁷⁶ Enquête 53, tabela IX. Za Ajdovščino navedena letna proizvodnja ni v razmerju s številom murv.

1. Krmin	okoli 340.900 dreves	okoli 76.160 kg kokonov
2. Tržič	murvinega listja za	70.000 kg „
3. Gradiška	okoli 103.200 dreves	39.200 kg „
4. Červinjan*	400.000 „	9.576 kg „
5. Komen	38.000 „	16.800 kg „
6. Sežana	okoli 13.000 „	ni podatkov
7. Ajdovščina*	15.000 „	100.800 kg kokonov
8. Kanal	okoli 26.200 „	okoli 20.272 kg „
9. Bovec	„ 11.000 „	„ 168 kg „
10. Koper	ni podatkov	„ 16.338 kg „
11. Pazin	okoli 50.000 „	„ 2.800 kg „
12. Novi grad	„ 6.480 „	ni podatkov

* Podatki za Červinjan in Ajdovščino so očitno netočni, morda zamenjani.

Sejmi za kokone so bili v Gorici, Krminu, Fari, Palmanovi in Vidmu (Udine); za Istro so bili merodajni sejmi v Kopru in Poreču.²⁷⁷ Goriški sejem je trajal vsako leto od junija do začetka julija. Prodane kokone so tehtali na mestni tehtnici. Mestni uslužbenci so zabeležili cene; magistrat je objavljal za časa sejma vsak dan srednjo prodajno ceno za funt (560 g) kokonov. Na podlagi teh podatkov je znašala količina na goriškem sejmu prodanih kokonov od leta 1833 do 1850 in njihova srednja cena:²⁷⁸

1833	94.032,4 kg	33 krc.	1840	114.885,7 kg	43 krc.
1834	94.195,9 kg	41 krc.	1841	108.447,4 kg	37 krc.
1835	110.555,8 kg	53 krc.	1842	103.600 kg	
1836	97.617,5 kg	53 krc.	1843	99.963,9 kg	31 krc.
1837	78.957,2 kg	39 krc.	1845	73.100,1 kg	50 krc.
1838	79.929,9 kg	55 krc.	1847	123.670,4 kg	29 krc.
1839	82.400 kg	48 krc.	1850	ok. 168.000 kg	

Cene kokonov niso bile odvisne le od ponudbe in povpraševanja na trgu in od gibanja cen na glavnih tržiščih svile v Lyonu in Milanu, marveč tudi od špekulacije. Vipavci, ki so prinašali svoje kokone na goriški trg, so tožili, da se dogovore goriški trgovci vnaprej glede nakupne cene. Ker so pripeljali povečini sveže kokone na prodaj, niso smeli prodajalci dolgo čakati, da ne bi pregrizle sviloprejk kokonov in jih s tem uničile. Bili so prisiljeni oddati svoje blago za vsako ceno.²⁷⁹

Na kolonatnem pravnem območju najdemo v 19. stoletju v zakupnih pogodbah, ki so odredjale običajno za leto dni razmerje med gospodarjem zemljišča in njegovim kolonom,²⁸⁰ različna določila glede svilogojstva, ki se pa dajo združiti v dve glavni obliki: 1. navadno spolovinar-

²⁷⁷ Calendario 1848, 40 op., Enquête 19, 53 tabela IX., 55, N 1870, 205.

²⁷⁸ Calendario 1842, 46, 1848, 40, R. M. Cossàr, Lineamenti 78 sl.

²⁷⁹ Annalen II. 2 (1839) 47, KMD fasc. S 10 (poročilo iz Vipave 6. VII. 1868).

²⁸⁰ H. v. Schullern, Das Kolonat in Görz, Gradisca, Dalmatien, Tirol, Wien 1908, uvod.

stvo. Spolovinar je moral gojiti sviloprejk v količini, ki jo je predpisal gospodar po številu spolovinarjevih družinskih članov in po količini murvinega listja na kmetiji. Ako je zmanjkalo listja, je šla polovica stroškov za nabavo na račun zakupnika. Višek murvinega listja na kmetiji pa je pripadal gospodarju, ki ga je mogel dati drugim svojim kolonom. Spolovinar ni smel gojiti večjega števila gosenic, kot jih je dovolil gospodar. Pridelane kokone je moral prinesiti kolon na gospodarjev dom. Skupiček prodanih kokonov bi se moral deliti na polovico med gospodarja in kolona (n. pr. Škocjan pri Tržiču, Monastero pri Ogleju). Drugod so poudarili v pogodbi, da gre gospodarju polovica murvinega listja. Seme (jajčeca) sta plačala gospodar in kolon na polovico. Enako sta delila donos kokonov. Ako pa je zmanjkalo listja, ga je moral preskrbeti gospodar. Če pa je bilo listja v izobilju, je pripadal presežek gospodarju (Dolenje na Gradiščanskem, Goriška Brda, n. pr. Št. Ferjan, slov. del Istre). Obstajali pa so primeri, ko si je izgovoril gospodar $\frac{2}{3}$ ali celo $\frac{3}{5}$ kokonov.

2. Listje murv, ki jih je moral oskrbovati kolon, je pripadalo v celoti gospodarju. Kolon je bil dolžan gojiti na gospodarjevo željo sviloprejk. Za svojo polovico jajčec je moral kupiti kolon listje od gospodarja. Kokone pa sta delila gospodar in kolon na enaka dela. Ako pa je dal gospodar seme (jajčeca) na razpolago, je poskrbel tudi za manjkajoče listje, vendar je to močno upošteval pri delitvi kokonov. Navadno sta prispevala gospodar in kolon jajčeca na polovico. Če je zmanjkalo listja, je moral prispevati kolon stroške za nabavo polovice količine, ki je bila potrebna. Ako pa je prodal gospodar odvišno murvino listje, ga je moral prepeljati kolon do razdalje 18 km (n. pr. Gradež, Oglej, Belvedere pri Ogleju, Villanova pri Gradiški, Turriaco pri Tržiču). V vseh primerih je prevzel kokone gospodar in jih prodal; pogosto je bilo negotovo, ali je obračunaval gospodar pravično s svojim kolonom.²⁸¹

Tudi izven kolonatnega pravnega območja, kjer je prenehalo kmečko podložništvo leta 1848, so zelo pogosto izkoriščali revne kmečke svilorejce špekulanti, zlasti Italijani, ki so prihajali skoraj vsako leto v vasi in ponujali jajčeca sviloprejk revnim prebivalcem, ki niso imeli sredstev za nabavo »semen«. Zato so si izgovorili del pridelanih kokonov n. pr. $\frac{1}{2}$ ali $\frac{1}{3}$. To se je godilo zlasti v okrajih Ajdovščina in Komen.²⁸² Prebivalce Opatjih sel, kjer so se ukvarjali s svilogojstvom že nad sto let, so odirali Italijani na ta način, da so jim vsiljevali jajčeca. Špekulant je dobil za jajčeca, ki so bila vredna 6 do 7 gld., kokonov v vrednosti 30 gld.²⁸³

²⁸¹ Annalen II. 2 (1839) 114, Calendario 1856, 42–53, Verhandlungen des Seidenbau-Congresses Wien am 15., 16. u. 17. Oktober 1837, Wien 1837, 7, H. v. Schullern, o. d. 4, 8, 9, 5, 14, 51, 49, 9 sl.

²⁸² Enquête 54, tabela IX.

²⁸³ N 1863, 201.

Za pridobivanje surove svile je bilo na Primorskem na razpolago leta 1847 121 odvijalnic (filand) s 555 pečicami (forneli).²⁸⁴ V razdobju 1851—1853 so jih našteali 102 s 791 pečicami. Od teh odvijalnic je bila ena na parni, 5 na vodni pogon, ostale so bile ročne.²⁸⁵ Zaposlovale so okrog 1600 oseb (večinoma žensk) nekako dva meseca na leto. Predelale so približno 579.972 kg kokonov, kar je dalo okoli 46.397 kg surove svile. Mnogo kokonov so pošiljali v beneške odvijalnice. Leta 1849 je bila ustanovljena v Gorici filanda tvrdke Blaž Anton Lenassi, ki je imela leta 1868 80 kotlov in v sezoni 4 mesecev 110 delavcev (delavk).²⁸⁶ V Istri je bilo leta 1858 13 filand, od tega 10 v Kopru, 2 v Piranu in 1 v Poreču.²⁸⁷ V začetku 19. stoletja (1819) so obratovala na Primorskem 4 predilnice svile (filatoriji): 2 v Fari, 1 v Gorici in 1 v Krminu. Filatorija v Fari sta zaposlovala 21 delavcev in 275 delavk. Leta 1841 je bil tam samo filatorij tvrdke Luzzatto et Co. z 82 delavci, t. j. nekdanji kame-ralni filatorij 18. stoletja.²⁸⁸ Od leta 1851 dalje je bilo na Primorskem dlje časa 7 filatorijev, ki so imeli skupno 4486 vreten. V njih je delalo 215 oseb.²⁸⁹

Svilarstvo, ki je predstavljalo najpomembnejšo pridobitno panogo dežele, je začelo nazadovati po mnenju goriške deželne vlade že kmalu po ukinitvi komerčnega konsesa. Tedaj je namreč prenehalo nadzorstvo nad proizvodnjo svilenega blaga in vse je bilo več ali manj prepuščeno samovolji proizvajalcev (manufakturistov). Kakovost izdelkov se je vidno slabšala. V Gorici je propadlo več svilarskih podjetij. Goriški stanovi so predlagali že leta 1805, naj uvede država zopet redno nadzorstvo nad proizvodnjo svile in svilenega blaga ter nastavi spretnega mojstra za raztegovanje in gladenje (apreturo). Potrebna sredstva naj bi zbrali z naklado na fornele in svilene izdelke.²⁹⁰ Pod francosko oblastjo se stanje svilarstva na Primorskem ni moglo popraviti zaradi visoke izvozne carine.²⁹¹ Naravnost usodna za svilarsko obrt in manufakture na Goriškem in Gradiščanskem pa je morala postati carinska povezava Lombardije in Benečije z Avstrijo, ki so jo uvedli leta 1817. Medtem ko so našteali leta 1801 še preko 1000 statev, ob francoski okupaciji še okoli 700 statev, jih je bilo okrog leta 1820 samo 80 v pogonu, deset let pozneje samo še 60.²⁹² Čeh goriških svilarjev je obstajal dejansko še leta 1820. Tedaj

²⁸⁴ I. Slokar, o. d. 403, 406, R. M. Cossàr, Lineamenti 79, MStat 10. Jg. 2. H. (1863) 198, Enquête 14, Lombardija je imela leta 1841 3183 odvijalnic.

²⁸⁵ E. Massi, o. d. 83, C. v. Czörnig, o. d. 95.

²⁸⁶ R. M. Cossàr, Lineamenti 77.

²⁸⁷ MStat 10. Jg. 2. H. (1863) 199, Enquête 55.

²⁸⁸ I. Slokar, o. d. 403, 406, MStat 10. Jg. 200, C. v. Czörnig, o. d. 95 sl. Za okraj Krmin gl. statistiko leta 1830: 1 filatorij in 33 filand, v L'Istria VI (1851) 15, Lombardija je imela 492 filatorijev.

²⁸⁹ E. Massi, o. d. 83.

²⁹⁰ Karton 728 VwA (27. III. 1806).

²⁹¹ E. Massi, o. d. 68.

²⁹² I. Slokar, o. d. 402 sl.

je izposloval vladni ukaz, naj kaznujejo one, ki neupravičeno tkejo svileni blago na lastno roko.²⁹³

Leta 1841 sta bili v Gorici le dve manufakturi svilenega blaga s 50 statvami.²⁹⁴ Mnogi podjetniki n. pr. Jurij Bujatti, Karel Podberšček, so čutili, da na Primorskem ni več prejšnjih pogojev za uspešno svilarstvo in so želeli preseliti svoja podjetja na Dunaj, kjer je bilo sedaj središče svilarstva. Toda tamošnji manufakturisti so nasprotovali. Bujattiju pa je uspelo premestiti svoj obrat leta 1811 na Dunaj, kjer ga je razvil v eno izmed vodilnih tovarn svilenih izdelkov.²⁹⁵ Goriško svilarstvo pa je odmiralo.

6. Obnova svilogojstva v slovenskih alpskih deželah v prvi polovici 19. stoletja

Leta 1806 je povprašala dvorna komora deželno vlado na Kranjskem, v kakšnem stanju je svilogojstvo in svilarstvo. Ali bi kazalo uporabiti kakšna sredstva, da bi razširili in pomnožili nasade murv? Po uradnih poročilih so rasle tedaj murve na Gorenjskem samo na tleh krumperske in loške gosposke. Na Dolenjskem pa so bile v višnjegorski gosposki ob cesti proti Peščeniku, kjer so jih dali zasaditi podjetniki **višnjegorske** manufakture nogavic (Leopold Bogataj, Bartalotti-Desselbrunner), dalje pri graščinah Višnja, Otočec, Luknja in Hmeljnik. Pri zadnji so se ukvarjali zakupniki še vedno s svilogojstvom, ki se pa ni splačalo, ker so morali pošiljati surovo svilo v predelavo na Goriško. V Mokronogu so zasadili leta 1805 40 mladih murv. Poročila so omenjala murve še pri graščinah Struga, Hrastje (Feistenberg), Orehovica (Freihof), Hotemež, Slatnek in Gomila (Untererkenstein). Pred 15 leti so pridelali na Vipavskem še preko 5600 kg surove svile, sedaj pa komaj polovico tega. Murv sicer ni manjkalo, toda gojenje sviloprejk se ni več splačalo, ker je cena kokonov zaradi propada manufaktur v Gorici močno nazadovala.²⁹⁶

Tudi ljubljanski magistrat je prejel naročilo, naj poroča. Obrnil se je do trgovca Jan. Mih. Kuka in izdelovalca svilenega blaga Karla Bononija. Ta je trdil, da v mestu in njegovi okolici ne goje v večjem obsegu sviloprejk in ne proizvajajo surove svile za svilarsko obrt, odkar je prenehal s tem Andrej Cerar. Nekaj malih ljubiteljev svilogojstva je bilo še v Ljubljani. Tako je dovolil leta 1800 magistrat baronici Halberstein, da reže v maju 14 dni listje murv, ki so stale na mestnih tleh na Grajskem hribu.²⁹⁷ Po mnenju Bononija so bili potrebni za uspešno

²⁹³ Fasc. R 433 IÖKo (25. II. 1820).

²⁹⁴ MStat 4. Jg. 3. H. (1855) 32, I. Slokar, o. d. 403.

²⁹⁵ St. Keess, o. d. II. 1. 308, H. Deutsch, o. d. 140 sl., I. Slokar, o. d. 398, Fr. Bujatti, Die österr. Seidenzeug-Industrie, Die Gross-Industrie Oesterreichs IV. Bd. Wien 1898, 37.

²⁹⁶ Fasc. R 427 IÖKo (poročila gosposk n. pr. jul.—okt. 1806).

²⁹⁷ MA Lj. Reg. I. fasc. 152 št. 418 (3. V. 1800).

svilogojstvo večji nasadi murv, katerih listje bi služilo za krmo gosenicam. To urediti pa ni bila lahka stvar. Grajski hrib in Golovec se nista izkazala kot primerna za nasade murv. Drugod bi bila tla prikladnejša, pa so bila v zasebnih rokah. Za saditev murv bi bilo potrebno dobiti šele dovoljenje zemljiških posestnikov. Manjkalo pa je tudi strokovno izvežbanih ljudi, ki bi znali pravilno obrezovati drevje in oskrbovati gosenice.²⁹⁸

Bononijevo poročilo iz leta 1806 dokazuje, da tik pred francosko invazijo ljubljanska okolica ni mogla imeti večjih nasadov murv. Zato preseneča trditev dr. Fr. Hlubeka, profesorja za kmetijstvo na graškem Joaneju, leta 1841 na zborovanju štajerske Kmetijske družbe, da so dali posekati Francozi v okolici Ljubljane nad 10.000 murv.²⁹⁹ Še bolj izrazito je obdolžil Francoze leta 1851 dr. Janez Bleiweis v »Nauku murve in svilode rediti in svilo pridelovati«, da so to storili, da ne bi pridobivali ljudje v naših krajih svile in s tem kratili dobiček cvetoči francoski svilarski industriji.³⁰⁰ Dejstvo pa je, da so posekali kmetje sami velik del murv na Štajerskem in Koroškem izven ozemlja Ilirskih provinc in da so se ohranili vsaj deloma nasadi murv preko dobe francoske vladavine tudi na Goriškem - Gradiščanskem in Vipavskem, torej na tleh Napoleonove Ilirije, seveda tam, kjer se je svilogojstvo dodobra zakoreninilo.

Po reokupaciji Ilirskih dežel je vlada ob spremenjenih razmerah ponovno leta 1815 povprašala, ali bi kazalo zopet pretresati vprašanje svilogojstva na Kranjskem. Poizvedbe so pokazale, da je v deželi le nekako 2183 murv, od teh v dolenskem okrožju 1233 (v okolici Novega mesta, Otočca in Šrajbarskega Turna), v notranjskem 879 (na Vipavskem in Premu) ter v gorenjskem 71 dreves (v okolici Ljubljane, Križa in Mekinji). Kranjska kmetijska družba je bila mnenja, da podnebje ni ugodno za svilogojstvo in da ne kaže siliti ljudi, da bi se lotili oziroma razširili gojenje sviloprejk, pač pa je priporočala napredno sadjarstvo. Svilogojstvo naj puste novo pridobljenim avstrijskim pokrajinam Lombardiji in Benečiji, kjer je dovolj odlične svile.³⁰¹ Enako je sodil jedrnato leta 1818 Žiga baron Zois: »Ker se je ponesrečil sredi 18. stoletja poskus urediti nasade murv, so se morali na Kranjskem odpovedati proizvajanju surove svile.«³⁰² Naslednje leto je sporočil ljubljanski gubernij

²⁹⁸ MA Lj. Reg. I. 105 (30. V., 18. VIII. 1806).

²⁹⁹ Vh 41 (1841) 150.

³⁰⁰ J. Bleiweis, Nauk murve in svilode rediti in svilo pridelovati, Lj. 1851, 6.

³⁰¹ Fasc. R 1093 Kommerz Kammer, ADvK, poročilo Kranjske kmetijske družbe 30. IX. 1815 v zveščici: Žiga Zois in kmetijska družba, Zoisov arhiv v DAS, fasc. Gospodarska in upravná poročila oskrbnikov na Brdu pri Kranju II.

³⁰² Poročilo Žige Zoisa na reskript komerčne dvorne komisije z dne 17. decembra 1818 o surovinah in obrtnih panogah na Kranjskem, prim. Zoisov arhiv fasc. Tekoči gospodarski računi in bilance I.

komerčni dvorni komisiji, da se na Kranjskem in v beljaškem okrožju nihče ne peča s predelovanjem surove svile.³⁰³

Zanimanje za gojenje murv in sviloprejk je oživelo v alpskih deželah šele v tridesetih letih 19. stoletja. Ljubitelji in zagovorniki svilogojstva so pridobili na novo oživljene Kmetijske družbe, da so prevzele vodstvo pri delu za obnovo in razširitev te gospodarske panoge.³⁰⁴ V Avstriji je dajal pobudo Franc pl. Heintl, član stanovskega odbora, ki je ustanovil leta 1807 Kmetijsko družbo za Nižjo Avstrijo.³⁰⁵ Na Štajerskem sta širila zanimanje gubernijski svetnik Jos. baron Schimmelfennig v Gradcu in župnik M. Pierwipfl v Fehringu.³⁰⁶ Štajerska kmetijska družba je sklenila naročiti murvino seme in jajčeca sviloprejk iz Italije ter jih je razdeljevala zlasti na Spodnjem Štajerskem, kjer so smatrali okolico Cmureka, Radgone, Ptuja, Mozirja in Maribora za ugodne. Odbor Kmetijske družbe je bil prepričan, da bodo dosegli tudi v svilogojstvu lepe uspehe, ako bodo sadili društveni člani z enako vnemo murve, s kakršno so se oprijeli sadjarstva.³⁰⁷ Na Koroškem so želeli, da bi dalo obnovljeno svilogojstvo vsaj toliko surove svile, kot so znašale deželne potrebe.³⁰⁸ Na občnem zboru Kranjske kmetijske družbe dne 3. maja 1831 so sklenili obnoviti svilogojstvo v deželi. Stalni odbor družbe je prejel pooblastilo, da ukrene potrebno. Nabavili so 500 murv v bližini Gradiške in jih deloma razdelili po deželi, deloma dali zasaditi na severni strani Grajskega hriba v Ljubljani, kjer so bili nasadi murv že v 18. stoletju.³⁰⁹

Ljubljanski župan Jan. N. Hradecky, ki je ugotovil rast prebivalstva v deželi in stalno poslabšanje gospodarskega položaja kmetov, zlasti na Dolenjskem, je priporočal svilogojstvo kot pomemben vir dohodkov in stransko zaposlitev revnih kmetov in kočarjev zlasti v gosposkah Krupa, Šrajbarski Turn, Kostanjevica in Poljane v novomeškem okrožju. Kajti prebivalci Dolenjske razen Ribničanov in Kočevarjev niso imeli postranskih dohodkov iz obrti kot na Gorenjskem ali iz prevoznništva kot na Notranjskem. Kmetje so se morali na Dolenjskem zadolžiti pri mestnih in vaških oderuhih. Hradecky je bil mnenja, da svilogojstvo ne bo oviralo kmečkih podložnikov pri poljskem delu. Saj je trajalo opravilo pri sviloprejkah le od srede maja do konca junija. Tedaj so bila pomla-

³⁰³ Fasc. 31 (1819) Gub. arhiv, DAS, št. 5 (4. VI. 1819).

³⁰⁴ H. Pirchegger, o. d. III. 333, E. Aelschker, Geschichte Kärntens II. Klagenfurt 1885, 1236, J. Bleiweis, Zgodovina c. kr. krajske kmetijske družbe, Lj. 1855, 5 sl.

³⁰⁵ A. Schachinger, o. d. 183, 185, IB 1834, 61—63, 65—67, v. Heintl, Unterricht im Seidenbaue, Wien 1829, Kmd S 1 (27. III. 1829).

³⁰⁶ Vh 20 (1826) 109—116 (Ueber die Einführung der Seidenraupenzucht in Steyermark), 116—124 (Kurze Anleitung zum Seidenbau), odtisnjeno tudi v IB 1834, 30—32, Vh 25 (1830) 149 sl., 27 (1831) 104 sl.

³⁰⁷ Vh 20, 112 sl., Fr. Vardjan, Odlomek iz zgodovine slov. sadjarstva preteklega stoletja, Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva. Poročilo o kmetijski anketi 30. V. do 3. VI. 1938, II. Lj. 1939, 222 sl.

³⁰⁸ Car. 22 (1832) 100 sl., Kärntens gewerbliche Wirtschaft, Klagenfurt 1952, 249.

³⁰⁹ MA Lj. fasc. 308/1827—1836 (30. I., 22. VII. 1832).

danska poljska dela že končana, čas žetve pa še ni napočil.³¹⁰ Tudi drugi so izražali željo, naj bi pomagalo svilogojstvo ljudem, ki so živeli v revščini in pomanjkanju. Bili so pa napačnega mnenja, da je svilorejčvo delo tako lahko, da bi ga mogli opravljati tudi starčki, ženske in otroci.³¹¹

Leta 1833 je uredila Kranjska kmetijska družba drevesnico murv na družbenem posestvu, ki ga je kupila leta 1823 (danes Živinozdravska ulica 2 in 4). Tu so gojili doslej predvsem sadno drevje, preskušali krmilne rastline in poljedelsko orodje. Zdaj so delali tudi poskuse z različnimi vrstami murv.³¹² V ta namen so naročili iz Francije in Italije poleg bele murve (*morus alba*) še podvrsto »*morus chinensis*« ali »*morus morettiana*« po pavijskem profesorju Morettiju imenovano. Kmetijska družba je hotela tudi vedeti, ali bi bilo primerneje gojiti na Kranjskem visokodebelna drevesa ali v obliki grmičev. Obrnila se je do prof. M. Bonafonsa v Turinu, ki je uvedel v Italijo filipinsko murvo (*morus multi-caulis*). Bonafons je priporočal gojenje murv v obliki grmičev oziroma žive meje, ker je bilo na ta način možno dobiti mnogo prej murvino listje za krmljenje gosenic.³¹³ Župan Hradecky je zasadil lastno drevesnico v bivši gramozni jami na Celovski cesti pri »Novem svetu«, ki jo je vzel v zakup od deželnih stanov.³¹⁴ Leta 1839 so začeli oddajati iz obeh drevesnic na tisoče murv po vsej deželi. Hradecky jih je odstopal povečini zastonj, ako si je obetal, da bodo prevzemniki pospeševali svilogojstvo. Podobno je oddajala Kmetijska družba iz svojega vrta na Poljanah drevesca po nizki ceni, deloma tudi brezplačno pod pogojem, da jih bodo skrbno gojili in poročali o uspehu. Velik del sadik in semen je šel na Dolenjsko, kateri je posvečala Kmetijska družba posebno pozornjo.³¹⁵ Razmah društvene drevesnice pa je zavrla huda poslovna izguba, ki jo je utrpela Kmetijska družba ob prodaji večjega števila murvinih sadik nesolidnemu svilorejskemu podjetju v Pragi.³¹⁶

V prvem desetletju družbenega dela za obnovo svilogojstva na Kranjskem so bili uspehi še majhni. Kljub časopisni objavi o brezplačni oddaji murv je ostalo leta 1840 še mnogo sadik na zalogi v obeh drevesnicah.³¹⁷ Zato je sklenila družba na predlog Hradeckega, da bo podeljevala srebrne kolajne tudi onim, ki se bodo odlikovali v gojenju murv.³¹⁸ Zaradi gradnje Kolizeja je morala prenehati leta 1844 drevesnica

³¹⁰ O Hradeckem prim. SBL I. 340, J. Bleiweis, Nekrolog des H. Joh. Nep. Hradeczky, Laibach 1846, 5, KmD S 1 (3. V. 1831). O rasti prebivalstva prim. Fr. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVII. stoletja do današnjih dni (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 14) Lj. 1936, 47 sl.

³¹¹ KmD S 1 (25. VI. 1845).

³¹² IB 1847, 173, Nz 1879, 28 sl.

³¹³ IB 1834, 37—39, 41—42, 1841, 33 sl.

³¹⁴ KmD S 1 (27. X. 1839).

³¹⁵ KmD S 1 (3. IV. 1839, 7. XII. 1862), IB 1834, 53 sl.

³¹⁶ KmD S 1 (24. II. 1843).

³¹⁷ Annalen II. 4 (1840/41) 14 sl.

³¹⁸ Istotam 13 sl.

v bivši gramozni jami. 11.000 sadik so prenesli iz nje na družbeni vrt na Poljane. Tu naj bi bila osrednja drevesnica, ki so jo skušali razširiti tako, da bi mogla oddajati letno okrog 10.000 murv, deloma po znižani ceni, deloma zastonj. Nekaj časa so nameravali urediti tudi na Kranjskem občinske drevesnice murv, toda za to ni bilo dovolj sredstev in zanimanja.³¹⁹

V drugem desetletju (1843—1853) je raslo povpraševanje po murvinih sadikah.³²⁰ Na željo župana Hradeckega je dala Kmetijska družba naseljencem na Golovcu več sto murv »multicaulis« na razpolago.³²¹ Uspehi so postali očitni. Tudi kmetje na Dolenjskem in Gorenjskem so začeli gojiti murve. Celo v klimatsko neugodni Cerknici in Loški dolini so uspevale.³²² Od leta 1849 do 1859 so zasadili ob progi južne železnice nad 5600 dreves.³²³ Kakšno zanimanje je moralo biti za svilogojstvo med železničarji, priča dejstvo, da so našteli ob progi od Frohnleitena do Ljubljane leta 1867 okrog 200.000 murv, deloma visokodebelnih, deloma grmičev.³²⁴ Nastal je tudi nasad murv okoli ljubljanskega kolodvora.³²⁵ Ko pa je prodala avstrijska država v stiski južno železnico skupini francoskih finančnikov, so začeli novi gospodarji zanemarjati nasade in so prepovedali okrog 400 družinam železniških čuvajev, da bi še naprej gojile sviloprejke.³²⁶

Kako so si zamišljali zemljiški gospodje bodoče svilogojstvo na Kranjskem, je razvidno že iz načrta, ki ga je predložil leta 1833 na zborovanju Kranjske kmetijske družbe Franc Galle, graščak Bistre in Loškega gradu pri Cerknici (Turnlack).³²⁷ Kmetijska družba naj da na razpolago seme, sadike oziroma mlade murve 30—50 graščakom oziroma večjim posestnikom, ki naj uredijo na svojih posestvih drevesnice za svoje okoliše, da bi jih zalagali z murvinim listjem, pa tudi z drevesi in semenom. Sčasoma naj bi uredili večji zemljiški posestniki tako velike nasade murv, da bi zadoščalo listje za ves okoliš, ako bi se posvetili tamošnji prebivalci svilogojstvu. Ko bi primerno dorasle murve, naj bi pridobile gosposke oziroma večji zemljiški posestniki nekaj kmečkih ali kočarskih družin, da prično gojiti gosenice sviloprejk. Morda bi jim dali potrebno orodje, zlasti lese, zastonj na razpolago. Da bi mogli čim prej začeti, je želela izvesti Kmetijska družba, kje so se ohranila stara murvina drevesa, kjer bi dobili listja in semen.³²⁸

³¹⁹ Annalen 1845, 9, 1846, 18 sl.

³²⁰ Annalen 1844, 16.

³²¹ Fasc. 583 MA Lj. (26. IV. 1847).

³²² MLdwG 13. XI. 1864, 8.

³²³ N 1853, 165, Fr. Vardjan, o. d. 226.

³²⁴ Verhandlungen des Seidenbau-Congresses Wien am 15., 16. u. 17. Oktober 1867, 49.

³²⁵ N 1853, 401.

³²⁶ Enquête 30 sl.

³²⁷ IB 1833, 206 sl., 1834, 17, 33, KmD S 1 (20. XI. 1833, 19. I. 1834).

³²⁸ IB 1834, 17, KmD S 1 (19. I. 1834).

Po Galletovem načrtu naj bi uredili naprošeni zemljiški gospodje in večji zemljiški posestniki tudi vzorne svilorejnice (bigatteries, magnaneries). Kmetijska družba naj bi jim preskrbela jajčeca sviloprejk. Želela pa je vedeti, ali imajo na razpolago primerna poslopja, kjer bi mogli gojiti sviloprejke v večjem obsegu. Ko pa bi se oprijeli svilogojstva mali kmetje in kočarji, naj bi prenehali veliki posestniki in samo prodajali svilorejcem murvino listje.³²⁹ Tako naj bi bila ureditev murvinih nasadov naloga velikih posestnikov, gojitev sviloprejk pa končno stvar srednjih in malih kmetov ter kočarjev. To delitev dela so smatrali za bistveno. Trdili so celo, da zaradi tega ni uspelo udomačiti svilogojstva v slovenskih alpskih deželah v 18. stoletju, ker se niso držali tega načela.³³⁰

Kmetijska družba si je obetala za obnovo svilogojstva največ od sodelovanja dominijev. Menili so, da uživajo graščaki velik ugled pri preprostem ljudstvu. Njihov vzgled in pouk v ravnanju z murvami in sviloprejkami, njihova pojasnila o porabi raznih vrst surove svile in njeni prodaji, bodo gotovo vplivala na kmečko ljudstvo.³³¹ S tem bo dokazana možnost in korist svilogojstva, odpadli bodo predsodki ljudi zoper to agrarno panogo in dana bo učinkovita pobuda za posnemanje. Dokler ne bi bilo s sodelovanjem večjih posestnikov zasajenih in vzgojenih več sto tisoč murv, pa niso računali na »neizkušenega kmeta«.³³² Pozivu Kmetijske družbe so sledile številne graščine, zlasti na Dolenjskem. Drevesnice oziroma nasade murv so uredile: Fužine (Fidelis Terpinc), Bistra (Franc Galle), Boštanj pri Višnji gori (Blagaj), Velika in Mala Loka, Slatna, Grmača, (Apfaltrer), Mirna, Rakovnik (Barbo - Waxenstein), Trebnje; v okolici Novega mesta Graben, Grm, Pogance, Luknja [Lueg], Slatenek (Mach), Otočec (Schweiger, Margheri), Št. Jernej, Boštanj ob Savi, Dvor in Hotemež pri Radečah (Gutmannsthal - Benvenuti), Rekštajn [Ruckenstein] (Hohenwart), Raka, Impolca [Neustein] (Auersperg), Šrajbarski Turn [Thurn am Hart] (Auersperg), Mokrice, Velika vas, Metlika, Metliška Komenda, Krupa (Gušič), Gradac, Podbrežje [Freithurn] in Hrast.³³³ Nekoliko manjše je bilo zanimanje za gojitev murv in sviloprejk med graščaki na Gorenjskem. Večje nasade murv so imeli v Ponovičah,

³²⁹ Amtlicher Bericht über die X. Versammlung deutscher Land- und Forstwirthe zu Gratz im September 1846, Gratz 1847, 479 sl., Enquête 29, KMD S 1 (28. X. 1839).

³³⁰ J. Bleiweis, *Nauk murve in svilode rediti in svilo pridelovati*, Lj. 1851, 7; A. Schachinger, *Die Entwicklung der Maulbeerbaum- und Seidenkultur in Wien und Niederösterreich von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur Errichtung des grossdeutschen Reiches*, Jb f. Landeskunde Niederösterreichs XXVIII (1939) 211.

³³¹ Annalen II. 2 (1839) 46.

³³² IB 1834, 33.

³³³ BK 1863, 115, Nz 1869, 79. O Jos. Barbo-Waxenstein prim. SBL I. 24, o Ludviku pl. Gutmansthal-Benvenutiju istotam I. 279.

Volčjem potoku, v Smledniku (Lazzarini) in Karel Florian na svoji gilti v Kranju.³³⁴

Pri ureditvi svilorejnic so si pomagale nekatere dolenjske graščine, da so vzele v službo strokovno izkušene ljudi z Goriškega ali Furlanije. Graščina Otočec je ohranila precej starih murv iz 18. stoletja. Zdaj so oskrbeli jajčeca sviloprejk in ljudi z Goriškega. Na graščini Luknja so vzeli furlansko družino v službo, ki naj bi strokovno gojila murve in sviloprejke.³³⁵ Tudi na graščini Impolca so prepustili leta 1842 hubo furlanski kmečki družini, ki se je obvezala, da bo opravljala svilorejna dela.³³⁶ Močno se je pečal s svilogojstvom drž. poslanec grof Jožef Barbo - Waxenstein na Rakovniku.³³⁷ Na Gorenjskem sta bili znani svilorejnice barona Lazzarinija v Smledniku in Karla Floriana v Kranju.³³⁸

Mnogi pa so videli, da nazadujejo zemljiška gospodstva in z majhnimi izjemami ne dajejo dobrega vzgleda v gospodarstvu. Zato niso pričakovali od graščakov, ki so množili dolgove z dneva v dan, da bi dvignili svilogojstvo na zaželeno stopnjo.³³⁹ Večje upe so stavili na podeželsko duhovščino, ki je že mnogo pripomogla k napredku sadjarstva in imela boljše stike s kmečkim ljudstvom. Posebne zasluge za obnovo in razširitev svilogojstva na Dolenjskem si je pridobil Janez Zalokar, župnik v Škocjanu pri Mokronogu. Tamošnji kmetje so se ukvarjali skoraj izključno z vinogradništvom in so zanemarili celo živinorejo. Leta 1835 so pridelali okrog 30.000 avstr. veder = 16.950 hl vina. Ker ga niso mogli prodati, so ga sami pili čez mero, kar jim je škodovalo. Zalokar je menil, da bi bilo svilogojstvo za tamošnje kmete zelo primeren postranski posel. Toda saditev murv ni bila lahka stvar. Od leta 1835 dalje se je trudil, da zasadi in vzgoji murve, toda drevesca so ponovno pozebla, naročeno seme ni vzklilo. Prvih osem let skoraj ni bilo uspeha. Šele ko je uredil leta 1843 lastno drevesnico, se je obrnilo na bolje. Na župnem nadarbinskem svetu je zasadil 2800 drevesc, iz Italije jih je naročil 3000. Kmetijsko družbo je prosil, da bi mu dobavljala nekaj let po več tisoč dreves in nekaj funtov murvinega semena. Nameraval je posaditi z murvami pusti in doslej z grmovjem porastli svet, ki ga je bilo v obsejni župniji mnogo. Želel je spraviti sčasoma število murv na 500.000. Kmetje se zaenkrat še niso hoteli oprijeti svilogojstva. Zalokar je bil prepričan, da bo prišlo do tega pozneje. Najprej zadošča urediti velike nasade murv. Potem bodo začeli prihajati po njegovem mnenju Italijani, ki bodo gojili sviloprejke in kupovali murvino listje. Kakor hitro pa

³³⁴ KmD S 1 (3. IV. 1839, 23. I. 1840, 7. XII. 1862), IB 1847, 176, moja Zgodovina Kranja, Lj. 1939, 322.

³³⁵ BK 1863, 115.

³³⁶ Annalen 1843, 59.

³³⁷ KmD S 1 (3. V. 1864).

³³⁸ Jos. Orel, Seidenzücht in Krain, IB 1841, 30, 33—34, Annalen II. 5 (1842) 15.

³³⁹ KmD S 1 (22. V. 1843). A. Auersperg je sam priznal, da je graščina Srajbarski Turn že preko 10 let pasivna, GMS XI. (1930) 71.

bodo videli kmetje, kakšno korist imajo tujci od svilogojstva, se bodo še oni lotili te agrarne panoge.³⁴⁰

Po odpravi kmetškega podložništva se je posluževala Kranjska kmetijska družba v propagandi za razširitev svilogojstva zlasti »Novic«. Opozarjala je kmečke množice, da zdaj ni več tlačanstva, ko so morali nabirati murvino listje za graščaka ter ga pokladati gosenicam. Sedaj bodo delali zase in naj se lotijo svilogojstva v čim večjem številu. Svilogojstvo je tako lahek posel, da ga zmorejo tudi starčki in otroci.³⁴¹ »Novice«, ki so prinašale desetletja poročila o stanju svilogojstva na Slovenskem, so nenehoma vzpodbujale kmečke gospodarje, naj sade murve in rede gosenice sviloprejk, da bodo zaslužili s pridelano svilo vsaj toliko denarja, kar ga znosi njihova družina trgovcem in kramarjem za svileno blago.³⁴² Dopisniki »Novic« iz Notranjskega so predlagali stari način pospeševanja, da bi moral vsak ženin zasaditi 10 murv na svojem posestvu ali od občine določenem kraju.³⁴³ Kmetje naj se otresejo ničevih predsodkov, da naše podnebje ni primerno za svilogojstvo ali da jemljejo nasadi murv zemljo ostalim panogam kmetijstva. Po izkušnjah v Italiji in Nemčiji naj bi sadili murve tudi pri nas v vrstah poleg njiv, ker ne škodujejo, ako rastejo v primerni razdalji. Če bi zasadili na Kranjskem, v celjskem in mariborskem okrožju ob straneh njiv po 16 murv le na polovici oralov, bi to zneslo 4 milijone dreves.³⁴⁴ Ker je vzela gradnja južne železnice mnogim prebivalcem dežele, zlasti na Notranjskem, stari zaslužek iz prevoznitva, so priporočali ljudem, naj se lotijo svilogojstva. Predlagali so, naj daje država prizadetim prebivalcem nekaj let murve zastonj.³⁴⁵ Ko je zajela malo kasneje lakota Dolenjsko in Notranjsko in je morala dati dunajska vlada nekaj sredstev na razpolago, da reši življenje prebivalcev, so zopet prosili, naj podpre vlada svilogojstvo na Kranjskem enako, kot je to pričela v Nižji Avstriji in na Ogrskem.³⁴⁶

Med sredstva za razširitev svilogojstva je štela tudi izdaja poljudnega navodila v slovenskem jeziku. Odbor Kranjske kmetijske družbe je hotel sprva še vzeti za podlago Grisellinijevo razpravo iz leta 1771 ali pa močno razširjeni učbenik svilogojstva bavarskega drž. svetnika pl. Hazzija iz leta 1828.³⁴⁷ Prof. dr. Fr. Hlubek, ki je delal na družbenem dvorcu na Sp. Poljanah obsežne poskuse z gojenjem sviloprejk po najbolj

³⁴⁰ KmD S 1 (22. III., 28. XII. 1843). O Zalokarju prim. MHK 1851, 59–61, Jezičnik XXIII. Lj. 1835, 33–36. V izvodu, ki ga ima NUK Lj., je na str. 36 pripis, da se je ukvarjal Zalokar tudi z zrakoplovstvom in konstruiral balon. Na to me je opozoril prof. P. Kalan, za kar se mu zahvaljujem.

³⁴¹ N 1852, 97.

³⁴² N 1855, 169; poročil o stanju svilogojstva, ki so izšla v »Novicah«, ne navajam izčrpno.

³⁴³ N 1852, 241, 1856, 187, 207.

³⁴⁴ N 1850, 101 sl., J. Bleiweis, Nauk murve in svilode rediti 52.

³⁴⁵ N 1856, 179, 187.

³⁴⁶ N 1860, 194 sl.

³⁴⁷ KmD S 1 (19. I. 1834).

naprednih sodobnih metodah, je pri tem preverjal tujo literaturo o svilogojstvu in ugotovil, da so ta navodila primerna le za italijanske razmere.³⁴⁸ Sam se pa dlje časa še ni mogel odločiti, da bi spisal za kranjske razmere prikladno navodilo. Prirejal je tečaje o svilogojstvu, ki so se zelo obnesli in katerih so se udeleževali tudi semenišniki in učiteljišniki.³⁴⁹ Za znanstvene poskuse, ki jih je delal dr. Fr. Hlubek v letih 1833 do 1839 in njegov naslednik dr. A. Schubert v letih 1842 do 1846, Kranjska kmetijska družba ni imela sredstev, ker ni prejemale niti državne niti deželne podpore.³⁵⁰ Zato se je odločila leta 1840, da izda knjižico J. B. S. (morda Jos. Schimmelfenniga) Unterricht über die Behandlung der Seidenwürmer und des Maulbeerbaumes, Grätz 1828, v prevodu bogoslovca Antona Pintarja pod naslovom: »Kratek poduk sviloprejk ali shidne gosenice prav in s velikim pridomrediti«.³⁵¹ Tudi dva člana Kmetijske družbe, horjulski župnik Fr. Veriti in škocjanski župnik Janez Zalokar, sta sestavila poljudna navodila ter jih predložila odboru. Zalokarjev spis iz leta 1836 »Nauk, kako shido perdelovati, nauk kako murbe saditi in shidne zherve srediti, sa kmezheke ljudi, kateri shele v teh rezeh poduzhiti se in v kratkim obogatiti, poleg nar boljshih uzhenikov grofa Dandola, gospod Hazeta in Bonfusa«³⁵² so priobčile »Novice« v letih 1843–44 v nekoliko spremenjeni obliki pod naslovom »Nauk kako shido pridelovati ali nauk kako murve saditi in shidne zherve ali gosenze srediti«.³⁵³

Ob osemdesetletnici Kmetijske družbe na Kranjskem leta 1855 je cenil dr. Bleiweis število murv na Kranjskem na okoli 85.000. Središča svilogojstva so bila: na Notranjskem Vipavska dolina, na Dolenjskem okolica Krškega, Kostanjevice, Mokric, Mirne in Mokronoga, na Gorenjskem pa okolica Ljubljane in Smlednika.³⁵⁴

³⁴⁸ Annalen II. 2. (za leto 1837) 77–88, 1838/39, 15, 102–113. O Hlubeku prim. SBL I. 324 sl.

³⁴⁹ KmD S I (19. I., 17. II. 1834), MHK 1855, 23.

³⁵⁰ Annalen 1845, 9, Nz 1869, 73 sl., 1879, 2.

³⁵¹ Annalen 1842, 68, KmD S I (3. VIII. 1840), Fr. Simonič, Slov. bibliografija I. Lj. 1903–1905, 394 (popravi leto izdaje 1840 in ne 1841). O Ant. Pintarju gl. SBL II. 342 (enako popravi 1840). Na to me je opozoril prof. Jože Zigon.

³⁵² KmD S I (15. X. 1840). Zalokarjev spis v DAS, Skatla I. zbirka Zgodov. društva za Kranjsko pod št. 7. O Veritiju gl. Jezičnik XXIII. Lj. 1885, 50–54.

³⁵³ N 1843, 37–38, 41–42, 45–47, 49, 53–54; 1844, 26, 29–30, 33, 37–38, 41–42, 46, 49–50, 53–54, 57. Skrajšano je povzel J. Zalokar tudi v knjigi, Umno kmetovanje in gospodarstvo, Lj. 1854, 189–195, 284–287. Opira se pa že na Hlubek-Bleiweisova navodila. Gl. še Bleiweisovo pismo KmD S I (6. VII. 1853).

³⁵⁴ J. Bleiweis, Nauk... 7, isti, Zgodovina c. kr. kranjske kmetijske družbe, Lj. 1855, 22, Historische Skizze der k. k. Landwirtschaft-Gesellschaft in Krain von ihrer Entstehung bis zum Jahre 1854, MHK 1855, 22 sl., V. F. Klun, Zur landwirtschaftlichen Statistik von Krain mit Ende 1852, MHK 1853, 86 sl., Annalen 1843, 58, 1846, 3 sl., N 1846, 79. O Bleiweisu prim. SBL I. 42. Potrebna bi bila kritična študija o Bleiweisovem delovanju v agrarnih panogah. Prim. Stane Mihelič, Kmetijska družba in ustanovitev »Novic«, Slavistična revija I (1948) 27–58. O murvah ob ribniških cestah gl. A. Lesar, Ribniška dolina, Jber. d. Oberrealschule in Laibach 1864, 6. Industrijsko-obrtna razstave v Celovcu 1838.

Do prihoda dr. Hlubeka iz Ljubljane na graški Joanej je tičalo svilogojstvo na Štajerskem v skromnih začetkih. Na pobudo nadvojvode Janeza je predaval Hlubek leta 1840 ob dvajsetletnici štajerske Kmetijske družbe o stanju svilogojstva v deželi in dal iz dotedanjih izkušenj vrsto predlogov za povzdigo te panoge.³⁵⁵ Murve uspevajo na Štajerskem, podlaga za krmljenje gosenic mora biti bela murva, le dopolnilo ostale vrste (*morus morettiana*, *multicaulis*). Zaradi podnebnih razmer je valiti jajčeca sviloprejk v alpskih predelih šele ob koncu meseca maja. Za uspeh pri gojenju sviloprejk je bistvena čistoča. V alpskih deželah pridobljena surova svila je enakovredna italijanski in francoski. Za razmah svilogojstva pa je potrebno:

1. Zasaditi čim več murv. Na poskusnem dvorcu Štajerske kmetijske družbe, ki je služil dotlej le sadjarstvu in vinogradništvu, naj bi uredili veliko drevesnico murv. Z mladimi murvami naj bi zasadili čisto prej robove cest in pusta, peščena zemljišča.

2. Na poskusnem dvorcu naj bi praktično poučevali v gojenju murv in gosenic sviloprejk. Ko bi imeli dovolj izkušenj, bi izdali navodilo o svilogojstvu in ga razdelili med kmečko prebivalstvo.

3. Potrebna je posebna sekcija za svilogojstvo, ki bi povezala vse svilorejce in zbrala za razvoj te gospodarske panoge potrebna denarna sredstva.

Pozivu Kmetijske družbe so sledile številne zemljiške gosposke na Sp. Štajerskem. Lepe nasade murv so imeli v Pekrah pri Mariboru, Račjem, Radgoni, Blagovni pri Celju in Novem Celju pri Žalcu, Laškem, Šoštanju in Ptuj. Znameniti so bili nasadi v Plevni pri Žalcu, ki jih je uredil Ludvik Hausmann, lastnik gradu Novo Celje. Spomladi leta 1843 je zasadil okrog 13.000 drevesc, jeseni istega leta je dodal še nadaljnjih 10.000. Skušal je pomnožiti nasade na več sto tisoč murv. Pri gradu Novo Celje je zasadil drevored murv proti Petrovčam, Žalcu in k Savinji. Savinjska dolina se je odlično izkazala za murvine nasade.³⁵⁶ V graščini Plevni je bila velika vzorna svilorejnica, ki so jo vodili Italijani, ki se pa zaradi izdatkov za oskrbovanje dreves in strežbo gosenic ni mogla dolgo držati.

v Gradcu 1841 in v Ljubljani 1844 so pokazale, da proizvajajo dobro surovo svilo (Kmetijska družba, Andrijana Graf, Ljubljana, dr. Jos. Orel). Gl. Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die erste zu Klagenfurt im Jahr 1838 eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung u. Unterstützung der Industrie u. der Gewerbe in Innerösterreich eingeschickt worden sind. Grätz 1839, 131, 136, Bericht ... für die 2. zu Graz im Jahre 1841 ... eingeschickt worden, Graz 1843, 105, Bericht ... für die 3. zu Laibach im Jahre 1844 ... eingeschickt worden, Graz 1845, 77.

³⁵⁵ Vh 41 (1841) 147—160, 42 (1841) 161—162.

³⁵⁶ Jos. A. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark I. Graz 1878, 91 sl., R. Puff, Der Seidenbau zu Pliuna nächst Neucilli, IB 1849, 169, G. Zistler, Seidenzucht im Unterland vor 100 Jahren, Marburger Zeitung 1944, št. 344 (9. XII.), Fr. Vardjan, o. d. 226, Krajevni leksikon Dravske banovine, Lj. 1937, 95, Janko Orožen, Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju, Celjski zbornik 1951, 30.

Leta 1843 je bilo ustanovljeno na Štajerskem društvo za svilogojstvo z delniško glavnico 12.000 gld., čigar poslovodja je postal dr. Fr. Hlubek.³⁵⁷ Društvo je kupilo posestvo v Baierdorfu pri Eggenbergu (Gradcu) ter uredilo tam veliko drevesnico murv. Vsako leto je naročalo jajčeca sviloprejk iz Italije ter jih razdeljevalo med svoje člane. Društvo je imelo tudi svilorejnico in naprave za odvijanje surove svile s kokonov. Leta 1846 je štelo 81 članov.³⁵⁸ Društvena drevesnica je oddala od leta 1843 do 1866 okrog 350.000 murv posameznim svilorejcem,³⁵⁹ zlasti na Spodnje Štajersko, pa tudi na Kranjsko. Na poskusnem dvorcu Štajerske kmetijske družbe so prirejali tečaje o svilogojstvu. Delali so poskuse, da bi ugotovili najprimernejšo metodo. Leta 1850 je izdalo štajersko društvo za svilogojstvo navodilo, ki ga je spisal dr. Fr. Hlubek³⁶⁰ in prevedel za štajerske Slovence Felicijan Globočnik pod naslovom »Nauk murve in svilne gosenice rediti«, Gradec 1851. Po Hlubekovem spisu je priredil za Kranjsko kmetijsko družbo dr. Janez Bleiweis »Nauk murve in svilode rediti in svilo pridelovati«, Ljubljana 1851. Ko je pošla naklada, so nameravali izdati knjižico na novo, toda Hlubekove litografske plošče, ki jih je uporabil Bleiweis za svoj spis, niso bile več ohranjene.³⁶¹

V začetku 19. stoletja je sodil M. Pierwipfl preveč optimistično, da ni treba biti v skrbeh za prodajo svilenih zapredkov, ko bo njihova proizvodnja precejšnja. Da pa ne bi oškodovali dobičkaželjni špekulanti malih svilorejcev, je predlagal, naj nakupuje zaenkrat Štajerska kmetijska družba kokone.³⁶² Tudi notar dr. Josip Orel,³⁶³ ki je bil po smrti župana J. N. Hradeckega vodilni svilorejec v Ljubljani, je spoznal, da bo zagotovljena prodaja kokonov pospešila razširitev svilogojstva na Kranjskem. Mnogi bi se ga lotili, ako bi vedeli, da bodo mogli vnovčiti pridelane kokone za neko vnaprej znano ceno. Kranjska kmetijska družba se ni upala nakupovati svilenih zapredkov, marveč je priporočala ustanovitev posebnega društva za svilogojstvo, ki bi prevzemalo kokone.³⁶⁴ To je dosegel dr. Hlubek, ki je pravilno sodil, da bo uspevalo svilogojstvo le tedaj, ako bodo dani zanj materialni interesi. Zato je objavljalo omejeno društvo za svilogojstvo vsako leto cene, po katerih je kupovalo

³⁵⁷ Fr. Hlubek, Die Landwirtschaft des Herzogthum Steiermark, Gratz 1846, 136 sl., Vh 51, 93 sl., I. Slokar, o. d. 405.

³⁵⁸ Vh 48 (1846) 175.

³⁵⁹ Enquête 12.

³⁶⁰ Fr. Hlubek, Unterricht in der Maulbeerbaum- und Seidenzucht für das Landvolk. Herausgegeben von dem steiermärk. Seidenbau-Vereine, Gratz 1850, VIII, 72 str. Na Koroškem je izdal dr. Jan. Burger razpravo o gojenju sviloprejk. Gl. E. Aelschker, o. d. 1256. O Burgerju prim. C. v. Wurzbach, o. d. 2, 215 sl.

³⁶¹ KmD S 1 (10. IX., 15. IX. 1863), Nz 1869, 66.

³⁶² Vh 20 (1826) 113. Podobno je sodil Heintl, prim. IB 1834, 66 sl., A. Schachinger, o. d. Jber. f. Landeskunde Niederösterreichs XXVII, 188.

³⁶³ Jos. Orlu prim. SBL II. 228 sl., Annalen 1846, 43.

³⁶⁴ Annalen II. 2 (1839, poročilo za leto 1837), 45—47.

na Štajerskem svilene zapredke in surovo svilo. V enak namen je bilo ustanovljeno koroško društvo za svilogojstvo s sedežem v Celovcu, ki je štel leta 1867 560 članov.³⁶⁵ Na Kranjskem pa ni bilo odziva. Zato se je ponudil leta 1840 dr. Orel, da bo odkupoval od svilorejcev po 40 krc. funt živih, po 50 krc. funt umorjenih kokonov.³⁶⁶ Orel je nakupoval kokone in tržil z njimi celo desetletje. Sprva jih je plačeval po 30 do 40 krc. funt,³⁶⁷ od leta 1853 dalje pa po 36 do 45 krc. funt živih in 50 krc. do 1 gld. (= 60krc.) funt umorjenih.³⁶⁸ S tem seveda ni odpadla zadnja ovira za razmah svilogojstva na Kranjskem, kakor je zatrjeval Orel.³⁶⁹ Trgovina s kokoni ni bila stalno urejena za celo deželo. Jan. Bleiweis je ponovno predlagal leta 1851, naj ustanove po štajerskem vzgledu društvo za svilogojstvo. Ako pa to ne bi bilo mogoče, naj kupujejo večji svilorejci v glavnih središčih svilogojstva kokone od majhnih rejcev, ker sicer ti ne bodo vedeli kam prodati svoj mali pridelek.³⁷⁰

Ker so pa vedno znova izražali člani Kmetijske družbe željo, da kupuje družba kokone od majhnih svilorejcev po oni ceni, po kateri bi jih mogli prodati v večjih količinah na Dunaj ali v Gorico, je pričela Kranjska kmetijska družba leta 1853 prevzemati kokone po tarifi, ki jo je objavilo vsako leto štajersko društvo za svilogojstvo.³⁷¹ S tem so upali najboljše podpreti in pospeševati svilogojstvo, da ne bi opustili ljudje tega posla zaradi nizkih cen, ki so jih nudili špekulanti. Odbor Kmetijske družbe pa ni imel za to potrebne izkušnje in ni pravilno organiziral pregleda in nakupa kokonov. Ker niso zadušili bub v kokonih, so večkrat pregrizli metulji zapredke, uničili jih s tem, obenem pa še umazali ostale kokone v zabojih. V nekem primeru je sporočila Jan. Bleiweisu tvrdka A. Schwalla et Co. na Dunaju, ki so ji oddajati surovo svilo, naj ne pošilja takega blaga, ker je brez vrednosti.³⁷²

Edina večja odvijalnica (filanda) z 18 pečicami (forneli) je bila urejena leta 1847 v Plevni pri Žalcu.³⁷³ Ostale naprave za odvijanje surove svile s kokonov so bile majhne in na ročni pogon. Leta 1866 so jih našteji na Štajerskem 9, na Koroškem 1, ki je bila last društva za svilogojstvo.³⁷⁴ Na Kranjskem jih je bilo 7. Kmetijska družba jo je dala napraviti že leta 1839. Ko se je lotil dr. Orel nakupovanja kokonov, je uredil v svoji hiši poseben prostor za odvijanje surove svile ter vsako leto naprosil Goriško kmetijsko družbo, da mu pošlje v sezoni strokovno izvežbane delavke, kajti prodajna cena surove svile je bila odvisna od

³⁶⁵ Internationale Ausstellung zu Paris 1867, Katalog der österr. Abtheilung, Wien 1868.

³⁶⁶ Annalen II. 4 (1840—41) 27—29.

³⁶⁷ N 1845, 112.

³⁶⁸ N 1854, 157.

³⁶⁹ IB 1841, 30, 33—34.

³⁷⁰ J. Bleiweis, Nauk murve in svilóde rediti. Lj. 1951, 4.

³⁷¹ N 1853, 402, 1854, 145, KmD S I (6. VII. 1853).

³⁷² KmD S I (21. X. 1854).

³⁷³ IB 1849, 169.

³⁷⁴ Enquête 15 sl.

pravičnega odvijanja.³⁷⁵ Za to potrebno napravo so si oskrbele tudi uršulinke v Ljubljani, graščina Otočec in Rakovnik ter Karel Florian v Kranju.³⁷⁶

Leta 1856 je zbudil veliko pozornost predlog Karla Bedina dell'Oglio, zakupnika graščine Zaprice pri Kamniku, da bo uvedel na Kranjskem svilogojstvo po sistemu lombardsko-beneškega kraljestva in uredil v Kamniku odvijalnico (filando). V svoji vlogi na deželno vlado je spretno prikazal prednosti in bogastvo, ki ga uživata Lombardija in Benečija, ter jih pripisoval sistemu svilogojstva v teh deželah. Nasadi murv v ljubljanski okolici in Florianov nasad murv v Kranju dokazujejo po njegovem mnenju, da je kranjsko podnebje primerno za murve. Kokoni, ki jih je videl na zadnjem letnem sejmu v Ljubljani, so bili enaki po kakovosti italijanskim. Zato zavisi napredek svilogojstva na Kranjskem samo od italijanskega sistema, ki ga je razložil predsedniku Kmetijske družbe Fidelisu Trpincu. Z izvajanjem načrtnega svilogojstva je že deloma začel. Poklical je 4 italijanske družine v deželo. Urediti namerava v Kamniku veliko drevesnico murv, ki bi štela naslednje leto že 40.000 sadik. Iz nje bi oddajal drevesca svilorejcem. Kmetom, ki bi se lotili svilogojstva, bi dajal že sedaj denarna posojila za preživljanje. Dal bi jim tudi strokovne delavce kot inštruktorje na razpolago. Večkrat bi prepotoval deželo in nadziral izvajanje načrta. Kamničanom, ki kažejo zanimanje za stvar, bi razdelil murve po nizki ceni. Tudi trgovski zbornici bi jih oskrbel za razdelitev med občine. Jajčeca sviloprejk bi dajal brezplačno na razpolago. Gosenic bi gojil sprva le toliko, kolikor bi zadoščalo listje Florianovega nasada v Kranju. Pri tem bi poučeval kmečka dekleta v svilogojstvu. Ko pa bo imel dovolj listja, bi začela obratovati njegova filanda v Zapricah, ki jo je pričel graditi. Tu bi sprejel na delo po dve dekleti iz vsake vasi v okolici. S sodelovanjem Kranjske kmetijske družbe je želel pokupiti letni pridelek svilenih zapredkov. Surovo svilo pa bi pošiljal na Dunaj. Upal je, da bo služilo njegovo podjetje za vzgled Koroški in Štajerski.

Kranjska kmetijska družba je smatrala Bedinov načrt za izvedljiv in pravičen. Hvalila je njegovo poznavanje razmer. Ker je manjkalo nekoga osrednjega svilorejnega podjetja, ki bi se uveljavilo v vsej deželi ter dalo tej agrarni panogi potrebno donosnost, je svilogojstvo na Kranjskem tako počasi napredovalo. Italijanski podjetnik pa bi pospeševal ureditev murvinih nasadov povsod po deželi, dajal praktična navodila za pravilno obrezovanje dreves, preskrbel vsakomur jajčeca, pokupil kokone in omogočil v moderni filandi odvijanje surove svile.

Nasprotno pa je razkril vodja kamniškega okr. urada Bedino kot sleparja, njegove trditve kot pretirane oz. neresnične. Prikazal ga je kot enega izmed številnih Italijanov, ki so se pojavili tedaj na Slovenskem

³⁷⁵ Annalen II. 4 (1840/41) 27—29, N 1845, 112, KmD S 1 (23. VIII., 5. X. 1839, 20. VII. 1844).

³⁷⁶ Annalen 1843, 59, Stat. Bericht, Laibach 1872, 186.

zlasti kot izkoriščevalci gozdov. Vzel je sicer v zakup graščino Zaprice za 20 let, toda bil je lastniku že okoli 20.000 gld. dolžan. Njegov zet Italico Lavagnolo je kupil svobodniško hubo v Tunjicah, ostal pa večino kupnine dolžan. Dolg je bil sicer vknjižen, toda kupec je izsekaval s svojim tastom gozdove na kmetiji ter pošiljal les v Italijo. Vsled tega je dejanska vrednost hube stalno padala. Vodja okr. urada je bil sam ljubitelj svilogojstva. Spodbujal je kmečke posestnike kamniškega okraja, naj se ga lotijo. Sam je uredil majhno drevesnico murv. Zato je vedel, da Bedinu za začetek nikakor ni bilo potrebno posojilo 3500 gld., za katero je ta prosil. Tudi ni bilo mogoče govoriti o pridobivanju kokonov, preden je bilo na razpolago v kamniškem okraju zadostno število odraslih dreves. Dobavljati murvino listje iz Kranja bi bilo neresno diletantstvo, kajti listje za krmo mora biti sveže. Bedin je zasadil šele 2000 sadik in 100 dreves, ki jih je dobil iz Vidma. O gradnji filande pa še ni bilo sledu. Italijanske družine, ki jih je omenil v svoji vlogi, so njegovi hlapci, ki so bili prej zaposleni kot zidarji pri gradnji erarične smodnišnice v Kamniku. Prebivalci Kamnika tudi niso izrazili želje, da bi se lotili svilogojstva. Nasprotno smatrajo priselitev Italijanov za veliko nesrečo. O poučevanju kmečkih deklet v svilarstvu ne more biti govora, ker so bili ti Italijani na tako slabem glasu, da poštena dekleta vobče ne bi prišla v njihovo službo. Bedin torej nima subjektivnih in objektivnih sposobnosti za izvedbo načrta. Predlog ima le namen dobiti denar in z njim rešiti svoj skrajno slab finančni položaj. Nato je odredila deželna vlada komisijski ogled v Zapricah, ki je ugotovil točnost poročila kamniškega okr. urada, zlasti da dosedanje Bedinovo delo ni bilo v nikakem razmerju s predloženim ogromnim načrtom in da so bili drugod na Kranjskem mnogo večji nasadi murv kot pa v Kamniku.³⁷⁷

7. Kriza in ponovni vzpon svilogojstva na Primorskem (od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne)

Sredi 19. stoletja je nastopil dogodek, ki je zavrl in dlje časa ogrožal svilogojstvo na Slovenskem. Bolezni gosenic sviloprejk, zlasti poapnjenje in pebrina, so se pojavile najprej leta 1846 na Francoskem, se razširile odtod v Severno Italijo in pričele ogrožati svilogojstvo. Od tam so zajele okoli leta 1857 Gradiščansko in Goriško.³⁷⁸ Gosenice so obobile in poginile. Ogromni nasadi murv med Devinom, Tržičem, Oglejem, Gradežem, Zagrajem in Gorico so ostali neizkoriščeni. Koloni, ki so se skromno preživljali od vinogradništva in svilogojstva, so zapadli v obupno revščino.³⁷⁹ Bolezni, ki so se hitro širile, so povzročile velikansko zmedo v

³⁷⁷ Arhiv deželne vlade v DAS, fasc. 25—8 (1857): 4. XII. 1856, 29. IV. 1857, KmD S 1 (19. I., 7. I. 1857).

³⁷⁸ N 1866, 94, J. Bolle, Die Seidenraupenzucht, Geschichte der österr. Land- und Forstwirtschaft u. ihrer Industrien 1848—1898, Wien 1899, 759 sl.

³⁷⁹ KmD S 1 (avg. 1862, dopis lj. postajenačelnika Gurnigga).

eni najvažnejših gospodarskih panog na Primorskem. Posebno hude so bile posledice v ravnini, v okrajih Červinjan, Krmin, Tržič, Gradiška, Gorica. Povsod se je občutno zmanjšal letni pridelek kokonov, ponekod so poginile vse gosenice.³⁸⁰ Uradne poizvedbe so pokazale kritično stanje svilogojstva na Primorskem. Proizvodnja kokonov je znašala leta 1866 v primerjavi z nekdanjim srednjim letnim pridelkom v okrajih.³⁸¹

Krmin	okoli 10.640	kg	t. j.	13,8 %
Tržič	„ 7.000	kg	„	10 %
Gradiška	„ 9.520	kg	„	24 %
Červinjan*	„ 95,76	kg	„	1 %
Komen	„ 2.800	kg	„	16,6 %
Ajdovščina*	„ 896	kg	„	0,8 %
Kanal	—			

* Podatki za Červinjan in Ajdovščino so najbrž zamenjani.

V goriškem okraju so znašale izgube zaradi bolezni preko 2/3 gosenic. Celotno proizvodnjo kokonov so cenili v dobi najtežje krize na Primorskem na 10 do 15.000 kg, to je komaj 3,3 do 5 % nekdanje količine. Bolezni so segle tudi na obalo Istre (Koper, Buje, Poreč). Predeli v hriboviti notranjosti po so kljubovali boleznim. Zato so pričeli prihajati svilorejci iz Goriške in Italije na Kras in v notranjost Istre kupovat žive kokone, da dobe zdravo seme (jajčeca). To zanimanje za kokone je pospešilo razvoj svilogojstva v pazinskem in novigrajskem okraju (Jelšane, Materija, Podgrad).³⁸² Zelo mnogo kokonov so prodali v inozemstvo iz občin Rodik, Kazlje in Dobravlje sežanskega okraja, kjer ni bilo bolezni gosenic. V Kopru in Poreču so postali sejmi za kokone posebno živahni v desetletju od 1857 do 1867, ko so iskali iz Italije tu zdravih kokonov za jajčeca.³⁸³ V tej krizi na Primorskem je nastal celo načrt, da bi gojili goriški svilorejci gosenice na Kranjskem na veliko, za krmljenje potrebno sveže murvino listje pa bi pošiljali semkaj kot brzovozno blago po železnici. Prve poskuse so napravili leta 1861 v Št. Petru (Pivki) na Krasu in v Divači, kjer so dobro uspeli. Previdni svilorejci pa so dvomili, da bo uspešno krmljenje gosenic z murvinim listjem, ki pride razgreto in že deloma suho po železnici. Bali so se, da utegnejo vsled tega gosenice zboleti.³⁸⁴ Kmalu nato so zajele bolezni tudi alpske dežele. Leta 1868 pa so prodrle na Primorsko in v Istri celo v gorate predele in uničile zlasti večje svilorejnice.³⁸⁵

Učinkovitega sredstva zoper bolezni niso poznali. Kmetijske družbe so priporočale, naj odpravijo svilorejci sledeče pomanjkljivosti: 1. da so

³⁸⁰ Calendario 1856, 53 sl., 63 sl.

³⁸¹ Enquête 53 sl., tabela IX.

³⁸² Enquête 55.

³⁸³ Enquête 19, 55, N 1870, 205.

³⁸⁴ KmD S 1 (avg. 1862).

³⁸⁵ Enquête 23.

pustili izleči preveliko število jajčec, kar ni bilo v razmerju z razpoložljivim prostorom in orodjem (lesami);

2. da so premalo pazili na čistočo prostorov in orodja (les, zaprednih hišic), vendar si niso mogli razložiti, da so bili n. pr. v Motovunu najlepši in najbolj zdravi kokoni iz najbolj zanemarjenih, ozkih in z dimom prekajenih koč revnih prebivalcev;

3. da so premalo skrbno izbirali jajčeca; tudi prostore za gojenje gosenic bi morali ločiti od prostorov za zapređenje.³⁸⁶

Glede nadaljnje usode svilogojstva na Primorskem so bila mnenja svilorejcev deljena. Nekateri so priporočali uvoz sviloprejkinih jajčec iz Romunije, balkanskih držav, Levante, zlasti pa iz Vzhodne Azije (Japonske in Kitajske), ki so jih smatrali za odporne proti boleznim.³⁸⁷ Trst je pričel uvažati velike količine jajčec iz Albanije, Epira, Srbije, Črne gore, Dalmacije in Japonske ter razvil živahno trgovino z njimi. Kmalu so gojili v ravninskem delu Goriške in Gradiščanske pretežno originalne in reproducirane japonske sviloprejke. Ker so bile stare domače vrste sviloprejk na Krasu in v notranjosti Istre mnogo bolj odporne zoper bolezni, so priporočali zopet nekateri, da bi ostali pri teh. Odsek za svilogojstvo pri tržaški Kmetijski družbi je hvalil sviloprejke v Trebčah na Krasu, ki so se ohranile zdrave že 16 let. Tudi na Goriškem so skušali rešiti domačo rumeno vrsto sviloprejk s tem, da so ugotavljali v sosednjih goratih krajih ob času vzreje najbolj zdrave gosenice te vrste in odbirali najlepše kokone za pridobivanje jajčec. Vendar so spravile vsako leto ponavljajoče se izgube pri svilogojstvu najbolj vztrajne rejce v stisko in obup. Mnogi mali svilorejci so zbrali le s težavo s pritrgovanjem od ust toliko denarja, da so mogli kupiti potrebno murvino listje.³⁸⁸ Nekateri svilorejci pa so iskali nadomestila za bolne gosenice sviloprejke (*bombyx mori*) v novih vrstah vzhodno-azijskih prelcev [*Samia* (*Attacus*) *cynthia* Drury, *Antheraea yamamai* Guér., *Antheraea pernyi* Guér. in *Samia* (*Attacus*) *cecropea* L.].³⁸⁹ Prvo gosenico so krmili z listjem pajesena ali turške murve (*Ailanthus glandulosa*), ki so jo posadili na Goriškem, pa tudi ob progi južne železnice. Z njo je delala poskuse Goriška kmetijska družba, zlasti Viljem pl. Ritter v Stražicah ob Soči.³⁹⁰ Še več upanja so stavili na skupino hrastovih prelcev, zlasti *A. yamamai*, ki so jih gojili na prostem v hrastovih

³⁸⁶ Enquête 24, Jber. d. k. k. Seidenbau-Versuchsstation in Görz fürs Jahr 1869, 41.

³⁸⁷ N 1864, 363, 1838, 236, 1870, 181, KmD S 1 (17. IX. 1864, 20. X. 1866), Jber d. k. k. Seidenbau-Versuchsstation, 33.

³⁸⁸ Jber. d. k. k. Seidenbau-Versuchsstation, 31, 33, 41, 42 sl., 44 sl.

³⁸⁹ Fr. Bock-L. Picorini, Die Seidenspinner (Technologie der Textilfasern VI. 1) Berlin 1938, 17—26.

³⁹⁰ Calendario 1862, 37—43, 61, Nz 1869, 74, Leop. Debevec, Eksotična lepotična drevesa, Slov. Čebelar LVI (1954) 17 sl.

gozdovih.³⁹¹ Pa tudi poskusi z bezgovim prelcem (*A. cecropea*) niso zadovoljili.³⁹² Od vseh teh vrst prelcov, ki so proizvajali svili podobno, toda slabšo tvarino, ni bilo pričakovati, da bodo izpodrinili sviloprejk (b. mori).

Vprašanje svilogojstva je postalo pereče tudi za državo, odkar je izgubila Lombardijo (1859) in Benečijo (1866). Vlada je izpremenila svoje stališče do te agrarne panoge in se je odločila, da jo bo pospeševala z materialnimi sredstvi. Kmetijsko ministrstvo je želelo dobiti najprej jasno sliko o stanju svilogojstva v posameznih deželah.³⁹³ Poročilo ankete so nato predložili zastopnikom Kmetijskih družb in društev za svilogojstvo, ki so se zbrali na kongresu od 15. do 17. okt. 1867 na Dunaju. Štajersko društvo za svilogojstvo je zastopal dr. Fr. Hlubek, ki je užival velik ugled kot starosta svilorejcev.³⁹⁴ Goriško kmetijsko družbo je zastopal V. pl. Ritter, lastnik predilnice v Stražicah ob Soči, Kranjsko kmetijsko družbo pa drž. poslanec grof Jožef Barbo-Waxenstein z Rakovnika. Obravnavali so vsa bistvena vprašanja in predlagali vrsto ukrepov za povzdigo svilogojstva v državi;³⁹⁵ razširitev murvinih nasadov zlasti z ureditvijo novih velikih drevesnic, pobijanje boleznih gosenic, ustanovitev posebne uvozne družbe, ki bi oskrbovala zanesljiva originalna jajčeca japonskih sviloprejk, ustanovitev poskusnega in raziskovalnega državnega zavoda za svilogojstvo v Gorici, uvedbo pouka o gojenju murv in sviloprejk v učiteljskih in ljudskih šolah ter postavitve posebne komisije za svilogojstvo v kmetijskem ministrstvu, ki naj bi odločala o državnih podporah za svilogojstvo.

Z izdatnimi državnimi podporami so skušali uresničiti na Primorskem načrte in predloge dunajskega kongresa za svilogojstvo. Uredili so nove drevesnice murv ter razdeljevali sadike revnim kmetom in ljudskošolskim učiteljem.³⁹⁶ Ker je bilo sedaj težišče svilogojstva na Goriškem, je bilo potrebno, da ustanove tam zavod, ki naj bi po želji Goriške kmetijske družbe ne opravljal samo znanstveno-raziskovalnih del t. j. ugotavljal vzroke bolezni, jih preprečeval in pridobival zdrava jajčeca, marveč gojil sviloprejke na veliko. Družbin predsednik Aleksander pl. Claricini je ponudil v ta namen svoje posestvo v Pierisu, kjer je bilo

³⁹¹ Amtlicher Bericht über die X. Versammlung deutscher Land- und Forstwirthe zu Gratz im September 1846, Gratz 1847, 629 sl., Jber. d. k. k. Seidenbau-Versuchsstation in Görz für das Jahr 1873, Görz 1874, 68 sl., 81.

³⁹² Bericht . . . Wien 1874, I. T. 162.

³⁹³ O tem so izdali: Enquête über den Seidenbau in Österreich, Wien 1867, A. Schachinger, o. d. 231.

³⁹⁴ A. Schachinger, o. d. 236 sl., Verhandlungen des Seidenbau-Congresses am 15., 16. und 17. Oktober 1867, Wien 1867, uvod.

³⁹⁵ A. Schachinger, o. d. 238 sl., 240 sl., Jb. d. k. k. Ackerbau-Ministeriums über die Massregeln und Arbeiten zur Förderung der Landescultur in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern f. 1868, Wien 1869, 98--122, Bericht . . . Wien 1874, I. T. 161 sl.

³⁹⁶ Enquête 29, Verhandlungen des Seidenbau-Congresses, Wien 1867, 40 sl., S. Rutar, Trst in mejna grofija Istra (Slov. zemlja II), Lj. 1896, 95. Nagrado za večje nasade murv je obljubljal zakon z dne 5. junija 1869.

murvinega listja za pridobivanje 1000 funtov (po 560 g) kokonov in ves svilorejni inventar.³⁹⁷ Prof. Friderik Haberlandt s kmetijske šole v Altenburgu (Ogrska) pa je odklanjal ta načrt. Gojenje sviloprejk ne more biti glavna naloga bodočega drž. zavoda, marveč naj raziskuje in dela poskuse ter podpira delo svilorejcev z mikroskopskimi preiskavami. Le v manjši meri bi mogel služiti kot vzrejalnišče za jajčeca.³⁹⁸ Njegovo stališče je zmagalo. Prevzel je leta 1869 vodstvo zavoda s sedežem v Gorici. Za obnovo svilogojstva na Primorskem in za napredek te agrarne panoge v Evropi sploh si je pridobil goriški zavod izredne zasluge s prirejanjem strokovnih tečajev, s kontrolo jajčec in s pridobivanjem jajčec s celičnim plodenjem, kot ga je predlagal Louis Pasteur (Pariz).³⁹⁹ Po vzgledu drž. poskusne postaje v Gorici so uredili manjše društvene postaje za kontrolo jajčec v Kopru, Bujah, Poreču, Vodnjanu in Pazinu.⁴⁰⁰ Na Goriškem so tudi nastavili posebne potovalne učitelje, ki so prirejali tečaje po deželi in predavali o murvah in sviloreji. Učiteljišča v Gorici in Trstu so uvedla teoretski in praktični pouk o svilogojstvu.⁴⁰¹ Na goriškem zavodu so sestavili tudi primerno navodilo za umno svilogojstvo. Leta 1871 je izšel v prevodu F. Povšeta z goriške kmetijske šole Haberlandtov »Kratki navod k vzreji domačih sviloprejk«, dve leti pozneje pa »Naprava svilodnega semena po celičnem načinu«. ⁴⁰² Po odhodu Fr. Haberlandta na agronomsko visoko šolo na Dunaju je prevzel leta 1872 J. Bolle vodstvo zavoda, ki je postal proti koncu stoletja drž. postaja za kmetijsko-kemične poskuse, ki je razširil svoje področje tudi na vinarstvo. Jos. Bolle je objavil leta 1872 »Kratek navod kako razumno izrežati sviloprejke«. Knjiga je izšla leta 1908 v razširjeni izdaji, pri kateri je sodeloval Fr. Gvozdenovič.⁴⁰³

Sistematsko delo za povzdigo svilogojstva na Primorskem je bilo uspešno. Že okoli leta 1870 se je posrečilo večjim zemljiškim posestnikom, da so močno zmanjšali učinek bolezni gosenic.⁴⁰⁴ Glavno pažnjo

³⁹⁷ Enquête 25.

³⁹⁸ Enquête 26—28.

³⁹⁹ René Dollot, *Le Souvenir de Pasteur à Villa Vicentina*, Studi Goriziani VIII (1930) 25—37.

⁴⁰⁰ S. Rutar, o. d. 95.

⁴⁰¹ N 1873, 174.

⁴⁰² Haberlandtov članek, O izreji gosenic ali sviloprejk, so priobčile N 1873, 169, 177, 186; O napravi svilodnega semena po celičnem načinu, N 1872, 115, 124. Goriški zavod je zbiral tudi podatke o stanju svilogojstva in izdajal letno poročilo ter poseben časopis za svilogojstvo, prim. Nz 1870, I. 10, 1871, 10. Tudi Goriška kmetijska družba je pripravljala »semena« po celičnem sistemu, prim. N 1871, 336.

⁴⁰³ J. Bolle - Fr. Gvozdenovič, *Anleitung zur Kultur des Maulbeerbaumes und zur rationellen Aufzucht der Seidenraupe*, Görz 1908. Izšla je baje tudi slovenska izdaja, ki je pa nisem mogel ugotoviti v naših knjižnicah in bibliografijah. Zavod je objavljval o svojem delu »Bericht über die Tätigkeit der k. k. landw.-chem. Versuchsstation in Görz« v »Zeitschrift für das landwirtschaftliche Versuchswesen in Oesterreich«, Wien n. pr. 1909, 277—314.

⁴⁰⁴ R. M. Cossar, *Lineamenti* 80 sl., C. v. Czörnig, o. d. 80.

so posvečali zdravemu »semenu«, primerno zračenim prostorom, v katerih so gojili sviloprejk in čistoči. Proizvodnja kokonov na Primorskem in v Istri, ki je znašala leta 1868 okrog 700 q, se je dvignila že naslednje leto na 1250 q, prekoračila kmalu 2800 q, nazadovala kakšno leto, narastla v 90 letih na povprečno 8000 q ter dosegla leta 1894 višek 15.000 q.⁴⁰⁵ Svilogojstvo je bilo tedaj na Goriškem in Gradiščanskem eden glavnih virov dohodkov. Osredotočeno je bilo v ravninskem svetu, pa tudi v gričevju je bilo močno razširjeno. Tedaj pa je povzročil rastoči uvoz vzhodnoazijske svile trgovinsko krizo v svili. Cene kokonov so nazadovale skoraj za polovico.⁴⁰⁶ Zato so se morali lotiti kmetovalci drugih donosnejših kultur. Na Primorskem so se zavzeli za vinogradništvo in sadjarstvo. Zadnje je začelo izpodrivati svilogojstvo zlasti v višjih legah, v Brdih, v Soški in Vipavski dolini.⁴⁰⁷ Vsled nazadovanja svilogojstva je padel povprečni letni pridelek kokonov (od 1897 do 1917) na 6 do 7000 q.

Zaradi bolezni gosenic so prenehale na Primorskem in v Istri mnoge odvijalnice (filande) z delom. V okrajih Červinjan in Kanal vse, v Gradiški je obratovalo namesto 20 filand le 9.⁴⁰⁸ Leta 1872 so našeli na Primorskem 29 filand z 1034 pečicami (forneli), ki so zaposlovale okrog leta 1890 2100 oseb, od teh je bilo 2000 žensk in 70 otrok, ki so delali 15 do 170 dni na leto. V Kopru je bilo leta 1866 le 6 filand s 64 forneli.⁴⁰⁹ Število odvijalnic je nazadovalo iz več vzrokov. Deloma niso mogle tekmovali z italijanskimi obrati, predvsem pa je postajal njihov položaj vedno slabši zaradi padajočih cen surove svile (1857 do 1868 1 kg 120 frankov, 1872 100 frankov, 1889 56 frankov, 1896 40 frankov). Leta 1894 je ustavila obratovanje največja filanda trdke Paruzza v Tržiču (Monfalcone).⁴¹⁰ Tudi število predilnic (filatorijev) na Primorskem je padlo na 6. Leta 1902 sta imela od teh dva obrata 50 do 100 delavcev, štirje po 100 do 300 delavcev. Leta 1914 so našeli samo tri predilnice svile. Tako je nazadovala industrija odvijanja in sukanja surove svile zaradi razmer, ki so zavladale na evropskih tržiščih.⁴¹¹

Svilarska tkalska obrt na Primorskem je postajala od leta do leta bolj skromna. Leta 1858 so bile v Gorici tri manufakture svilenega blaga z 73 statvami. Od tega je bilo 24 navadnih za tkanje svilenega blaga, 21 za

⁴⁰⁵ C. v. Czörnig, o. d. 23, 89, S. Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska (Slov. zemlja I. 1) Lj. 1895, 90, E. Massi, o. d. 82 sl., in tabela v prilogi.

⁴⁰⁶ J. Bolle, Die Seidenraupenzucht, 766 sl., A. Schachinger, o. d. 256.

⁴⁰⁷ Gojenje sviloprejk na Goriškem, Gospodarski list, Gorica, 3. 1. (1924) 70.

⁴⁰⁸ Enquête 53 sl., tabela IX.

⁴⁰⁹ S. Rutar, o. d. 94, C. v. Czörnig, o. d. 96, E. Pavani, o. d. 102 op., E. Massi, o. d. 83, Annuario della società agraria Istriana II. Trieste 1872, 15–17, 37, 116, 131, 228/29, III. (1873) 21–23, 42, 160 sl., MStat 10. Jg. (1883), 199, Enquête 55.

⁴¹⁰ Bericht der k. k. Gewerbe-Inspectoren über ihre Amtsthätigkeit im Jahre 1894, Wien 1895, 155, im Jahre 1896, Wien 1897, 135 sl.

⁴¹¹ Oest Stat XXV. 7. H. Wien 1905, 9, E. Massi, o. d. 83.

izdelovanje žameta in trakov ter 28 Jacquard statev.⁴¹² Leta 1870 so našli isto število statev. Delavcev pa je bilo le 97. Tri leta pozneje zbornica za trgovino, obrt in industrijo ni več poročala o tkalcih svilenega blaga na Goriškem in Gradiščanskem.⁴¹³ Tako se ni izpolnila želja primorskih svilorejcev, da ne bi ostali pri svilogojstvu in odvijanju surove svile in ne bi prepuščali dobičkanosnejšega predelovanja in trgovine svile tujcem.⁴¹⁴ Tudi predloga iz leta 1866 niso uresničili, da bi ustanovili lastno delniško družbo, ki bi uredila moderno predilnico svile v središču dežele, kupovala pridelek kokonov pod ugodnimi pogoji ter jih oprostila oderuških špekulantov.⁴¹⁵ Saj je dunajski kongres leta 1867 poudaril, da bi bila predelava surove svile v domači deželi najbolj učinkovito sredstvo za povzdigo svilogojstva na Primorskem.⁴¹⁶

S starim svilarstvom na Goriškem ni imela ničesar skupnega tovarna-mehanična predilnica svilenih odpadkov (florete), ki sta jo ustanovila leta 1853 v Stražicah ob Soči V. Ritter in Rittmeier. Surovino je dobivala predvsem iz Levante in Japonskega ter izvažala prejo povečini na Francosko. Postala je eno najpomembnejših podjetij te stroke v Evropi.⁴¹⁷ Okoli leta 1870 se ji je pridružila podobna predilnica delniške družbe v Zdravščini pri Gradiški.⁴¹⁸ Leta 1902 sta imeli obe podjetji 28.406 vreten.⁴¹⁹ Kriza na tržišču svile je povzročila, da je prenehalo podjetje v Zdravščini, Ritterjevo tovarno pa je prevzela Dolniška družba za predenje svilenih odpadkov.⁴²⁰

Iz poročil obrtnih nadzornikov moremo vsaj deloma spoznati položaj delavk, ki so bile zaposlene v odvijalnicah, predilnicah in tovarnah svile v razdobju 1884 do 1911. Zaradi prahu delovni prostori niso bili zdravi. Delavke, ki so namakale in odvijale kokone v filandah, so morale večkrat na dan umivati roke v vodi, ki ji je bila dodana žveplena kislina. Vsled tega se jim je pogosto močno vnela koža. Nato so morale po 2 do 3 dni prekiniti z delom, da jim je odleglo. Leta 1901 je ugotovil nadzornik, da nekatera podjetja sploh niso skrbela za nezgodno zavarovanje delavk. Do leta 1908 je dovoljevala oblast filandam, da imajo od marca do oktobra (8 mesecev) 13 urni delavnik, ostale 4 mesece pa 11 ur. Mehanične predilnice so imele 11-urni delavnik. Tako dolgo delovno obveznost je odobrila oblast vedno znova, baje zaradi občutne italijanske konkurence. Podjetniki se kar niso hoteli držati predpisov glede starosti delavk in nočnega dela. Vedno znova so grajali nadzorniki, da uporabljajo za delo

⁴¹² MStat 10. Jg. 2. H. (1863) 201, 12. Jg. 1. H. (1865) 72.

⁴¹³ C. v. Czörnig, o. d. 95, E. Massi, o. d. 83.

⁴¹⁴ N 1861, 324.

⁴¹⁵ Enquête 85.

⁴¹⁶ Verhandlungen des Seidenbau-Congresses, Wien 1867, 46, J. Bolle, o. d. 766, Jos. Mal, Zgodovina slov. naroda, Celje 1931, 492.

⁴¹⁷ C. v. Czörnig, o. d. I. 96, II. 105.

⁴¹⁸ S. Rutar, o. d. 94.

⁴¹⁹ OestStat LXX. 7. H., Wien 1905, 22.

⁴²⁰ E. Massi, o. d. 84.

dečke in deklice, ki še niso dosegli predpisane starosti (12 ozir. 14 let). Tudi nadure in nočno delo so uvažali samolastno.

V filandah je znašala dnevna mezda leta 1872 za ženske in otroke 25 do 50 krc. V predilnicah je bil zaslužek delavk leta 1884/85 30 do 90 krc. dnevno. Mezda, ki jo je plačevala tovarna v Zdravščini, mi sicer ni znana; značilno pa je, da so se hranili delavci tako rekoč samo s suho polento (1892). Podjetniki filand so se držali še vedno stoletnega običaja: obračunavali so z delavkami šele ob koncu sezonskega dela, ki je trajalo nekako 10 mesecev. Podjetnik je pridržal delavkam večino zaslužka kot zastavo in jih s tem tudi prisilil, da so ostale vso sezono pri njem na delu. Le za nujne nabave hrane, obleke in obuvala jim je dajal nekaj predujma. Obrtni nadzorniki so morali vedno paziti, da ne bi dobile delavke namesto denarja od podjetnika kaj drugega n. pr. drago zaračunano blago za plačo. Nekateri lastniki filand (n. pr. Lenassi, Gorica, Paruzza, Tržič, Naglos, Krmin, F. conte Manzano, Bračan) so dali delavkam skromne spalnice, pa tudi nekaj hrane (polento in juho minestro) na razpolago.

Mezdno gibanje se omenja v filandah na Gradiščanskem prvič leta 1896. Tedaj so ustavile delavke delo v neki odvijalnici zaradi prevelike strogosti vodje obrata in zaradi nadur. Leta 1900 je prišlo najprej do delne stavke v predilnici floret svile, ki je postala mesec dni kasneje popolna, ker je tovarnar odtrgoval pri plači. Nato je odpovedal vsem zaposlenim, postavil nov delovni red, ki ga je odobrila državna oblast in s tem podprla kapitalističnega podjetnika. Potem pa je znova pričel obratovati. V naslednjem desetletju so naraščala delavska gibanja. Leta 1908 so dosegle 302 delavke v dveh filandah s stavko, da so znižali delovni čas na 10 ur in jim zvišali mezdo za 5 0/0.⁴²¹

8. Po kratkotrajnem vzponu popolno prenehanje svilogojstva v slovenskih alpskih deželah

(v drugi polovici 19. stoletja)

Bolezni gosenic sviloprejk, ki so ogrožale svilogojstvo na Primorskem, so prinesle alpskim deželam kratkotrajno konjunkturo za prodajo jajčec in kokonov. Trgovci in svilorejci iz Brescije, Verone, Vidma in

⁴²¹ Prim. Bericht der k. k. Gewerbe-Inspectoren über ihre Amtsthätigkeit im J. 1884, Wien 1885, 311; im J. 1885, Wien 1886, 482, 490, 494; im J. 1886, Wien 1887, 224; im J. 1887, Wien 1888, 186; im J. 1888, Wien 1889, 179; im J. 1889, Wien 1890, 174; im J. 1890, Wien 1891, 173, 177 sl.; im J. 1891, Wien 1892, 177, 179; im J. 1892, Wien 1893, 193 sl.; im J. 1894, Wien 1895, 155; im J. 1895, Wien 1896, 152; im J. 1896, Wien 1897, 122, 130, 137; im J. 1897, Wien 1898, 143; im J. 1898, Wien 1899, 133, 140 sl.; im J. 1899, Wien 1900, 109; im J. 1900, Wien 1901, 114, 118, 138; im J. 1904, Wien 1905, 172; im J. 1905, Wien 1906, 177; im J. 1906, Wien 1907, 167; im J. 1907, Wien 1908, 178; im J. 1908, Wien 1909, 177, 179; im J. 1910, Wien 1911, 195, 197; im J. 1911, Wien 1912, 191; filando v Bračanu gl. pri A. Struna, Vodni pogoni na Slovenskem, Lj. 1955, 193.

drugod so pričeli prihajati na Kranjsko, Koroško in Štajersko.⁴²² Iskali in kupovali so zdrava jajčeca sviloprejk. Cena kokonov, ki je znašala dotlej kvečjemu 40 krc. za funt, je pričela naglo rasti na 1 gld. (= 60 krc.) in nato skočila na 4 do 10 gld. Končno so zahtevali nekateri svilorejci na Kranjskem za funt živih kokonov pretirano do 14 gld., medtem ko so plačevali funt umorjenih kokonov samo 1 do 2 gld. 50 krc. Špekulacija s svilenimi zapredki je prevzela kmete ponekod na Notranjskem tako močno, da so zanemarili vse drugo in se lotili z veliko vnemo gojenja murv in gosenic sviloprejk.⁴²³ Nenaden porast cen je imel za posledico to, česar ni mogla doseči dolgoletna propaganda Kmetijskih družb. Kratko dobo konjunktura je opisal drž. poslanec Viktor pl. Langer (Pogance) na Dolenjskem takole:⁴²⁴ Proizvodnja kokonov je rasla pri kmetih in meščanih od leta do leta. Italijani iz Lombardije in Benečije so prihajali kupovat kokone za pridobivanje jajčec v letih 1860 do 1862 ter so prevzeli vsako še tako majhno količino po izredno visokih cenah. Trgovinska zbornica v Vidmu je poslala dva svilorejca v Metliko, ki sta nakupila tamošnje zelo lepe in zdrave kokone.⁴²⁵ V tej kupčiji so zaslužili tudi v Ilirski Bistrici in Trnovem na tisoče goldinarjev.⁴²⁶ Tudi grof Barbo je prodal ves pridelek Italijanom.⁴²⁷ Goriška kmetijska družba je dobivala kokone od Fidelisa Terpinca na Fužinah.⁴²⁸ Izredno zanimanje za svilogojstvo na Kranjskem dokazuje dejstvo, da so prodajali murvino listje po visokih cenah.⁴²⁹

Število murv na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem je neprestano rastlo. Poleg Kranjske kmetijske družbe, ki je sama pridobivala seme murv in vzgajala sadike, so se pojavili tudi drugi drevesničarji, ki so prodajali murve na sejmihi. Na Kokrici pri Kranju je imel podjetni Andrej Net drevesnico murv, ki je štela leta 1864 okrog 60.000 sadik.⁴³⁰ Še v Kranjski gori so začeli saditi murve okrog leta 1868.⁴³¹ Koroško društvo za svilogojstvo je imelo leta 1866 drevesnico s 60.000 mladimi murvami. Štajerska kmetijska družba je ustanovila drevesnice tudi v Celju, Ljutomeru in Slovenj Gradcu, kjer so gojili poleg sadnega drevja tudi murve.⁴³² Mnogi premožnejši ljudje so naročali v šestdesetih letih 19. stoletja na tisoče murv tudi iz Italije, vendar so se ta drevesa slabo

⁴²² Enquête 9, N 1864, 9 sl.

⁴²³ N 1871, 245, KmD S 1 (7. XII. 1862, 3. V. 1864).

⁴²⁴ KmD S 1 (12. V. 1864).

⁴²⁵ MLdwG 23. XI. 1864, 11.

⁴²⁶ KmD S 1 (25. VIII. 1862).

⁴²⁷ KmD S 1 (3. V. 1864).

⁴²⁸ KmD S 1 (25. VIII. 1862).

⁴²⁹ N 1871, 246; tudi ljubljanski magistrat je prodajal murvino listje dreves za meščanskim streliščem na dražbi v letu 1852 (za 10 gld.), leta 1855 (za 10 gld.) in leta 1856 (za 5 gld.) za 3 letno dobo, gl. MA Lj. fasc. 628 (1847—1856), 655 (1858 do 1852).

⁴³⁰ N 1864, 175.

⁴³¹ KmD S 10 (poročilo o stanju svilogojstva 1868).

⁴³² Fr. Vardjan, o. d. 225 sl.

obnesla.⁴³³ Na Koroškem so cenili število mladih murv leta 1866 na okrog 500.000. Tri leta pozneje pa so jih našteali v deželi 709.794, od tega 10.400 starih visokodebelnih dreves.⁴³⁴ Ob stoletnici Kmetijskih družb na Kranjskem (1864) je cenil J. Bleiweis celotno število murv v deželi na preko 500.000 dreves. Po njegovem mnenju je bilo še dovolj prostora za nove nasade. Število bi se dalo dvigniti na več milijonov. Potem bi pomagalo svilegojstvo kmečkim prebivalcem, »kadar polje in njiva ne bosta obrodila.«⁴³⁵

V dobi konjunktura od 1856 do 1863 je prenehala Kranjska kmetijska družba odkupovati kokone, ker so prihajali kupci v deželo in plačevali visoke cene.⁴³⁶ Mnogi svilorejci so računali s tem, da bo ostala ta agrarna panoga trajno tako donosna. Previdni pa so svarili, naj ne vidijo kranjski svilorejci svojega glavnega namena v pridobivanju kokonov za jajčeca, marveč v pridobivanju surove svile. Ko bodo prenehale bolezni gosenic, se bodo cene uravnale.⁴³⁷

Tudi kmetijska razstava v Ljubljani, ki so jo priredili leta 1863, je prikazala pridelke svilegojstva in potrdila njegov lep napredek.⁴³⁸ Zdaj so sklenili na občnem zboru Kranjske kmetijske družbe ustanoviti poseben odsek za svilegojstvo. V iniciativni odbor so izbrali najdelavnejše svilorejce: notarja dr. Jos. Orla v Ljubljani, državnega poslanca Jožefa grofa Barbo z Rakovnika, drž. poslanca Viktorja pl. Langerja s Poganc in Vinka Vovka, dekana v Radovljici, prej v Metliki.⁴³⁹ V. pl. Langer je tudi predlagal zgraditev odvijalnice (filande) za svilo na Kranjskem. Državni poslanec Ludvik pl. Gutmannsthal-Benvenuti je obljubil, da bo priobčil kot drugi zvezek svoje »Knjižice za kmeta« »Murvo — in svilorejo«,⁴⁴⁰ tudi se je hvalil, da je priredil leta 1869 tabelo, ki je pojasnjevala v slovenskem jeziku glavne momente iz svilegojstva. Isto leto je izšla v prevodu Jan. Zalokarja v Hartingerjevi založbi na Dunaju v seriji »Kmetijskih tabel« F. W. Hofmanna »Svila«, ki je imela isti namen. Zato je opustila Kranjska kmetijska družba svojo namero, da bi izdala kakšno novo navodilo za svilegojstvo.⁴⁴¹

Naslednje leto je želelo dobiti dunajsko trgovsko ministrstvo zanesljivo zdrava jajčeca sviloprejk za Južno Tirolsko, maja 1864 162 lotov (po 17,5 g), junija pa še 6183 lotov. Kranjska kmetijska družba je zaupala nadzorstvo nad pridobivanjem jajčec za Ljubljano in Gorenjsko dr. Jos.

⁴³³ N 1870, 159 sl., 1861, 15 sl., Enquête 8 sl., MLdwG 5. V. 1858, 13, 3. V. 1859, 7 sl.

⁴³⁴ Istotam, Enquête 8.

⁴³⁵ N 1860, 194 sl.

⁴³⁶ Kmd S 1 (7. XII. 1862).

⁴³⁷ N 1863, 161.

⁴³⁸ N 1863, 399.

⁴³⁹ J. Bleiweis, Zgodovinske črtice važnejšega delovanja c. k. kmetijske družbe na Kranjskem, Lj. 1867, 26, N 1853, 401, BK 1863, 29, N 1863, 391 sl., 415, 1864, 117, 241, Kmd S 1 (28. X. 1863), MLdwG 23. XI. 1864, 2.

⁴⁴⁰ N 1868, 414.

⁴⁴¹ Nz 1870 I. 6.

Orlu, za Dolenjsko pa grofu Barbu in pl. Langerju. Kranjski svilorejci bi mogli dobavljati komaj okrog 2500 lotov jajčec. Glavni proizvajalci, ki so predložili ponudbe, so bile podružnice Kmetijske družbe v Boštanju, Metliki in Ilirski Bistrici, Smledniku in Kranju. Toda naročila niso izvršili, ker ga je ministrstvo nenadoma preklicalo in ker so tudi na Kranjskem močno obbolele gosenice sviloprejk.⁴⁴²

Prva obolenja so opazili že leta 1861 na poskusnem dvorcu Kranjske kmetijske družbe na Sp. Poljanah. Prejšnje leto je prodala družba kokone za 300 gld., leta 1861 pa le za 20 gld. 40 krc. Naslednje leto so se pojavile bolezní že pri večjem številu svilorejcev na Kranjskem. Leta 1866 pa so zajele vso deželó tako močno, da so mogli pridelati le nekaj kokonov. Nesreča je naenkrat ohromila to agrarno panogo in vzela veselje ljudem. Na mnogih krajih so uporabljali murvino listje za krmo živini.⁴⁴³ Zdaj se ni izplačalo naročati delavke iz Gorice, da bi odvijale svilo s kokonov v Ljubljani.⁴⁴⁴ V naslednjih letih tudi preprostih motovil, ki so jih imeli v Ljubljani in na deželi, niso potrebovali.⁴⁴⁵

Leta 1868 so nastopile bolezní gosenic zopet močnejše. Razširile so se tudi na Štajerskem in Koroškem.

Srečna doba visokih cen jajčec in kokonov je tudi hitro minila. Zadoščati so morale stare, nižje cene. Zdaj je bilo zopet potrebno poskrbeti, da bodo dobili svilorejci za kokone vsaj ceno, ki bi jim delo poplačala. Januarja 1864 je objavil dr. Orel, da bo zopet nakupoval kokone in plačeval funt živih kokonov do 70 krc. Kdor bi jih prinesel preko 50 funtov, je imel na prosto, da jih ali proda ali da odviti svilo in prejme plačano surovo svilo, ko bo prodana filandam.⁴⁴⁶ Tudi odsek za svilogojstvo pri Kmetijski družbi se je ponudil, da bo prevzemal kokone. Za poverjenike je postavil dr. Orla v Ljubljani in grofa Barbo na Rakovniku (Dolenjska).⁴⁴⁷ Sklenil je pogodbo z dunajsko tvrdko Gianfranceschi et Co., da bo pošiljal nakupljene kokone tvrdkini filandi v Vršac (Banat). Pri tem bi morali paziti, da so kokoni dobro posušeni in da ne pridejo plesnivi v namembni kraj.⁴⁴⁸ Toda omenjeni odsek sploh ni začel z delom.

V času težke krize je povabil leta 1865 dr. Hlubek tudi kranjske in koroške svilorejce v Maribor na kmetijsko razstavo, ki je imela poseben oddelek za svilogojstvo. Želel je obravnavati z njimi pereča vprašanja, zakaj nazaduje svilogojstvo in kaj naj stori vlada in Kmetijske družbe, da premagajo vpliv bolezní gosenic, utrde in razširijo svilogojstvo.⁴⁴⁹ Kmalu nato se je odločila vlada, da bo podpirala svilogojstvo,

⁴⁴² N 1864, 168, 184, 216, 241, MLdwG 23. XI. 1864, 3 sl.

⁴⁴³ MLdwG 20. XI. 1861, 16, KmD S 1 (7. XII. 1862).

⁴⁴⁴ KmD S 1 (28. X. 1863), MLdwG 23. XI. 1864, 13 sl.

⁴⁴⁵ N 1866, 221, Enquête 15.

⁴⁴⁶ N 1864, 9.

⁴⁴⁷ J. Bleiweis, o. d. 25—27, Seidenkulturs-Verein f. Krain, BK 1863, 29; MLdwG 23. XI. 1864, 13, N 1863, 391 sl., 415, 1864, 117, 241.

⁴⁴⁸ KmD S 1 (8. VII., 9. VIII. 1865).

⁴⁴⁹ N 1865, 303.

ki naj postane pridobitna panoga za revne in slabotne ter postranski posel manjših zemljiških posestnikov. V komisiji za svilogojstvo, ki je odločala o višini podpor, pa sta bili zastopani Goriška in Štajerska, ne pa Kranjska, dasi so gojili tedaj na Kranjskem sviloprejkje tudi najmanjši kmetovalci mnogo bolj kot na Štajerskem in Koroškem.⁴⁵⁰ Zato ni čuda, da so prejeli lepe zneske Goriška kmetijska družba in štajersko društvo za svilogojstvo, nekoliko manjše Tržaška, Poreška in Rovinjska kmetijska družba, še manj koroško društvo za svilogojstvo, najmanj pa Kmetijska družba na Kranjskem.⁴⁵¹

Na Štajerskem in Koroškem so uredili nove drevesnice murv. Na Kranjskem je bilo tudi še leta 1868 veliko zanimanje za murve v družbeni drevesnici. Tudi ni manjkalo izkušnje glede oskrbovanja murv. Medtem ko so menili prej, da ne gre vsako leto rezati ali osmukati vej, marveč le na dve leti, so pričeli sedaj obrezovati vsako leto, vendar tako, da so prikrajšali polovico vej na dve očesi, drugo polovico pa pustili za prihodnje leto.⁴⁵² Toda pogosti neuspehi v svilogojstvu, ki pa niso bili le posledica bolezni gosenic, marveč tudi vremenskih neprilik (stroгих zim in poznih pomladnih mrazov), ki so oškodovala murve, so usodno vplivali na nadaljnje gojenje murv na Kranjskem. Leta 1870 so že tožili pri Kmetijski družbi, da ljudje ne sadijo več murv.⁴⁵³ Tudi brezplačno razdeljevanje dreves marljivim, revnim prebivalcem ni moglo ustaviti procesa nazadovanja. Na Gorenjskem so začeli ljudje v okolici Kranja klestiti murve in delati iz vej butare, češ da ni mogoče kaj zaslužiti pri svilogojstvu.⁴⁵⁴ Od leta 1874 dalje vobče ni bilo več prometa z murvami na družbenem vrtu. Na Poljanah je čakalo na tisoče drevesc, da jih razsade, pa ni bilo nikakega povpraševanja po njih.⁴⁵⁵ Na raznih krajih so začeli izsekavati murve, ki so jih prej s trudom zasadili.⁴⁵⁶

Ker so domače vrste gosenic sviloprejk močno obbolele, so tudi v alpskih deželah delali poskuse z japonskimi. Na Kranjskem so hvalili originalne japonske, da jih bolezni ne napadajo tako močno kot domače rumene sviloprejkje. Na Štajerskem pa so gojili po večini reproducirane, manj originalne japonske.⁴⁵⁷ Od hrastovih prelcev je gojil »Antheraea yamamai Guér.« posestnik Ivan Mach v Slatneku (na Dolenjskem) v večjem obsegu na prostem v letih 1867 do 1872 in od 1874 dalje. Leta 1870

⁴⁵⁰ KmD S 10 (poročilo KmD o podpori za leto 1869).

⁴⁵¹ O podporah za Kranjsko kmetijsko družbo prim. fasc. 10 KmD S, Nz 1869, 32, 1870 I. 53, 1871 I. 6, 1873, II. 29, 1878, 2, 1879, 16.

⁴⁵² Rihard Dolenc, Kako murve obrezovati, N 1871, 187 sl., nasprotno »*Je J. Bleiweis*, Nauk 44, 48.

⁴⁵³ Nz 1870, I. 35, Stat. Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach, 1872, 186.

⁴⁵⁴ KmD S 10 (poročila iz leta 1872, učitelj Kuster, Kranj).

⁴⁵⁵ Nz 1875 I. 62, razglas prodaje murv N 1878, 17.

⁴⁵⁶ Nz 1877, 81, Dodatek 38.

⁴⁵⁷ Jber. d. k. k. Seidenbau-Versuchsstation in Görz fürs J. 1839, 31 sl.

je izdal in razdelil posebno navodilo za gojenje tega vzhodnoazijskega prelca.⁴⁵⁸

Posebno važno za povzdigo svilogojstva je bilo pridobivanje zdravih jajčec sviloprejk. Kranjska kmetijska družba je poslala leta 1869 upravnika dvorca na Poljanah Fr. Schollmayrja na strokovni tečaj goriškega drž. zavoda, da bi si pridobil potrebnega znanja v saditvi murv, ravnanju z gosenicami, preiskovanju gosenic, kokonov in metuljev ter pridobivanju zdravih jajčec po celičnem sistemu. Schollmayr naj bi uredil v Ljubljani nekako kontrolno postajo, ki bi svetovala in pomagala domačim svilorejcem.⁴⁵⁹ Vipavska dolina bi bila še bolj potrebovala strokovnjaka za mikroskopsko pregledovanje in celično izrejo, pa ni bilo sredstev za to pri Kranjski kmetijski družbi.⁴⁶⁰ Večino denarja, ki ga je dobila Kmetijska družba za pospeševanje svilogojstva od države, je porabila za nakup precej dragih jajčec po celičnem sistemu, ki jih je oddajala po nižani ceni, učiteljem v majhnih količinah tudi zastonj.⁴⁶¹

Na Dolenjskem so ustanovili posebno I. Kranjsko društvo za svilogojstvo s sedežem v Metliki, ki ni imelo ničesar skupnega s Kranjsko kmetijsko družbo. Leta 1871 je pripomnil Jan. Bleiweis na občnem zboru omenjene družbe, da obstaja v Metliki samostojno društvo za svilogojstvo, ki pa ni znano Kmetijski družbi.⁴⁶² To društvo je želelo zbrati dolenjske svilorejce, vzgojiti strokovnjake za svilogojstvo na goriškem drž. zavodu ter prodajati članom kokone po primerni ceni. Z državno podporo (100 do 150 gld. letno) je nabavljalo zdrava jajčeca sviloprejk in jih razdeljevalo med člane. Leta 1872 se je udeležil društveni tajnik Jože Pohlin kongresa svilorejcev v Roveretu (j. Tirolska).⁴⁶³ Zaradi malomarnosti predsednika, ki ni dal obračuna o porabi drž. podpore, je izgubilo društvo letno dotacijo in prenehalo okoli leta 1880.⁴⁶⁴

Kranjska kmetijska družba je prirejala po starem običaju kratke tečaje o svilogojstvu na svojem poskusnem dvorcu. Na Koroškem in Štajerskem pa so nastavili tudi posebne potovalne učitelje.⁴⁶⁵

Zaradi bolezni gosenic je nazadovalo zanimanje zunanjih kupcev za kokone na Kranjskem. Od leta do leta je rastla negotovost med kranjskimi svilorejci, ali bodo prišli ob sezoni tuji odjemalci in kupili še

⁴⁵⁸ J. Mach, Kurze Anleitung zur Zucht des Seidenspinners der Eiche B. Yama-mai, Laibach 1870, I. Hafner, Antherea pernyi var. Yama-mai Guér., GMS VII—VIII (1926/27) B 63—65, N 1866, 293, 1867, 285, 1868, 196, 363, 372, 1869, 419, Nz 1870, I. 70, 1877, 82, 1878, 87, M. Mušič, Iz življenja in dela Machovih, Kronika III. (1955) 165—168.

⁴⁵⁹ N 1869, 195.

⁴⁶⁰ N 1870, 411, 1871, 223, 245 sl., 1873, 99, A. Uršič iz Podrage si je izposodil mikroskop Kmetijske družbe in se sam izvežbal v pridobivanju celičnega semena.

⁴⁶¹ Nz 1877, Dodatek 38, obračuni Kranjske kmetijske družbe o razdelitvi jajčec so v fasc. S 10 KmD.

⁴⁶² Nz 1871, I. 12.

⁴⁶³ N 1872, 366.

⁴⁶⁴ N 1873, 254.

⁴⁶⁵ Nz 1870, I. 34, 98 sl., II. 18, 1874, I. 12, 1875, I. 62, 66 sl., 1877, 81 sl., 1878, 58, 87, 127.

žive kokone za pridobivanje jajčec ali pa naj pomore bube v kokonih in dajo odviti surovo svilo. Ponovno so čutili potrebo po nekem podjetju, n. pr. filandi, ki bi prevzemala tudi manjše količine kokonov po primerni ceni in dajala ljudem poguma in veselja za posel.⁴⁶⁶ »Novice« so morale z resignacijo priznati, da manjka podjetnih in denarnih mož med Slovenci in da so glede svilogojstva in svilarstva večinoma tam, kjer so bili pred sto leti. »Le s češpljami, fižolom in deteljo znamo trgovati. Do večjih podjetij kot papirnica v Vevčah, se le redko dvignemo.«⁴⁶⁷

Odkar je opustil dr. Orel zaradi starosti nadaljnje nakupovanje kokonov, z malenkostnimi izjemami ni bilo v deželi ljudi, ki bi prevzeli vsaj nekaj kokonov.⁴⁶⁸ Kranjska kmetijska družba ni dobila podpore, da bi mogla odkupovati kokone od malih svilorejcev po primernih, spodbudilnih cenah, kot je to storilo štajersko društvo za svilogojstvo.⁴⁶⁹ V hladni Koroški so se obdržale gosenice precej zdrave. Zato so prihajali semkaj rejci in trgovci iz Italije in Primorske dlje časa nakupovat kokone za pridobivanje jajčec.⁴⁷⁰ Kranjski kmetijski družbi tudi ni uspelo, da bi ustanovila društvo ali zadrugo, ki bi prevzemala letni pridelek kokonov.⁴⁷¹ Od leta do leta so se množili dopisi svilorejcev, ki so tožili, da ne vedo, kam bi prodali kokone ali jajčeca.⁴⁷² Furlani in Italijani, ki so prihajali v svilorejski sezoni, so pogosto ponujali sramotno nizke cene.⁴⁷³ Ker ni bilo več povpraševanja, so morali prodati proizvajalci kokone za slepo ceno prekupčevalcem. Rešitev vprašanja ni bila lahka zaradi močne nestalnosti in padajoče tendence v cenah kokonov, kar je bil splošen pojav na evropskih tržiščih svile v zadnjih desetletjih 19. stoletja.⁴⁷⁴

Kot najbližji večji trg za kokone je prišla v poštev Gorica, ki je imela živahen letni sejem zanje. Redne trgovske zveze z Gorico so imeli le Vipavci. Za ostale dele Kranjske bi bila ena možnost, da odpremijo svilorejci zadušene kokone v podolgovatih košarah iz vrbovine na goriški trg, kjer bi jih plačevali trgovci po kakovosti in dnevnih cenah, ki jih je beležil ob času sejma vsak dan goriški magistrat.⁴⁷⁵ Zaradi hladnejšega podnebja so bili pa kokoni na Kranjskem mnogo pozneje zapredeni in godni kot v toplejših južnih predelih. Zato so jih mogli postaviti kranjski svilorejci na goriški trg šele ob času, ko so že krile tamošnje tvrdke

⁴⁶⁶ KmD S 1 (anketa o stanju svilogojstva 1868, dopis Iv. Leskovca iz Idrije).

⁴⁶⁷ N 1856, 221.

⁴⁶⁸ N 1875, 207.

⁴⁶⁹ Enquête 33, N 1862, 196.

⁴⁷⁰ Koroško društvo za svilogojstvo tudi ni prejelo podpore, prim. A. Hohenbruck, Die Landtage u. die Landwirtschaft, 2. H., Wien 1897, 56.

⁴⁷¹ KmD S 10 (poročilo o porabi podpore za leto 1873).

⁴⁷² KmD S 10 (n. pr. Sodražica 12. VII. 1871, Hotemež pri Zidanem mostu 27. VI. 1871, Slavina 24. III. 1871, Mirna 21. XII. 1870, Novo mesto 10. VII. 1873, Metlika 4. IV. 1873).

⁴⁷³ KmD S 10 (poročilo KmD za leto 1873 in 1876/7).

⁴⁷⁴ N. pr. N 1878, 206, 1880, 205.

⁴⁷⁵ N 1873, 201, 210, 1879, 217.

svoje glavne potrebe.⁴⁷⁶ Ko je bil sejem zaključen, veletrgovci niso več sprejemali manjših količin. Le mešetarji in prekupčevalci so še nakupovali. Teh pa se je bilo treba izogibati, ker so pogosto opeharili neizkušnega svilorejca.⁴⁷⁷ Neuspeh je doživel na goriškem trgu tudi Jože Pohlin, tajnik kranjskega društva za svilogojstvo. Leta 1873 je pripeljal večjo količino kokonov v Gorico. Ponudil jih je veletrgovcu Lenassiju, lastniku goriške filande, nato je odpotoval v Videm (Udine). Povsod so mu nudili zelo nizke cene, da se ni mogel odločiti. Končno je vprašal za nasvet predsednika Goriške kmetijske družbe, ki mu pa tudi ni hotel pomagati. Zato je predlagal Pohlin, da bi se vrnili k staremu načinu prodaje. Vsako leto meseca junija naj bi prevzemala Kranjska kmetijska družba kokone od Gorenjcev, društvo za svilogojstvo pa od Dolenjcev. Za odkupovanje kokonov potreben denar pa naj bi posodila vlada obema ustanovama, kakor je bilo to urejeno na Ogrskem. Zbrane kokone bi mogli prodati zastopnikom goriških veletrgovcev, ki bi prišli v deželo, ako bi bila kranjska proizvodnja kokonov sorazmerno velika, ali pa na sejmu v Gorici, Vidmu ali Tridentu.⁴⁷⁸ Dobro bi tudi bilo, ako bi bil na Kranjskem nek stalen sejem za kokone.

Sicer so začeli že sredi 19. stoletja prinašati kokone na letni sejem 29. junija v Ljubljano naprodaj.⁴⁷⁹ Ko pa je uvedla ogrska vlada posebne sejme za kokone v Novem Sadu, Somboru in Bečkerek (Zrenjaninu),⁴⁸⁰ je prosilo leta 1871 kranjsko društvo za svilogojstvo, da bi dovolila vlada privilegirani sejem za kokone na Dolenjskem. Toda vlada ni privolila v to. Sporočila je, da ni potreben poseben privilegij. Društvu je vedno na prosto dano, da objavi dan prodaje kokonov, ne da bi moralo to prej javiti politično-upravni oblasti.⁴⁸¹

J. Bleiweis se pa ni upal ponovno pričeti z nakupovanjem kokonov, ker so bile cene zelo nestalne in so vidno nazadovale. Na interpelacijo pl. Gutmannsthal-Benvenutija, naj stori Kranjska kmetijska družba vse, da bodo svilorejci mogli prodati svoj pridelek,⁴⁸² se je Jan. Bleiweis ponovno trudil, vendar ni mogel najti konzorcija ali podjetnika, ki bi hotel prevzeti nakupovanje v deželi.⁴⁸³ Tako je odpovedalo in razočaralo svilogojstvo male revne kmete ravno tedaj, ko so ti najbolj potrebovali nov vir dohodkov ob splošnem poslabšanju gospodarskega položaja kmetov.⁴⁸⁴ Leta 1884 je morala priznati Kmetijska družba, da so zaradi neugodnega podnebja, večletnega bolehanja gosenic in slabe prodaje kokonov opustili na Kranjskem, razen Vipavske doline, svilogojstvo

⁴⁷⁶ Nz 1877, 11.

⁴⁷⁷ N 1873, 253 sl., 1889, 196.

⁴⁷⁸ N 1873, 253 sl.

⁴⁷⁹ Arhiv dež. vlade fasc. 25—3, 1857 (4. XII. 1856).

⁴⁸⁰ Enquête 32, N 1868, 270.

⁴⁸¹ Nz 1875 II. 10.

⁴⁸² Nz 1875 I. 48, 62.

⁴⁸³ Nz 1877, 11.

⁴⁸⁴ MLdwG 23. XI. 1864, 18 sl., Nz 1873 II. 4, 177, 5, N 1881, 416.

sploh.⁴⁸⁵ Posvetili so pažnjo drugim panogam; skušali so povzdigniti živinorejo, sirarstvo in čebelarstvo ter po možnosti rešiti platnarstvo. Podobno je odmrlo svilogojstvo tudi na Koroškem in Štajerskem.⁴⁸⁶ Kranjska kmetijska družba je odslej vztrajala v prepričanju, da tu niso dane razmere za uspešno svilogojstvo. Ko je ponudilo avstrijsko vojno ministrstvo jeseni leta 1918 več tisoč murvinih sadik iz zasedenega ozemlja v Italiji, je odklonila Kmetijska družba ponudbo. Zatrjevala je, da Kranjska razen Vipavske doline v podnebni in gospodarskem oziru ni primerna za to panogo kmetijstva. Svilogojstvo zahteva mnogo dela, zlasti v drugi polovici sezone. Zato bi zanemarjali kmetje druge panoge, ki so mnogo bolj donosne. Na Kranjskem je mnogo važnejše pospeševati čebelarstvo, ki dela pridelovanje ajde dobičkanosno, kajti ta kulturna rastlina nima nikjer drugod tolikega pomena kot na Kranjskem.⁴⁸⁷ Velikopotezno pospeševanje murv na Ogrskem je rodilo manjše sadove ob koncu I. svetovne vojne v Prekmurju. Leta 1929 so našli tam okoli 7000 odraslih murv. Svilogojstvo se je širilo skoraj na vse občine, ki so imele murve. Uspehi so bili povoljni, zlasti v Dolini, Čentibi, Beltincih, Lipovcih, Satahovcih in Mačkovcih. Tedanja mariborska samouprava je uredila drevesnico murv z 20.000 sadikami. Ker pa ni uspelo, da bi ustanovili organizacijo svilorejcev, in so nazadovale cene kokonov, je zanimanje za svilogojstvo kmalu zopet zamrlo.⁴⁸⁸ Kmetijska družba za dravsko bano vino se ni zavzela za to panogo kmetijstva. Tudi anketa, ki je obravnavala leta 1938 potrebe slovenskega kmetijstva, se tega vprašanja ni več dotaknila.⁴⁸⁹

9. Usoda svilogojstva na Primorskem pod Italijo in njegove perspektive v Slovenskem Primorju pod FLR Jugoslavijo

Po prvi svetovni vojni je prešlo primorsko svilogojstvo v sklop italijanskega gospodarstva. Italija, ki je imela visoko razvito proizvodnjo naravne svile, je pričela kmalu po okupaciji slovenskih pokrajin z močno propagando za razširitev svilogojstva. Zaradi konjunktne za svilo na svetovnem trgu so dosegle cene kokonov izredno višino (do 70 lir

⁴⁸⁵ KmD S 1 (21. VII. 1884, odgovor pos. Jos. Lahu, Slovenj Gradec 13. II. 1883, dopis A. Križaja, Ložice, o razmerah v Vipavski dolini, kjer so imeli kmetje še lepo korist od svilogojstva). Prim. še Postojnsko okrajno glavarstvo. Spisali in izdali učitelji v okraji, Postojna 1889, 78 (Trnovo), 161 (Goče), 166 (Slap), 179 (Št. Vid), 183 (Podraga), 209 (Budanje), 213 (Podkraj), 25 (Ustije) 219 (Šturija).

⁴⁸⁶ E. Aelschker, o. d. 1447.

⁴⁸⁷ KMD S 5 (12. X. 1918), A. Schachinger, o. d. 257 sl., Car. II. 1913, 86.

⁴⁸⁸ F. Pavlica, Sviloreja v Slov. Krajini, Novine XVI. št. 38, F. P. Sviloreja v Prekmurju, Slovenec 1929, št. 198 (I. IX.).

⁴⁸⁹ KmD S 5 (20. III. 1930), Alf. Hribar, Naše svilarstvo i industrija svile, Novi Sad 1936, 3 navaja kot vzroke silnega padca cen svilarstkih proizvodov konkurenco umetne svile in japonski dumping naravne, pozneje tudi umetne svile.

za 1 kg). Furlanski kmetje, ki so bili od nekdaj izurjeni svilorejci, so se lotili dela z vso vnemo. Stremeč po čim večjem zaslužku je vzel marsikdo preveliko količino sviloprejk v rejo. Zato je pretila mnogim proti koncu svilogojске kampanje nevarnost popolne izgube, ker je manjkalo potrebne krme. Pričela se je tekma za dobavo murvinega listja. Starejši kmetovalci na Primorskem še pomnijo, kako so prihajali furlanski prekupčevalci v letih 1921 do 1923 v zaledje Gorice in Trsta nakupovat murvino listje. Vsled tega je porasla tudi cena murvinega listja, tako da je prejel marsikdo na Primorskem za omenjeno listje več denarja, kot bi ga dobil za kokone, če bi bil sam gojil sviloprejke.

V takih okoliščinah ni bilo težko tedanjim kmetijskim funkcionarjem pridobiti tudi slovenske kmetovalce za povečanje murvinih nasadov. Država je nudila selekcionirane murvine sadike in dajala prispevke za nove murvine nasade. Propaganda je bila učinkovita. Nihče pa ni računal s tem, da bo konjunktura tako kratkotrajna. Še preden so dorasli novi nasadi do polnega donosa, so se pokazali prvi znaki bližajoče se katastrofe, ki je tako močno oškodovala italijansko svilogojstvo, da se ni moglo več dvigniti na prejšnjo višino. Sprva so začele nazadovati cene kokonov neznatno, potem občutneje, dosegle že leta 1929 namesto prejšnjih 70 lir le 16 lir in nato padle naslednje leto strahotno na 5 do 6 lir za 1 kg. Noben ukrep kapitalistično-fašističnega režima ni mogel ustaviti procesa. Zato v slovenskih krajih pod Italijo ni prišlo do sistematične obnove svilogojstva kot takega, ker je prenehalo povpraševanje po kokonih prej, preden so se razvili murvini nasadi do primerne donosa. Gospodarski ukrepi Italijanov niso prinesli našim krajem zaželene koristi. Nasprotno, primorski kmetje so bili močno razočarani in nezadovoljni. Kajti njihov trud bi bil daleko bolje poplačan, ako bi bili posadili namesto murv češnje, po katerih je raslo povpraševanje vedno bolj.

Zanimanje za svilogojstvo je ugašalo. Mnoge družine so opuščale gojenje sviloprejk, ker se ni več izplačalo. Saj so pobrala večji del zaslužka podjetja za industrijsko predelavo svile, medtem ko je prejemal kmetovalec-proizvajalec surovine iz raznih vzrokov (tudi zaradi neorganiziranosti) komaj toliko, da se je ohranila količina proizvodnje, ki je ustrezala odkupnemu trgu oziroma industriji. Kmetovalci na Goriškem so tožili, da ne dobe na trgu primerne cene za kokone, marveč postanejo žrtve špekulantstva.⁴⁹⁰ Zato se je zaman trudila oblast z raznimi ukrepi, da bi pospeševala svilogojstvo v goriški pokrajini. Dajala je nagrade, razdeljevala preskušeno »seme«, prirejala strokovne tečaje in priporočala racionalizacijo svilogojških obratov. Kljub vsemu so začeli kmetje izsekavati murve.⁴⁹¹

⁴⁹⁰ Gospodarski vestnik, Gorica III (1925), 132.

⁴⁹¹ E. Massi, o. d. 185 sl. O murvinih nasadih v Vipavski in Soški dolini gl. A. Comel, I terreni e le colture della bassa valle del Vipaco, Studi Goriziani VI. (1928) 24, isti, Terreni e coltura nella valle dell'Isonzo, Studi Goriziani VII. (1929) 16 op. 2, 17.

O usodi svilogojstva na Primorskem priča tudi uradna statistika iz leta 1929, ki prikazuje površino murvinih nasadov in letni pridelek listja takole:⁴⁹²

v ravnini			v gričevju		
Krmin	1.641 ha	19.223 q	Kopriva	999 ha	7.344 q
Fara	626 ha	6.888 q	Dolenje	131 ha	849 q
Marijan	593 ha	2.431 q	Gorica	1.161 ha	3.199 q
Gradiška	727 ha	5.214 q	Miren	386 ha	5.023 q
Romans	1.574 ha	9.214 q	Renče	92 ha	736 q
Zagraj	75 ha	300 q	Komen	149 ha	125 q
			Opatja sela	351 ha	90 q
			Temenica	65 ha	130 q
	5.176 ha	43.270 q			
				3.334 ha	17.496 q

V goratih predelih niso več gojili murv. Svilogojstvo v Bovcu, Kanalu in Ajdovščini je prenehalo. Tudi Vipavska dolina je opuščala kulturo murv. Opatja sela so ostala zvesta stoletni tradiciji. Središče svilogojstva v gričevju je bila okolica Gorice. Največ svilorejcev je bilo pa v ravnini.

Kako močno je padel pridelek murvinega listja na Goriškem, se razvidi iz primerjave s podatki prejšnjih 50 let, ki pa upoštevajo tudi Gradiščansko.⁴⁹³

1875	49.565 q	1900	72.786 q
1880	66.850 q	1905	102.950 q
1885	123.660 q	1910	76.193 q
1891	69.330 q	1913	120.966 q

Statistika proizvodnje kokonov, ki je upoštevala samo pridelek za prodajo, tudi kaže stalno nazadovanje:⁴⁹⁴

1927	212.029 kg	1931	187.837 kg
1928	245.000 kg	1932	210.276 kg
1929	237.600 kg	1933	176.400 kg
1930	234.350 kg	1934	146.351 kg

Vloga Gorice kot trga za kokone je postala neznatna v primerjavi s prejšnjim stoletjem (n. pr. leta 1869 so prodali v Gorici 125.690 kg kokonov):

1928	12.440 kg	1930	13.651 kg
1929	11.712 kg	1931	3.220 kg

⁴⁹² Catastro agrario 1929, compartimento della Venezia Giulia e Zara, provincia di Gorizia (Istituto centrale di statistica del regno d'Italia, fasc. 31), Roma 1936, 5 sl.

⁴⁹³ Stat Jb des k. k. Ackerbau Ministeriums 1875, 1. zv. 63, 1885, 9, 1891, 23, 1895, 33 (samo 321 q), 1900, 91, 1905, 101, 1910, 67, 1913, 87. Upoštevati pa je, da se površini goriške pokrajine in nekdanje avstrijske kronovine Goriško-Gradiščanske ne skladata.

⁴⁹⁴ Catastro agrario 1929, str. XII–XIII. V tržaški pokrajini (provincia di Trieste) so naštel v sezoni 1938/39 13.842 kg kokonov in 115 svilorejcev; prim. Bolletino mensile di statistica della provincia di Trieste (anni 1938 e 1939), Trieste 1939. 1.

S svilogojstvom se je ukvarjalo:

1931	2370	družin	1933	2492	družin
1932	2966	„	1934	2113	„

Na delu bivše Goriške, ki je pripadal leta 1947 FLR Jugoslaviji, je ostal le drobec nekdanjega italijanskega oziroma furlanskega svilogojstva. Ohranilo pa se je nekaj dobrih svilorejcev, toda žal brez najskromnejših tehničnih naprav. Med prve in najnujnejše ukrepe za obnovo svilogojstva je spadala odločba o zaščiti murve z dne 26. IV. 1952, ki je prepovedala brezmiselno uničevanje murvinih nasadov. V okrajih Gorica, Sežana in Tolmin, ki pridejo za rejo sviloprek v poštev, je bilo leta 1933 še preko 100.000 murv. Sedaj so jih našteali le okrog 22.810 dreves (od tega v goriškem okraju nekako 12.810, v sežanskem okrog 8000, v tolminskem okrog 2000).⁴⁹⁵ Svilogojna postaja, ki je bila ustanovljena leta 1948 na Pristavi pri Gorici, je prevzela važno, toda težko nalogo, da zopet povzdigne svilogojstvo v Slovenskem Primorju na onih tleh, ki proizvajajo prvovrstno svileno surovino.

Cilj svilogojstva v Sloveniji mora biti po načrtih vodje svilogojne postaje inž. E. Mayerja, da zadosti potrebam domačega trga. Pri tem pa je umestno pospeševati gojenje samo tam, kjer ne pride to delo po svoji naravi v nasprotje z drugimi kmetijskimi panogami, ki izključujejo zaradi trenja pri delu druga drugo. Zato ne kaže priporočati svilogojstva v izrazito vinorodnih in sadjarskih predelih, kot je Gornja Vipavska in Srednja v okolici Branika (Rihemberka), Zalega hriba (Dornberka), Prvačine in v Brdih. Nasprotno pridejo v poštev za rejo sviloprek nižinski predeli, zlasti oni, kjer ovirajo zgodnji pomladanski mrazovi in slane razvoj sadjarstva. Semkaj spada Spodnja Vipavska (Renče, Bilje, Miren, Vrtojba) in ožja okolica Nove Gorice do Šempasa. Za svilogojstvo so še primerni kraški predeli in južna pobočja do državne meje na zahodu, zlasti zapadni goriški Kras in doline pod Ligom in Kambreškem. Tu re manjka izvežbanih, pridnih in prizadevnih svilorejcev. Ti predeli so manj prikladni za vinogradništvo in sadjarstvo ter izrazito gospodarsko pasivni. V boljših legah bi bilo potrebno zasaditi med drugim murve, ki so odporne proti suši. V teh krajih bi mogli izkoristiti insolacijo in mediteransko podnebje.

S smotrenim obnavljanjem murvinih nasadov bi povečali in gospodarsko izpopolnili svilogojstvo na Primorskem, ki ima že stoletno zgodovino, obenem pa bi tudi izboljšali življenjsko raven kmečkega prebivalstva na Krasu in južnem pobočju Alp.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ Za razvoj svilogojstva v Slov. Primorju, Ljudska pravica 1954 (20. III.).

⁴⁹⁶ Poglavlje je povečini posneto po referatu inž. E. Mayerja, vodje svilogojne postaje na Pristavi pri Gorici z dne 23. II. 1955. Priobčen je deloma v Ljudski pravici 1955 (2. VI.).

Proizvodnja kokonov od leta 1836 do 1896*

Leto	Količina v kg				
	Goriško - Gradiščansko	Tržaško ozemlje	Istra	Kranjska	Koroška Štajerska
1836				1.238	
1837				1.400	
				(od tega Vipavska 1120 kg)	
1841					1.344
1842					1.680
1843					1.680
1845					5.600 (?)
1847					1.680
1849					
1850					
1851				2.800	168 (!)
1854				2.408	168
1857				2.632	56 168
1859				2.912	224
1865				1.344	10,6 168
1868					
1869					
1870	okoli 224.000			okoli 1.120	791,8
1871	294.734			588	768,3 42
1872	271.629	2.442	24.818	448	37 28
1873	172.753	2.451	37.669	364	112 28
1874	140.631	1.004	40.914	84	143
1875	165.213	924	57.528	160	115 392
1876	129.305	900	44.219	1.110	100 392
1877	73.147	390	52.882	1.060	100 210
1878	101.506	550	72.032	1.350	20 200
1879	25.660	300	65.377	1.110	20 200
1880	117.293	850	88.962	4.300	
1881	148.333	850	99.331	3.100	
1882				71.280	
1883				120.000	
1884				82.325	
1885	358.680			1.778 (skupno z Moravsko)	
1886	768.332				
1887	1.949.876				
1888	1.083.659			1.237 (skupno z Moravsko)	
1889	700.913			976	
1890	530.158			961	
1891	736.707			842	
1892	441.200	230	71.700	3.000	
1893	1.158.700	850	102.588	2.500	
1894	1.474.500	880	96.807	2.000	
1895	585.700	470	60.208	2.500	
1896	558.300	780	72.916	30	

* Podatki so povzeti: za leto 1836/37: Annalen II. 2 (1839) 113; za leto 1841: Tafeln 14. T. 37; za leto 1842: Tafeln 15. T. 37; za leto 1843: Tafeln 16. T. 33;

za leto 1845: Tafeln 18/19. II. T. 1 str. 3. Za Kranjsko, Koroško in Stajersko navedena proizvodnja ni verjetna; za leto 1847: Tafeln 20/21 (1847/8) II. T. 1. str. 3. Sumljiva je enaka številka proizvodnje za leta 1842—1847. Za leto 1849: E. Massi, o. d. 82. Za leto 1850: R. M. Cossar, Lineamenti 79; leto 1851: Tafeln N. F. I. Heft 5, T. 1 str. 3; leto 1854: Tafeln N. F. II. Heft 5. T. 1 str. 5; leto 1857: Tafeln N. F. III. Heft 5. Tabl. 1. str. 7; leto 1859: Tafeln N. F. IV. Heft 3, str. 7; leto 1865: Tafeln N. F. V. Heft 3, str. 7; za leto 1868: Jber. d. Seidenbau Versuchsstation in Görz fürs Jahr 1869, 40, 44; leto 1870: C. v. Czörnig, o. d. 96, N 1870, 159; od 1871—1881: po Stat Jb: 1871, 53 sl., 1872, II. 17 sl., 1873, II. 16 sl., 1874, II. 16 sl., 1875, II. 16 sl., 1876, II. 16 sl., 1877, II. 16 sl., 1878, II. 16 sl., 1879, II. 4, 1880, II. 4, 1881, II. 4. Od 1885—1888: po Stat Jb d. k. k. Ackerbauministeriums. Production aus der Seiden- u. Bienenzucht in den Jahren 1885 bis 1891, Wien 1893, 7. Za leta 1891—1896: po Stat Mon XIX. 225 sl., XX. 448 sl., 432, XXI. 432, XXIII. 518. Za Istro od 1870 do 1889: po E. Pavani, o. d. 105 op. 1. Pavani prinaša za Istro še naslednje podatke: za leto 1870: 23.491 kg, 1871: 39.277 kg, 1885: 93.120 kg, 1886: 87.208 kg, 1887: 114.114 kg, 1888 : 123.559 kg, 1889 : 86.384 kg.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Seidenzucht und das Seidengewerbe im slowenischen Volksgebiet vom 16. bis zum 20. Jahrhundert

Einleitend umreißt der Verfasser (S. 11—13) die Technik der Gewinnung von Rohseide und Seidengarn als Rohmaterial für die verschiedenen Zweige der Seidengewerbe bzw. Industrien. Zuerst wird der Kokon der Seidenraupe in heißem Wasser geweicht, damit sich die Fäden abwinden lassen. Dann vereinigt man mehrere Fäden miteinander und wickelt den so erhaltenen neuen Faden auf eine Winde. Diesem sogenannten Seidenhaspeln folgt das Zwirnen, wobei mehrere Fäden zusammengedreht werden. Darauf kommt das Spulen. Zuletzt wird die Kette zugerüstet und das Weben und Wirken kann beginnen.

Die Studie wünscht die Entstehung, Entwicklung und das Schicksal der Seidenzucht und der Seidengewerbe im slowenischen Volksgebiet seit der Mitte des 16. Jahrhunderts darzustellen. Dabei zeigt sich ein großer Unterschied zwischen dem Küstenlande (dem Lande Görz und Gradiska) und den übrigen slowenischen Alpen- und Karstgebieten. Im Vordergrund des Interesses stehen die Verhältnisse im ehemaligen Lande Krain, wo der Seidenzucht zweimal im Laufe der Jahrhunderte besondere Aufmerksamkeit geschenkt wurde, im 18. Jahrhundert, dem Zeitalter der merkantilistischen Wirtschaftspolitik, und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als man bei der wirtschaftlichen Not der Kleinbauern und Häusler in der Seidenzucht ein wirksames Hilfsmittel zur Abwehr zu sehen glaubte. Der Verfasser ist auch bestrebt, die Lage der Seidenzüchter und der im Seidengewerbe bzw. Industrie beschäftigten Personen, die Wirtschaftspolitik der Regierungskreise, ihre Verfügungen zur Förderung der Seidenzucht, die Ursachen der Mängel und Mißerfolge aufzuzeigen, welche es verhinderten, daß die Seidenzucht trotz wiederholter Versuche von einem Teile des Küstenlandes abgesehen nirgends festen Fuß fassen konnte.

Für diese Probleme bestand schon früher einiges Interesse. Kleinere Arbeiten über die Seidenzucht und das Seidengewerbe im erwähnten Gebiet veröffentlichten H. Deutsch, Joh. Slokar, R. M. Cossar und Jos. Šorn. Die vorliegende Studie ist im Rahmen der Arbeiten des Instituts für politische Ökonomie an der Fakultät für Rechts- und Wirtschaftswissenschaften der Universität in Ljubljana entstanden. Den äußeren

Anlaß dazu gab die Mitarbeit des Verfassers an der »Enzyklopädie der slowenischen Wirtschaftsgeschichte«, welche die Slowenische Akademie der Wissenschaften in Ljubljana vorbereitet. Bei der Aufstellung des Alphabetariums ergab sich, wie viele Probleme der slowenischen Wirtschaftsgeschichte bis jetzt kaum berührt worden sind und welche Unmenge von Einzelstudien noch dringend notwendig wäre. Daher möge diese Studie als ein Versuch einer solchen vorbereitenden Arbeit gewertet werden.

1. Die Anfänge der Seidenzucht und des Seidengewerbes in Görz und Gradiska (S. 15—30)

Die Anfänge der Maulbeerbaumkultur in der Friauler Ebene reichen in das 15. Jahrhundert zurück. Das Gebiet von Gradiska erwies sich für diesen Zweig der Landwirtschaft als besonders günstig. In der Mitte des 16. Jahrhundert muß der Ertrag an Seidenkokons schon ziemlich bedeutend gewesen sein, da der Trienter Kaufmann Melchior Rosetti im J. 1565 sich bereit erklärte, in Görz auf eigene Kosten ein Seidenfilatorium zu errichten, falls ihm Erzherzog Karl für 25 Jahre das ausschließliche Vorrecht zum Seidenhandel in den Ländern Görz und Gradiska gewähren wollte. Gegen diesen Antrag erhoben die Landstände als Vertreter der Grundherren, die an der Errichtung von Maulbeerbauplantagen und am Handel mit Maulbeerblättern und Seidenkokons maßgebend beteiligt waren, Einspruch. Zu einer planmäßigen Anpflanzung von Maulbeerbäumen auf Grund staatlicher Verfügungen, wie etwa gleichzeitig in Frankreich und etwas später in Piemont und Toskana, kam es im erwähnten Gebiete nicht. In Venetianisch Istrien kann ein Interesse für die Seidenzucht erst in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts festgestellt werden. Trotz Wachsamkeit der venetianischen Organe konnten sich einige Seidenstrumpfwirker und Damastweber in Gradiska bzw. in Görz niederlassen, doch gingen diese Betriebe schon gegen Ende des 17. Jahrhunderts ein.

Erst an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert steigerte sich das Interesse der Wiener Regierungskreise für die Fragen des »Kommerzes«. Unter den Manufakturen waren ihnen wegen des wachsenden Bedarfes vor allem die Seidengewerbe erwünscht. Zu Beginn des 18. Jahrhunderts führte das Bestreben nach wirtschaftlicher Stärkung des Staates zu verschiedenen Maßnahmen, unter anderem zur Erklärung von Triest und Rijeka (Fiume) zu Freihäfen im Jahre 1719, zur Verheißung einiger Privilegien an fremde Handwerker, Kaufleute und Manufakturisten, welche sich im Lande niederlassen sollten, und zur Aufstellung besonderer Behörden zur Förderung des Handels, Gewerbes und Verkehrs (Kommerzhofkommission in Wien, Kommerzhauptkommission in Graz für die innerösterreichischen Länder).

Die neuen Dienststellen wünschten genaue Auskunft über die Rohseideproduktion im Küstenlande, wo die Seidenkultur neben dem

Weinbau zum bereits bedeutendsten Zweig der Landwirtschaft geworden war. Mit der Seidenzucht befaßten sich fast ausschließlich die armen Dorfbewohner. Damals hatten im Görzischen nur 5 Grundherrschaften eigentliche bäuerliche Hintersassen, die übrigen Grundbesitzer in den Ländern Görz und Gradiska stellten den »massari« (Kolonen) den Boden in meist nur kurzfristigen Pachtverträgen gegen Abgabe von Getreide und Wein zur Verfügung. Um die armselige Lage der Seidenzüchter zu verstehen, muss man sich vergegenwärtigen, daß sie die Seidenraupeneier und die nötigen Maulbeerblätter selbst kaufen mußten. Im Laufe des Jahres, besonders gegen Ende des Frühlings, gebrach es ihnen allzuoft an Lebensmitteln und Geld. Sie mußten sich bei den Kaufleuten bzw. den Grundherren verschulden, sich aber dafür verpflichten, dem Geldleiher die Kokons der nächsten Fechsung zur Verfügung zu stellen. Dieses Leihgeschäft war dem Sachwucher beim »Kauf auf grünem Halm« ziemlich ähnlich. Betrieben wurde es vor allem von den Juden in Görz und Gradiska. Im Küstenlande hatten sich nämlich trotz der allgemeinen Judenverfolgungen im 15. und 16. Jahrhundert kleinere Judensiedlungen erhalten. Im Jahre 1624 erhielten 4 dortige Familien, die Gentile, Morpurgo, Parente und Pinkerle, Privilegien bevorrechteter Hofjuden mit ausgedehnten Handelsbefugnissen. Im Laufe des 18. Jahrhunderts wuchs die Zahl der jüdischen Familien und Siedlungen (Cormons, Monfalcone, Ruda, Ontagnano, Gonars) noch an. Ihre Tätigkeit als Geldverleiher und Warenkaufleute war sehr umfassend. Sie schrieben sich auch das Verdienst zu, mit der Rohseideproduktion im Küstenlande begonnen zu haben. Kaiser Karl VI. gestattete den Görzer Juden im Jahre 1728 einen besonderen Ausgang aus dem Ghetto zum Bache Korn, damit sie den Bedarf an Wasser zum Betriebe der Öfen (Fornelle) und Wachsbleichen decken konnten. Die Landstände und bürgerlichen Kaufleute wandten sich im Jahre 1730 an die Regierung mit der Bitte, man möge den Juden den Handel mit Seidenkokons, das Gewinnen von Rohseide und die Aufstellung von Filatorien untersagen. Sie behaupteten, daß das Verfahren der Juden mit den Seidenzüchtern wucherisch sei, da sie die abgenommenen Kokons zu niedrig bezahlten, dagegen die kreditierten Waren zu hoch anschlügen. Dies gereiche nicht nur den armen Bauern (Kolonen), sondern auch ihren Herren zum Unheil. Dagegen wiesen die jüdischen Kaufleute darauf hin, daß sie die Kokons nehmen müßten, um zu ihrem Gelde zu kommen, und warfen den Grundherren monopolistische Tendenzen vor. Die Regierung willfahrte den Forderungen der Landstände und bürgerlichen Kaufleute nicht, nicht nur weil die Juden im Handel mit Rohseide eine so starke Stellung einnahmen, sondern auch weil sie Seide im Seidengewerbe verarbeiten ließen und gerade damals, den neuen Triester Markt mit Seidenwaren beschickten. Um aber eine allzu starke Übervorteilung der kleinen Seidenzüchter zu verhindern, mußte jährlich ein Mittel (Richt-) preis für Seidenkokons vorgeschrieben werden.

Die steigende Jahresproduktion der Kokons und der Rohseide von 1718 bis 1756, die Zahl der Öfen (Fornelle) von 1720 bis 1750, die geringe Zahl der Filatorien mit Handbetrieb, sind der Übersicht auf S. 20 zu entnehmen. Vom Gesamtertrage der Rohseide im Jahre 1718 (15.450 venet. Pfunde zu 301,23 g) wurden nur 400 Pfund in den Filatorien von Venedig und Udine verarbeitet, um dann den Seidenstrumpfwirkern in Gradiska zur Herstellung von Seidenwaren zu dienen. Alles übrige wurde als Rohseide ausgeführt. Daher erwog die Hofkammer den Plan, ein großes Filatorium in Stražice bei Görz zu bauen. Zu diesem Zwecke sollte eine Handelskompanie mit dem Kapital von 40.000 Gld. gegründet werden. Diese Summe sollte sich auf 4 Hauptaktien zu je 10.000 Gld. verteilen. doch wäre jeder von den Hauptaktionären berechtigt, für seinen Anteil weitere Teilhaber aufzunehmen; stimmberechtigt sollten nur die vier Hauptaktionäre sein. Trotz wiederholter Bemühungen des Leiters der Grazer Hauptkommerzkommision Sigmund Rudolf Grafen von Wagensperg und des Krainer Landeshauptmanns Grafen Gallenberg gelang es jedoch nicht, das nötige Kapital bei den Großkaufleuten des Landes, z. B. beim Bankier Johann Iseph in Ljubljana, bei Franz v. Oblak-Wolkensperg und bei Thomas Jugovic in Škofja Loka zu gewinnen. Auch in Görz waren die Kaufleute zurückhaltend. Unterdessen bemühte sich Graf Edling die Regierungskreise zu bewegen, daß das Filatorium nicht bei Görz, sondern auf seiner Grundherrschaft im Vipavatale bei Ajdovščina errichtet werde. Dagegen sprachen aber allzu wichtige Bedenken. Die Hofkammer entschloß sich nun im Jahre 1724, auf Staatskosten ein Filatorium mit Wasserbetrieb in Fara am Isonzo zu erbauen und es mit den nötigen Vorrichtungen zu versehen. Doch begann die Hofkammer mit dem Betriebe nicht selbst, sondern überließ das Werk im Jahre 1726 dem Wiener Niederlagsverwandten Josef de Trevano aus Neapel in Pacht. Dieser trat im Jahre 1731 wegen großer Missbräuche vorzeitig vom Vertrage zurück. Die Pacht erhielt nun der Großhändler Josef Periello aus Neapel. Ihm folgten im Jahre 1749 Dominik Segala und die Brüder Morigo.

Das Filatorium in Fara sollte nach dem Plane der Hauptkommerzkommision den größeren Teil der im Lande produzierten Rohseide verarbeiten und dadurch den Aufschwung der Seidengewerbe und Manufakturen herbeiführen. Doch entsprach die wirkliche Tätigkeit des Filatoriums diesem Plane nur wenig. Der Pächter hatte die Möglichkeit, sich im Außenhandel gewissermaßen eine Monopolstellung zu schaffen, denn die Produzenten und Händler mußten ihre Rohseide zunächst dem Kameralfilatorium anbieten. Dieses verschob aber oft die Entscheidung, so daß die günstigste Gelegenheit zum Verkaufe versäumt war und der Pächter selbst die Rohseide billig bekommen konnte. Seit dem Jahre 1733 gesellte sich noch eine Ausfuhrtaxe dazu, die 24 Kreuzer pro Pfund Rohseide betrug. Das Einheben dieser Gebühr wurde dem Pächter übertragen. Nur er konnte die Ausfuhrbewilligung gewähren und ging dabei so parteiisch vor, daß ihm bedeutende Mengen von Rohseide zur Verfü-

gung standen. Er ließ sie sortieren und versandte die beste Ware nach Holland, England, Hamburg, Venedig und Wien, so daß die heimischen Handwerker schließlich nur über die schlechteren Gattungen verfügen konnten.

Wegen begründeter Beschwerden kam es im Jahre 1730 zu einer amtlichen Untersuchung der Verhältnisse im Filatorium Fara. Für die Arbeiter bestanden strenge Vorschriften. Die Arbeitszeit betrug 14 Stunden täglich. Der Unternehmer gab der Belegschaft auch Nahrungsmittel und Getränke ab, die er zu Wucherpreisen vom Lohn abzog. Der Pächter wurde gleich zu Beginn wortbrüchig. Die angeworbenen Arbeiter hatten einen Akkordlohn von 21 Soldi pro Pfund gezwirnter Seide ausgemacht, der Pächter zahlte aber dann nur 16 Soldi. An Stelle der ersten Vorarbeiter hatte er dann einige aus Venedig entflozene Meister aufgenommen, doch hatte er sie bald wieder entlassen müssen. So stellte die Untersuchungskommission im Werke arge Mißstände fest. Auch war nur ein Teil der Abteilungen beschäftigt, im ganzen gab es 15 Arbeiter und 39 Arbeiterinnen, die überdies über schlechte Löhne und rohe Behandlung klagten.

Das Seidengewerbe im Küstenlande war im Jahre 1718 noch stark rückständig. Reiche Unternehmer, welche die nötigen Anlagen selbst hätten gründen können und die auch Facharbeiter mitgebracht hätten, wären damals sehr erwünscht gewesen. Die Kameralisten waren der Meinung, daß der Staat verpflichtet sei, das Wirtschaftsleben zu regeln und daß er auch im Stande sei, in der Wirtschaft den erwünschten Erfolg zu erreichen, nur müsse er sich der richtigen Mittel bedienen. Doch waren die Maßregeln der staatlichen Behörden oft nicht zur Genüge überlegt, wie dies in unserem Fall die mehrfach erlassenen oder auch nur angekündigten Ausfuhrverbote für Rohseide erweisen, z. B. jene der Jahre 1719 und 1749. Als im Jahre 1751 die Ausfuhrtaxe erhöht wurde, erörterte man diese Frage auch beim Krainer Kommerzkonseße, wobei der Leiter der Repräsentation und Kammer Johann Seifried Graf Herberstein ein Sondergutachten vorlegte. Dieses geht von der wohl richtigen Behauptung aus, daß man in Österreich wegen starkem Luxus zu viel ausländische Seidenwaren verbrauche. Aus diesem Grunde werde die heimische Rohseide nicht zur Gänze in den Filatorien des Landes verarbeitet und die Manufakturen des Landes könnten nicht größere Mengen ihrer Produkte absetzen. Vor allem sollte die Einfuhr fremder Seidenwaren erschwert und das Einschmuggeln venetianischer Seidenstoffe verhindert werden. Die Länder Görz und Gradiska seien bisher nur Sitz und Lagerplätze von Maklern des venetianischen Seidenmonopols gewesen, das zwar die Rohseide etwas besser bezahlt, aber dafür die fertigen Seidenwaren den österreichischen Ländern 10 bis 50 mal teurer zurückverkauft habe. Das Küstenland sollte die Seide für alle österreichischen Länder produzieren. Soweit die heimischen Manufakturen dieselbe nicht abnehmen könnten, sollte man sie nach Polen,

Ungarn, Sachsen und in andere deutsche Länder versenden, wo zwar Manufakturen, aber keine Filatorien bestehen.

Wie die Zahl der Webstühle zeigt, entfaltete sich das Seidengewerbe in Görz und Gradiska nur schrittweise. Um den Schmuggel aus dem Venetianischen einzudämmen, wurden Bestimmungen zur Bezeichnung der im Lande produzierten Seidenstoffe erlassen. Im Jahre 1735 stellten die Görzer Seidenwebermeister für ihre Handwerksorganisation die ersten Bestimmungen auf, die dann von der Kommerzintendanz des Österreichischen Littorale bestätigt wurden. Gleichzeitig schrieben sie Lohnsätze für die Gehilfen vor. Auch durfte kein Meister unter dem im Artikel 14 festgesetzten Preise eine Arbeit übernehmen. Im Jahre 1740 fügte man weitere Bestimmungen hinzu, welche vom Wechsel- und Merkantilgericht erster Instanz in Görz gutgeheißen wurden. Seitdem hielt sich die Görzer Seidenweberzunft an diese Regeln, obwohl sie vom Herrscher selbst nicht bestätigt worden waren. Sie wählten jedes Jahr zwei »Richter« als Vorsteher. Um ihren Mitgliedern eine standesgemäße Ernährung zu sichern und auch eine mittlere Grösse der Betriebe bei gleichen Produktionsbedingungen zu erhalten, durfte kein Meister mehr als 6 Webstühle und für jeden Webstuhl höchstens zwei Lehrjungen halten. Alle 14 Tage besichtigte eine Kommission von Meistern die Werkstätten, um etwaige Mängel abzustellen.

Trotzdem aber hatte das Görzer Seidengewerbe in der Mitte des 18. Jahrhunderts das Ideal der mittelalterlichen Produktionsordnung schon eingebüßt. Das Verlagssystem hatte die alte handwerkliche Organisation bereits stark durchbrochen. Teilweise war dies eine Folge der für das Textilgewerbe so charakteristischen Teilung der Produktion in 3 Hauptabschnitte: 1) die Vorbereitung des Rohstoffes bis zum Garn, 2) das Weben, und 3) die Fertigstellung oder Appretur. Die vorbereitenden Arbeiten des ersten Abschnittes besorgten den Käufern der Kokons, besonders den jüdischen Kaufleuten, Arbeiterinnen. Diese Kaufleute hatten somit den Rohstoff in ihren Händen und ließen die Webermeister für sich im Lohnwerk arbeiten. Dann exportierten sie die fertigen Gewebe. Dadurch zwangen sie die Handwerker in ihre Abhängigkeit. Franz Heinrich Freiherr v. Raigersfeld, welcher ihre Werkstätten im Jahre 1746 besichtigt hat, hinterließ Aufzeichnungen, die ein klares Bild dieses Verlagssystems ermöglichen. (S. 30: 6 größere Verleger, 19 Meister; weiters ist hier die Zahl der Webstühle angegeben, die Zahl der verlegten Handwerker und auch die Herkunft der Webermeister, z. B. 1 aus Berlin, 1 aus Wien). Die jüdischen Kaufleute hatten nur einen Teil ihres Geldes in diesem Verlagssystem investiert. Ihre Betätigung war vielseitig. So gründeten die Brüder Morpurgo im Jahre 1734 eine Samtmanufaktur, in demselben Jahre Pinkerle eine privilegierte Manufaktur für Majoliken und Spielkarten. Im Jahre 1744 sprach der Wiener Hof den Brüdern Luzzatto seine besondere Anerkennung für ihren Eifer bei dem Transporte von Proviant und Munition für die österreichische Armee in Italien aus. David Luzzatto kaufte im Jahre 1746 ein Handelsschiff von Michel-

angelo v. Zois in Saloniki und gewann für ein Handelsunternehmen nach Spanien die Kaiserin Maria Theresia, welche 25.000 Gld. beisteuerte. Kleinere Beträge gaben Ignaz Baron Koch, Minister Graf Kinsky und General Vasquez. Luzzatto kaufte für den Gesamtbetrag von 100.000 Gld. Stahl, Kupfer, Eisenpfannen und Leinwand. Die Schiffsladung wurde in Cadix veräußert, worauf als Rückfracht Zucker, Cochenille, Indigo und andere Drogen gekauft wurden, die in den österreichischen Ländern mit Gewinn abgesetzt werden konnten.

2. Versuche mit der Einführung der Seidenzucht und mit Seidenmanufakturen in den slowenischen Alpenländern (S. 31—53).

Abgesehen von den Schnurmachern und Seidenwirkern in Ljubljana, denen Kaiser Leopold I. 1674 die Zunftfreiheiten bestätigte, und von den Schnurmachern in Celje und Maribor, über die Angaben Philipp Wilhelm von Hörnigk für 1763 vorliegen, gab es in diesen Gebieten bis zum Ende des 17. Jahrhunderts wohl keine Seidengewerbe. Als man zu Beginn des 18. Jahrhunderts Wirtschaftspläne aufzustellen begann, waren die Krainer Landstände überzeugt, daß es zur beabsichtigten Begründung von Manufakturen an nötigem Kapital fehle. Durch die landesfürstlichen »postulata« gingen jährlich etwa 300.000 Gld. aus dem Lande. Auch die großen Grundherren (vgl. Anmerkung 76) verbrauchten ihre Renten ausserhalb Krains, während die Hofkammer bedeutende Summen aus dem Idrianer Quecksilbergewerk bezog. Die landesfürstlichen Städte des Landes beklagten sich darüber, daß den Weinhandel der Adel, den Leinwandhandel die Bauern, den Großhandel aber eine Gruppe von bloß 3—4 Personen führe. Charakteristisch für die Einstellung der Landstände war ihre Forderung nach Aufhebung der Handwerkszünfte und nach völlig freier wirtschaftlicher Betätigung. Da sie bisher gezwungen waren, die Monturstoffe für die Grenzer aus Venetien zu beziehen, entschlossen sie sich im Jahre 1723, eine privilegierte Manufaktur für Wollstoffe in Selo bei Ljubljana einzurichten. Nur nebenbei äußerten sie den Wunsch, die Regierung möge die bäuerlichen Hintersassen durch ein Patent zur Pflanzung von Maulbeerbäumen auffordern. Mit größerem Ernst kam die Frage erst im Jahre 1730 zur Sprache, als Pierre Toussaint Tabouret aus Nancy, ein Perückenmacher in Ljubljana, dem Kaiser Karl VI. ein Memorandum vorlegte, mit dem er die planmäßige Pflanzung von Maulbeerbäumen auf den Grundstücken bäuerlicher Hintersassen und die Einführung der Seidenzucht in Krain unter seiner Leitung vorschlug. Die Stände gaben zwar die Nützlichkeit der Maulbeerbaum- und Seidenzucht zu, waren aber gegen eine planmäßige Setzung von Bäumen. Im selben Jahre ließ der Stadtmagistrat von Ljubljana die ersten Maulbeerbäume am Schloßberge setzen. Diesem Beispiel folgte Tabouret auf einem Grundstück in der Nähe der bürgerlichen Schießstätte. Als ihm aber die Nachbarn die Anlagen arg beschädigten und er bei seinem Strumpfwirkerunternehmen in Geldschwierigkeiten geriet, konnte er

seine Pläne nicht verwirklichen. Darauf nahm sie der ständische Registrarsadjunkt Markus Anton von Perizhoff in etwas weiterem Rahmen wieder auf. Er ersuchte den Herrscher um das ausschließliche Vorrecht, durch 24 Jahre in Krain Maulbeerbäume setzen und ihre Blätter zur Seidenraupenzucht benützen bzw. die Nutzung derselben anderen überlassen zu dürfen. Die Stände erblickten im angestrebten Privativprivilegium, überall im Lande auf Untertanen- und Kameralgut ohne Zustimmung der Grundherren Bäume setzen zu dürfen, eine unerlaubte Schmälerung ihrer Rechte und suchten den Hof zu überzeugen, daß die Grundherren und anderen Grundbesitzer selbst die Absicht hätten, sich der gewinnbringenden Seidenzucht zu widmen. Daher forderten die Wiener Zentralstellen mit dem Patent vom 26. März 1740 alle Grundbesitzer in Krain und Untersteiermark (Kreis Celje) auf, binnen 1 Jahr und 4 Monaten die Grundstücke, welche für keine andere Kultur in Betracht kämen, mit Maulbeerbäumen zu bepflanzen. Verstreicht dieser Termin erfolglos, wird der Hof das ausschließliche »jus plantandi« für ihren Grund und Boden vergeben, wodurch die Grundeigentümer für 24 Jahre der Nutzung der Maulbeerbäume und der Seidenproduktion verlustig werden. Als die Krainer Grundherren dieser Aufforderung nicht nachkamen, erhielt von Perizhoff mit einem »jus privativum« die Erlaubnis, auf allen dazu geeigneten Grundstücken im Lande Maulbeerbäume zu setzen, doch nur mit Wissen und Zustimmung der Grundbesitzer (Grundherren). Doch hatte sich v. Perizhoff die Verwirklichung seiner Pläne zu leicht vorgestellt. Sein Gesellschafter Karl Grandi aus Mailand besorgte mehrere Tausend Setzlinge aus Italien und man wollte mit dem planmässigen Aussetzen beginnen. Da verweigerten die Grundherren die Erlaubnis und konnten auch durch Klagen nicht dazu gezwungen werden. Grandi ließ den Plan fallen und nahm die Privilegienurkunde als Pfand für seine Geldforderung. Durch Zession erwarb nun der Kaufmann und Bürgermeister von Ljubljana, Matthäus Franz Perr dieses Vorrecht. Er stammte aus Südsteiermark, wo er in Braslovče einen Lehenhof und in Marija Gradec bei Laško größeren Grundbesitz hatte. Durch die Heirat mit Maria Konstantia, der Witwe des reichen Kaufmanns Warnus, erwarb Perr in Ljubljana ein bedeutendes Vermögen, darunter ein Spezereigeschäft. Er war auch mehrere Jahre Zunftvorsteher der bürgerlichen Kaufleute und Krämer in Ljubljana, wobei er erbittert gegen den »Gayhandel« vorging, einige Jahre war er auch Mitglied des Krainer Kommerzkonseßes. Bei Perr ist sein Interesse für gewagte Unternehmungen sehr bezeichnend. Sie schlugen aber alle fehl: so in Triest ein Handlungshaus für den Warenverkehr mit England, Holland und Hamburg, dann seine Beteiligung an der Grazer Glasperlenmanufaktur des Dionisius Nogarina, sein Unternehmen zur Gewinnung von Pottasche in den Wäldern des Küstenlandes und schließlich der Handel mit Tabak. Zunächst errichtete Perr eine Reihe von Baumschulen für Maulbeerbäume in Ljubljana. Um 1745 hatte er ca. 20.000 Bäumchen, 1752 bereits ca. 150.000 Stück zum Verpflanzen bereit. Aber auch ihm gelang es

nicht, die Grundherren zur Erlaubnis zu bewegen, Pflanzungen auf ihrem Boden anlegen zu dürfen. Auch er kam in Geldschwierigkeiten. Um die Bäume loszuwerden, stellte er dem Kommerzdirektorium in Wien den Widerstand der Grundherren als eine Tätigkeit gegen den wirtschaftlichen Fortschritt des Landes hin und sprach den Wunsch aus, man möge den Krainer Ständen geradezu vorschreiben, daß sie durch 10 Jahre je 50.000 Bäumchen vom ihm abkaufen, wobei die Grundherren die Pflanzung selbst besorgen sollten. Dessenungeachtet sollte die Nutzung der Blätter für 24 Jahre Perr vorbehalten bleiben. Den Wert dieser Nutzung schätzte er auf über 5 Millionen Gulden. Bei der Krainer Repräsentation und Kammer sah man aber gerade im ausschließlichen Privilegium Perr's ein Haupthindernis für die Ausbreitung der Seidenzucht in Krain. Daher forderte das Kommerzdirektorium Perr auf, binnen einem Jahre seine Vorrechte im Sinne des Privilegiums auszuüben, sonst werde sein Vorrecht erlöschen und es werde jedermann freistehen, Maulbeerbäume zu setzen und deren Blätter für die Seidenraupen zu verwenden. Perr war nun bestrebt, seine Setzlinge ins Görzische abzugeben, doch ohne Erfolg, weil sie zu schwach und noch unveredelt waren. Als die Gläubiger seine Zwangslage durch Exekutionsmaßnahmen noch verschärften, ersuchte er um ein Moratorium und machte vor seinem Tode noch einen letzten Versuch, beim Kommerzdirektorium den Verkauf von 160.000 Bäumchen an bäuerliche Hintersassen durchzusetzen.

In den slowenischen Alpenländern waren die Voraussetzungen für das Seidengewerbe und die Seidenmanufakturen keineswegs günstig. Es stand weder Rohseide zur Verfügung, noch gab es fachkundige Arbeiter. Bei der Ansiedlung fremder Handwerker mußte man die Zünfte des Landes berücksichtigen, der Niederlassung jüdischer Unternehmer widersprachen alte Freiheiten der Länder Krain, Kärnten und Steiermark. Im Jahre 1719 wurde ein Ansuchen Philipp Balestris und Josef Pertots aus Graz erörtert, doch brachten sie ihren Plan der Gründung einer Manufaktur zur Erzeugung von Seidenstrümpfen in Ljubljana nicht zur Ausführung. Wohl aber begann im Jahre 1725 Pierre Toussaint Tabouret mit der Erzeugung von Seidenstrümpfen, schloß im Jahre 1729 einen Gesellschaftsvertrag mit Gabriel Abraham de Werth und erhielt im nächsten Jahre das ausschließliche Recht, 15 Jahre lang in Krain Seidenstrümpfe zu produzieren. Nicht damit zufrieden erstrebte er ein ähnliches Vorrecht zur Erzeugung von Wollstrümpfen nach Hamburger und Erlanger Art. Es war dies ein bescheidener Anfang einer Manufaktur, denn für das Verlagssystem gab es in Ljubljana keine Voraussetzungen. Als Unternehmer benötigte er entsprechende Kapitalien, er hatte sein Privativprivilegium zur Geltung zu bringen und einen erfolgreichen Absatz seiner Produkte zu organisieren. Dabei hatte Tabouret kein Glück, denn gleichzeitig bereiteten auch die Kaufleute Bartholomäus Čebul und Anton Reja eine ähnliche Manufaktur von Seidenstrümpfen vor und begannen im Herbst 1729 mit dem Betriebe, also schon vor dem Inkrafttreten des Tabouret-schen Privilegiums. Daher

bestätigten die Wiener Hofstellen auch ihr Unternehmen. Auch in kaufmännischer Hinsicht wußte Čebul eine erfolgreichere Tätigkeit Tabourets zu hindern, um so leichter, da er Zunftvorstand der Kaufleute von Ljubljana war. Da das Unternehmen Tabourets nicht den gewünschten Erfolg aufwies, trat de Werth im Jahre 1735 aus seiner Gesellschaft aus und nahm zur Sicherung seiner Forderungen einige Webstühle mit. Tabouret konnte sich von diesen Schlägen nicht mehr erholen und starb in großer Armut. Sein Sohn Pierre Jean mußte in der Fremde Beschäftigung suchen.

Bartholomäus Čebul hatte sich in Ljubljana im Textil- und Galanteriewarenhandel hervorgetan. Im Jahre 1724 finden wir ihn in der Gruppe von Kaufleuten, welche eine privilegierte Krainer Handelskompanie gründen wollte. Diese Kompanie sollte den gesamten Aus- und Einfuhrhandel des Landes (mit Eisen und Stahl, Kupfer aus Samobor in Kroatien, Quecksilber aus Idria, Leinwand und Wolle, Wachs und Honig, Öl und Ochsen aus Ungarn) mit allen Ländern mit Ausnahme von Portugal und der Türkei, die der Orientalischen Handelskompanie vorbehalten waren, übernehmen. Čebul schrieb selbst in einem Memorandum, daß er den Aufmunterungen und Versprechungen der Wiener Hofkreise vertrauensvoll gefolgt sei und sich nicht damit begnügt habe, Seidenstrümpfe und baumwollene Hauben nach Salzburger Art zu erzeugen, sondern trotz verschiedener Bedenken und Warnungen seiner Bekannten und trotz des Ausscheidens seines Kompagnons den ursprünglich kleinen Betrieb in eine so vollkommene Seidenwarenmanufaktur ausgebaut habe, wie eine solche damals nirgends sonst in den Erbländern bestand. Zu diesem Zwecke kaufte er ein Haus in der Nähe der Ljubljana, baute es um, montierte im Gebäude ein Filatorium und versah den Betrieb schließlich mit einer Färberei. Am Höhepunkt seiner Betätigung besaß er 26 Webstühle für Seidenstoffe und 4 Stühle zum Strumpfsticken. Seine Manufaktur hatte folgende Abteilungen: ein Inkannatorium für Rohseide mit 230 Haspeln und Spulen, ein zweites Inkannatorium für gefärbte Seide mit 200 Haspeln und Spulen, eine Schweifmühle auf holländische Art, ein Filatorium in drei Etagen mit 1320 Spulen und 60 Haspeln, eine Maschine zum Aufbäumen der Stücke, die Weberei und Strumpfwirkerei, ferner Vorrichtungen die Waren auf Glanz zu bringen und zu moirieren, schließlich eine Färberei. Zur Einrichtung und Leitung einer solchen zentralisierten Manufaktur waren bedeutende Investitionen notwendig, die freilich den größeren Teil vom einstigen Handelsbetriebskapital Čebuls immobilisierten.

Schon die Wahl der Betriebsstätte war nicht glücklich. Čebul mußte geschulte Seidenarbeiter aus dem Venetianischen holen, doch war er stets bestrebt, heimische Leute auszubilden, um sich möglichst bald unabhängig zu machen. Noch schlimmer stand es mit dem Bezuge der Rohstoffe aus dem Görzischen und aus Friaul. Um sich die genügende Menge von Rohseide zu sichern, stellte Čebul in Görz 12 Öfen (Fornelle)

auf. Das Schicksal seines Unternehmens mußte sich allerdings auf den fernen Absatzmärkten entscheiden, denn in Krain gab es unter dem Adel und den vermögenderen Bürgern nicht genügend Abnehmer für seine Seidenwaren, wohl auch wegen der Nähe der Görzer Seidenwebereien. Um seinen Waren Absatz zu gewinnen, mußte er anfangs die Preise äußerst niedrig stellen. Aus seinen Handlungsbüchern geht hervor, daß sich seine Handelsbeziehungen nach Böhmen und Mähren, Bayern, Mittel- und Norditalien, Ungarn, Kroatien und Österreichisch Istrien erstreckten. Sogar in Zadar (Zara) im Venetianisch Dalmatien wollte er seine Waren absetzen, wurde aber von den dortigen Behörden sofort zur kroatischen Grenze abgeschoben.

Um sich beim Verkauf seiner Waren einen dauernden Erfolg sichern zu können, hätte Čebul die gleichen Produktionsbedingungen haben müssen, wie sie die Seidenweber im Görzisch-Gradiskanischen besaßen, und die heimische Seidenwarenproduktion hätte vor der ausländischen auch durch höhere Einfuhrzölle geschützt werden müssen. Im Jahre 1745 wurde Čebul für die Dauer von 10 Jahren die Befreiung von Maut und Aufschlägen beim Bezuge von Rohseide aus dem Küstenlande und bei der Versendung der Fabrikate aus Ljubljana zugestanden. Der Zollschutz gegen ausländische Seidenwaren erwies sich aber nicht als hinreichend. Am schwersten wurde Čebul dadurch betroffen, daß er die Waren den Kaufleuten auf lange Zahlungsfristen kreditieren musste. Daher verlor er bei den häufigen Konkursen, besonders in Wien, meist $\frac{3}{4}$ seiner Forderungen, was sich für einen Manufakturisten-Anfänger, der bereits mit entliehenen Geld arbeitete, verhängnisvoll auswirken mußte. Als sein Leiter des Filatoriums, der Venetianer Georg Zanetti den Dienst kündigte und sich als Seidenweber in Ljubljana niederließ, bat Čebul dringend um ein Privativprivilegium, um die Gründung weiterer Seidenweberwerkstätten in Krain zu vereiteln. Er setzte auch alle Hebel in Bewegung, um den Betrieb der beiden Webstühle Zanettis zu verhindern. Die finanzielle Lage Čebul's muß im Jahre 1739 schon prekär geworden sein, da sich das Gerücht verbreitete, er habe um ein Moratorium angesucht. Dieses wurde ihm erst im Jahre 1744 auf 6 Jahre bewilligt. Trotz wiederholter Gesuche und persönlicher Interventionen in Wien konnte Čebul bei den Behörden keine Privilegien bzw. Unterstützungen erlangen. Graf Rudolf Chotek, Leiter des Kommerzdirektoriums, war im Jahre 1749 gewillt, Čebul den Grafen Batthyány zum Kompagnon zu gewinnen, womit aber Baron Raigersfeld nicht einverstanden war. Von nun an kann man nur noch von einem verzweiflungsvollen Kampf Čebuls um die Erhaltung seiner Manufaktur sprechen, denn die Gläubiger schritten zum Exekutionsverfahren. Da von keiner Seite ein Darlehen zu haben war, auch keine Handlungskompanie zur Übernahme des Unternehmens zustandekam und schließlich auch der geplante Ausgleich nicht wirksam wurde, kam es zur öffentlichen Feilbietung der Manufaktur, doch trat für das seit 1752 außer Betrieb gesetzte Unternehmen kein Käufer auf.

3. Wachstum der Seidenzucht und des Seidengewerbes im Küstenlande in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (S. 53—72)

Bisher hatte die Seidenzucht und das Seidengewerbe im Görzisch-Gradiskanischen ohne Eingreifen der Staatsgewalt zugenommen. Im Jahre 1750 beantragte Anton Baron de Fin, der Görzer Landesverweser, die Aufstellung eines Kommerzmagistrats für Görz und Gradiska samt dem Bezirke von Aquileja, was im Jahre 1756 auch durchgeführt wurde. Man wies dieser dem Wiener Kommerzdirektorium direkt unterstellten Behörde die Aufgabe zu, die Seidenzucht und das Seidengewerbe des Küstenlandes auf die Höhe der venetianischen und französischen Konkurrenz zu bringen. Um die Maulbeerbaumpflanzungen planmässig zu erweitern, forderte der Kommerzmagistrat die Gemeinden auf, genaue Verzeichnisse der Grundbesitzer und der Maulbeerbaumbestände vorzulegen. Die größeren Grundbesitzer sollten mindestens 30, die mittleren 20, die kleineren wenigstens 10 Stück Maulbeerbäume setzen. Dieser Versuch einer amtlich vorgeschriebenen Erweiterung der Maulbeerbauplantagen stieß jedoch auf entschiedenen Widerstand der Grundobrigkeiten. Die Landstände betonten, daß die Maulbeerbäume schon durch Jahrhunderte im Lande gepflanzt werden. Sie brauchten dazu keine fremden Meister und Setzlinge, auch keine amtliche Propaganda. Auch die bäuerlichen Hintersassen würden die Bestände aus eigenem Interesse vergrößern, falls sie auf Steuerfreiheit rechnen dürften.

Die armen Seidenzüchter klagten über die hohen Preise der Maulbeerblätter, weil man es zuließ, daß Zwischenhändler Hunderte von Bäumen von den Grundeigentümern pachteten und dann die Blätter zu Wucherpreisen an die Seidenzüchter weiter verkauften. Damals war im Görzisch-Gradiskanischen noch nicht der in der Lombardei eingebürgerte Brauch aufgekommen, den Kolonen die Maulbeerblätter gegen Abgabe der Hälfte der Kokonenfechtung abzugeben. Für die Seidenraupenzüchter war auch der Umstand ungünstig, daß seit 1760 für die Kokons kein Richtpreis mehr bestimmt wurde. Andererseits aber suchte die Behörde den ganzen Handel mit Kokons auf bestimmte Stadtmärkte, vor allem auf den Görzer Markt zu konzentrieren.

Der Kommerzmagistrat war bestrebt, die gesamte Produktion der Rohseide und der Seidengewebe zu beaufsichtigen und technisch zu vervollständigen. Auch sollte in diesen Ländern die Qualitätsordnung vom 10. Oktober 1751 eingeführt werden. Doch verstand es diese Behörde nicht, im Einvernehmen mit den Landständen und der Landeshauptmannschaft zu arbeiten. Auch der Versuch der Regierung im Jahre 1758, durch Ernennung von zwei Vertretern der Landstände in den Kommerzmagistrat die bestehenden Gegensätze auszugleichen, mißlang. Im Jahre 1764 trat der Görzer Kommerzkonseß an die Stelle des bisherigen Kommerzmagistrats. Er hatte großen Erfolg, denn er verstand es, die Maulbeerbaumpflanzungen im Lande zu erweitern. Aus den Tabellen des Inspektors für diese Plantagen ist ihr Wachstum von

1764 bis 1780 (S. 58) gut zu ersehen. Der Konseß veröffentlichte auch mehrmals das Patent über die Steuerfreiheit der Maulbeerbaumpflanzungen. Ferner empfahl er vor allem das Setzen von Maulbeerbäumen auf Gemeindeweiden.

Die Görzer Juden hatten am Handel mit Kokons und der Rohseideproduktion sowie am Betriebe von Öfen (Fornellen) großen Anteil (vgl. Tabelle für 1756—1781 auf S. 59). Was für Fortschritte die Maulbeerbaumzucht im Triester Gebiet und in Rijeka (Fiume) machte, ist auf S. 60 zu ersehen. Im ersteren erwarb sich die Gesellschaft Jakob Dassi et Co. besondere Verdienste dafür. Der Betrieb von Öfen und die Rohseideproduktion blieben hier unbedeutend; daher kam es auch nicht zur Einrichtung eines Filatoriums. Wohl aber war das Bestreben der venetianischen Behörden, im Küstengebiet von Koper (Capodistria) die Seidenzucht zu intensivieren, erfolgreich.

Als im Jahre 1756 die sechsjährige Pachtzeit der Gesellschaft Morpurgo-Segala für das Filatorium in Fara abgelaufen war, mußte das Ärar an den Werken kostspielige Reparaturen vornehmen, führte aber dann den Betrieb in eigener Regie kaum ein Jahr. Im Jahre 1757 gab die Ministerialbankodeputation das Filatorium an die Brüder Luzzatto für 6 Jahre in Pacht. Noch bevor die Pachtzeit vorüber war, behandelten die Zentralbehörden in Wien angesichts des steigenden Interesses für diesen Wirtschaftszweig die gesamten Probleme der Seidenzucht und der Seidengewerbe im Görzisch-Gradiskanischen. Vor allem sollte der Kommerzhofrat die Leitung des Filatoriums übernehmen. Den unmittelbaren Anlaß zu den Beratungen scheint das Promemoria des Gradiskaner Rentmeisters Hieronymus von Resmini gegeben zu haben. Dieser gab der Überzeugung Ausdruck, daß die Verpachtung des Filatoriums schon von allem Anfang an das Hauptziel dieses Werkes, den Aufschwung der Seidenmanufakturen im Lande gehindert habe. Auch dem jetzigen Inhaber ermöglichte die Pacht, sich eine Monopolstellung in der Produktion und im Handel mit Rohseide auszubauen. Durch genaue Angaben (sich S. 62) bewies er, daß das Filatorium fast ausschließlich für die Brüder Luzzatto arbeitete. Gegen die Bestimmungen des Pachtvertrages maßten sich die Pächter ein ausschließliches Einkaufsrecht für Kokons in bestimmten Dörfern und ein Vorkaufsrecht für Kokons und Rohseide im ganzen Lande an. Die übrigen Kaufleute hätten das Vertrauen in die Leitung des Filatoriums verloren, weil die Pächter den Kunden erst im Winter die Rohseide verarbeiteten und die abgegebene feine Rohseide gegen Endprodukte schlechterer Qualität umtauschten. Auch das Ärar habe von der Pacht keinen entsprechenden Nutzen. Aber auch diesmal kam es zu keinem Entschluß; den Wiener Zentralbehörden fehlte es an Entschlossenheit. So blieb nach Ablauf der erwähnten Pachtzeit das Filatorium fast 2 Jahre lang nur teilweise in Betrieb und im Jahre 1764 verpachtete man es an den Görzer Kaufmann Aloysius Zorzini et Co. Nach weiteren 6 Jahren entschloß sich die Hofkammer, das Filatorium in eigener Regie zu betreiben und die Rohseide zur Verarbeitung unter

denselben Bedingungen zu übernehmen, die in den privaten Filatorien gang und gäbe waren. Gegen alle Erwartungen stand jedoch das Werk im Jahre 1771 4 Monate still. Vielleicht war dies eine Folge des geringen Ertragnisses der Kokons oder aber, weil die jüdischen Manufakturisten das Filatorium absichtlich boykottierten. Alle Versuche, das Werk zu heben, mißlangen. So mußte man wieder zur früheren Gepflogenheit zurückgreifen und verpachtete im Jahre 1775 das Filatorium an Bonaventura Rossi et Co. auf 5 Jahre. Darauf (1780) bewarb sich die Gruppe Aloysius Zorzini et Co. um die Pacht auf 10 Jahre, doch kam es schon 1784 auf Verlangen Kaiser Josefs II. zum Verkauf des kameralischen Filatoriums in Fara. Es wurde von Aloysius Zorzini und seinen Gesellschaftern Gentile, Luzzatto und Morpurgo erworben.

Die Zahl der Webermeister, Gehilfen, Lehrjungen und (seit 1769) der Arbeiterinnen von 1756—1778, die Zahl der Webstühle von 1766—1800 ist auf S. 65 zu ersehen. Das Ansuchen der Görzer Seidenweber um Bestätigung ihrer Zunftartikel durch den Herrscher vom Jahre 1755 wurde von verschiedenen Behörden geprüft und begutachtet, doch erging erst im Jahre 1762 die Hofresolution, daß für dieses Kommerzialgewerbe die vorgelegten Bestimmungen nicht bestätigt werden könnten. Der Hof bestimmte, daß man die Wiener Ordnung für Gehilfen und Lehrlinge den Verhältnissen angepaßt auch für das Görzer Seidengewerbe übernehmen möge. Trotzdem hielten die Görzer Seidenweber an ihren Zunftregeln fest und verteidigten zähe ihre Rechte. Der Kommerzhofrat nahm auch gegen den Görzer Kommerzkonseß Stellung, als dieser auf Betreiben der Seidenweber einzelnen Meistern verbat, eine größere Anzahl von Lehrjungen aufzunehmen. Aus einem Berichte des Landesverwesers Anton Baron de Fin aus dem Jahre 1753 geht hervor, daß die Görzer Seidenweber von den Verlegern vollkommen abhängig waren und daß die Zunft auch für den Schaden verantwortlich war, den der Verleger (Kaufmann) wegen mangelhafter verfertigter Ware erlitt. Unter den Verlegern tauchten auch einzelne Seidenwebermeister auf wie z. B. Jakob Becker (aus Berlin), dem die Zunft bei der Erweiterung seines Betriebes Schwierigkeiten bereitete. Eine neue Phase in der Entwicklung des Verlagssystems bedeutete das Verlegen von Gehilfen mit Arbeit, die sie zu Hause verrichten durften. Die Entscheidung in der Richtung zur kapitalistischen Produktion beschleunigte aber das Einstellen von weiblichen Arbeitskräften, wogegen sich die Zunft und der Görzer Kommerzkonseß erfolglos wehrten. Die steigende Produktion der Seidengewerbe von 1756 bis 1801 und die Produktion von Seidenbändern verschiedener Art zeigen die Tabellen auf S. 68.

Das Diagramm auf S. 69 ist ein Versuch, die Produktion der bedeutendsten Görzer Unternehmer darzustellen, und zwar auf Grund der allerdings lückenhaft erhaltenen Statistik der Jahre 1746—1798. Dadurch werden die Perioden des Hochstandes (der Konjunktur) und des Niederganges (der Krise) im Gewerbe offensichtlich. Einzelne Unternehmen gingen ganz ein. Äußerst gering war das Interesse des Adels an den

Unternehmen im Seidengewerbe (z. B. Graf Attems, Graf Edling). In Triest wurde ein Armen- und Waisenhaus mit dem besonderen Ziele gegründet, den Verlegern beim Abrichten von Kindern zum Spinnen von Rohseide zu dienen. Trotz verschiedener Versuche konnte sich kein Verlag über die bescheidenen Anfänge erheben und kein Unternehmen hielt sich längere Zeit.

Die günstige Entfaltung der Seidengewerbe im Görzisch-Gradiskanischen löste bei den Wiener Unternehmern ziemlichen Neid aus. Man beschuldigte z. B. die Görzer Seidenweber, daß sie sich nicht an die vorgeschriebene Qualitätsordnung hielten, und bei Eintreten wirtschaftlicher Depressionen wünschte man die Görzer Konkurrenz irgendwie auszuschalten.

Seit dem Jahre 1776 ging die Wirtschaftspolitik Österreichs neue Wege. Man hob den Görzer Kommerzkonseß auf und überließ die Seidenzucht dem privaten Unternehmungsgeist. Seit dem Jahre 1782 galten auch die Bestimmungen der Qualitätsordnung für Seidenwaren nicht mehr. In den letzten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts gingen die hier besprochenen Unternehmungen im Küstenlande größtenteils vom Verlagssystem zur zentralisierten, technisch noch einfachen Manufaktur über.

4. Die Schicksale der Seidenzucht und des Seidengewerbes in den slowenischen Alpen- und Karstländern (außerhalb des Küstenlandes) in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (S. 72—85)

Eine neue Phase in der Entwicklung der Seidenzucht begann nach dem Siebenjährigen Kriege im Jahre 1763. Die stark gestiegenen Seidenpreise gaben den unmittelbaren Anlaß zu einer systematischen Förderung der Seidenzucht durch den Staat. Doch wollte man dabei keine Zwangsmittel anwenden, sondern wandte sich an die Grundherrschaften, welche ihren Untertanen mit gutem Beispiel vorangehen und ihnen bei der Einrichtung der Seidenzucht helfen sollten. Im Patent vom 16. August 1763 wurden die Länder Görz und Gradiska als Vorbild für die große Bedeutung dieses Zweiges der Landwirtschaft hingestellt. Die staatlichen Pläne zur Förderung der Seidenzucht sollten die Kommerzkonseße der einzelnen Länder verwirklichen. Auch die gleichzeitig ins Leben gerufenen Agrikultursozietäten sollten mithelfen. Der Krainer Kommerzkonseß kaufte die Maulbeerbäume auf den Pflanzungen des im Jahre 1762 verstorbenen Matthäus Franz Perr und verteilte sie im Lande. Dann errichtete er eine kleinere Baumschule im Garten des Franz Josef Baron Schweiger-Lerchenfeld in Ljubljana. An der Kommerzialstrasse bei Vipava legte Johann Jakob Fanzoi, welcher mit der Seidenzucht in diesem Gebiet begonnen hatte, auf Gemeindeboden eine größere Maulbeerbaumpflanzung an. In der Grafschaft Pazin (Mitterburg, im österr. Teil Istriens, der damals noch zu Krain gehörte) war weder bei den Dominien noch bei den Hintersasen ein Interesse für Seidenzucht vorhanden. In

Kärnten gründete der Konseß eine staatliche Baumschule. Die dortige Agrikulturgesellschaft zeigte beim Setzen der Maulbeerbäume besonderen Eifer, wofür ihr die Regierung die besondere Zufriedenheit aussprach, aber auch auftrug, die bauerlichen Hintersassen nicht mit Zwang, sondern mit Milde und eigenem guten Beispiel für die Seidenzucht zu gewinnen. Der bekannte Kommerzienrat v. Thys hatte eine Maulbeerbaumpflanzung bei seiner Wollwarenmanufaktur in Klagenfurt. Der Kommerzkonseß für Steiermark setzte im Jahre 1764 Karl Jos. Stehausen zum Inspektor der Maulbeerbaumpflanzungen im Lande ein. Dieser errichtete im Dorfe Ješovec eine Baumschule und begann im Jahre 1767 dortselbst auch Seidenraupen zu züchten. Da die Setzlinge des Maulbeerbaumes noch nicht akklimatisiert waren, kamen sie bei starken Dürren und Frühjahrsfrösten öfters zu Schaden. Die bauerlichen Hintersassen waren anfangs stark mißtrauisch. Man mußte ihnen wiederholt die Steuer- und Abgabefreiheit der Maulbeerbaumbestände beteuern und auch Belohnungen für größere Pflanzungen und höhere Rohseideerträge versprechen. Da außerhalb des Küstenlandes keine Märkte für Kokons bestanden, mußten sie die Kommerzkonseße abkaufen und die Rohseide auf ihren Fornellen (Öfen) abwickeln lassen. Es erschien eine Reihe von populären Anleitungen zur Seidenzucht, aber auch größere Abhandlungen, z. B. diejenige Franz Grisellini's (vgl. Anmerkung 229). Aus den Berichten der Grundherrschaften und Kreisämter von 1764 bis 1775 geht hervor, daß die staatlichen Bestrebungen zur Verbreitung der Seidenzucht im Vipavatale und am Karste in der unmittelbaren Nähe von Görz und Triest erfolgreich waren, während sie in den übrigen Teilen Krains, in Kärnten und Steiermark von geringerem Erfolg begleitet waren. Näheres ist aus den Tabellen auf S. 78—79 zu entnehmen. Daraus ist zu ersehen, daß sich im Jahre 1774 die Mittelpunkte der Seidenzucht in der Herrschaft Devin, in Sesljan und in der Grafschaft Pazin befanden.

Als es zum schon oben erwähnten Umschwung in der Wirtschaftspolitik kam, hörte die staatliche Förderung der Seidenzucht auf. Die Krainer Agrikultursozietät gab der Meinung Ausdruck, daß das Steigen bzw. Zurückgehen der Seidenproduktion eine Folge staatlicher Unterstützungen bzw. amtlicher Verfügungen war. Ihrer Ansicht nach berechtigten das Klima, die Beschäftigung und der Charakter der Landesbewohner keine begründete Hoffnung, daß die Seidenzucht in Krain je einen solchen Umfang erreichen würde, wie sie ihn im Görzisch-Gradiskanischen durch natürliche Entwicklung erlangt habe. Nun kam es zur Liquidation der bisherigen Einrichtungen zur Förderung der Seidenzucht in den behandelten Alpenländern; für alle innerösterreichischen Länder sollte nur eine Baumschule in Viktring (Kärnten) bestehen bleiben. Die Maulbeerbäume in der Kommerzialbaumschule in Ljubljana überließ die Landeshauptmannschaft mit dem Fornelle des ehemaligen Kommerzkonseßes an Andreas Cerar, welcher Seidenbänder erzeugte. Cerar hatte einige Jahre hindurch in der Seidenzucht bedeutende Er-

folge und hoffte auf einen noch größeren Ertrag. Als aber seine Maulbeerbaumpflanzung infolge ungünstiger Wetterverhältnisse samt den Seidenraupen einging, gab er die Seidenzucht auf. Benedikt Franz Herrmann stellte bei seiner Reise durch die Alpenländer im Jahre 1780 fest, daß in Krain nur im Vipavatale in größerem Umfange Seidenzucht betrieben werde, in Kärnten und Steiermark die Seidenzucht aber kaum nennenswert wäre und daß in Kärnten die Maulbeerbaumbestände infolge falscher Vorurteile und aus Böswilligkeit stark ausgehackt worden seien. Dieser Rückgang in den Maulbeerbaumpflanzungen und in der Seidenzucht war teilweise durch Mißerfolge im Setzen von Maulbeerbäumen verursacht worden, vor allem aber hatte es sich gezeigt, daß sich dieser Wirtschaftszweig weder für die Grundherren noch für die bäuerlichen Hintersassen lohnte.

Als im Jahre 1761 das Interesse der Regierungskreise für das Seidengewerbe wieder stieg, machte der Krainer Kommerzkonseß den Vorschlag, die Čebul'sche Manufaktur von neuem in Betrieb zu setzen. Im nächsten Jahre besichtigte sie ein, wahrscheinlich ausländischer Wirtschaftsexperte in Begleitung des niederösterreichischen Manufakturinspektors August Christian Martin Motter und schilderte sie in seinem Promemoria, das den wichtigsten wirtschaftlichen Problemen Innerösterreichs gewidmet war (vgl. Anmerkung 244). Er schlug die Selbstständigkeit des Filatoriums vor, während die Weberei und Strumpfwirkerei samt der Appreturabteilung ein Manufakturist übernehmen sollte. Auch dem neuen Leiter des Kommerzhofrates, dem Grafen Andlern-Witten, empfahl der Kommerzkonseß im Jahre 1762, die Čebul'sche Manufaktur durch Geldzuwendungen und Mautbefreiungen wieder aufzurichten. Als aber im nächsten Jahre der vielgeprüfte Unternehmer Bartholomäus Čebul verstarb und bald darauf auch der Kommerzhof wieder aufzurichten. Als aber im nächsten Jahre der vielgeprüfte Unternehmer von neuem ins Leben rufen zu können. Die Liquidation des Čebul'schen Vermögens zog sich noch bis 1791 hin.

Bei diesem abschreckenden Beispiel war mit weiteren Gründungen von Seidenmanufakturen in Krain nicht mehr zu rechnen. Zu erwähnen wäre noch Josef Perko aus Prem am Karst, der als junger Bursche nach Valencia (Spanien) kam, dort die Seidenweberei erlernte und dann im Wiener Vorort Wieden eine kleine Seidenmanufaktur gründete; daneben betrieb er noch ein Kaffeehausgewerbe. Er besuchte im Jahre 1765 seine Heimat und legte dem Krainer Kommerzkonseß den Plan zur Gründung einer großen Seidenmanufaktur in Postojna vor. Dieser schöne Vorschlag blieb nur auf dem Papier, da Perko über kein entsprechendes Kapital verfügte. Von nun an erzeugten in Ljubljana nur kleinere Handwerksmeister Seidenwaren: Georg Zanetti Seidenstoffe, Josef Harman Seidenstrümpfe. Ihre geringe Produktion ist aus der Tabelle auf S. 83 zu ersehen. Die beiden Unternehmungen gingen schon in den achtziger Jahren ein. Um 1784 wird als Seidenwebermeister Karl Bononi erwähnt. Auch sein Unternehmen hörte um 1809 auf. Seidenbänder

begann um 1775 Pasquali zu erzeugen. Seine Werkstätte übernahm Andreas Cerar, nach seinem Tode führte den Betrieb seine Witwe Franziska Xaveria weiter, die jedoch Ende der achtziger Jahre in Konkurs kam. Mit der Produktion von Seidenbändern befaßten sich noch Valentin und Josef Perissutti, Kaspar Kos, Josef Kopfmüller und H. Frankheim. Ähnliche kleinere Betriebe führten in Kärnten Lorenz Trunk in Villach, Jakob Harb in Friesach, Matthias Landfras in Paternion und Johann Mohr (Moro) mit Josef Nepozidek in Klagenfurt. Der Firma Johann Moro gelang es, eine bedeutende staatliche Unterstützung zu gewinnen und das Unternehmen zu einer größeren Seidenwarenmanufaktur zu erweitern. In Maribor bestand die kleinere Seidenweberei des Josef Gotterer. Der Plan von Philipp Heinrich Baron Schaller und Johann von Hütthaler, auf dem Viktringerhofe (Maribor) eine Maulbeerbaumpflanzung und Seidenmanufaktur zu errichten, wurde nicht verwirklicht. Die unglückseligen Kriegszeiten verhinderten jede weitere Entwicklung und begruben die Unternehmungen der Seidenbranche.

5. Das Wachstum der Seidenzucht im Küstenlande und Istrien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts (S. 85—91)

Schon in den letzten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts ist ein leichter Rückgang der Seidenzucht im Görzisch-Gradiskanischen zu bemerken. Als unter Kaiser Franz II. die Regierung genauere Auskünfte über diesen Wirtschaftszweig forderte, erfuhr man, daß im Görzischen im Laufe der Franzosenkriege viele Maulbeerbäume abgehackt und verbrannt worden waren. Im Bezirke von Devin hatten meist nur die Bäume längs der Straßen gelitten, daher ging die Produktion der Kokons nicht so stark zurück. In der Grafschaft Pazin hatte die Bevölkerung die Seidenzucht stark aufgegeben, seitdem die Preise der Kokons zurückgegangen waren. Zur Zeit der Franzosenherrschaft konnte die Maulbeerbaumpflanzung schon gar keine Fortschritte machen. Erst nach den Napoleonischen Kriegen erstand allmählich von neuem ein regeres Interesse für die Seidenzucht. Dafür gab es mehrere Gründe. Europa wurde infolge der niedrigen Getreide-, Vieh- und Weinpreise von einer starken Agrarkrise heimgesucht. Eine Abhilfe hoffte man durch Begünstigung einträglicher Spezialkulturen zu finden; unter diesen erregte die Seidenzucht wegen der steigenden Rohseidepreise und der großen Erträge der Seidenzucht in Frankreich, der Lombardei und Venetien besondere Aufmerksamkeit.

Seit etwa 1830 legten die Grundherren neue Maulbeerbaumpflanzungen vor allem in der Ebene zwischen Gradiska und Cormons an. In der Herrschaft Kanal an der Soča errichtete Elisabeth Bacciocchi, Fürstin Bonaparte, größere Baumschulen. In Bovec-Čezsoča pflanzte man die ersten Maulbeerbäume im Jahre 1833. Als sich die Wiener Hofkanzlei im Jahre 1834 erkundigte, ob gesetzliche Bestimmungen zur Förderung der Maulbeerbaumpflanzungen bestünden, erwiderte das Triester Gubernium,

daß für das Land Görz und Gradiska solche Gesetze nicht notwendig seien, da ohnehin eine allgemeine Zunahme der Maulbeerbaumbestände zu verzeichnen sei. Anders war die Lage in Istrien, wo sich die älteren Seidenzuchtgebiete im Küstengebiet befanden, das im Jahre 1813 an Österreich gefallen war. Im Innern Istriens waren die Maulbeerbaumpflanzungen so gering, daß der Kreishauptmann von Pazin sich eines alten Hofdekrets vom Jahre 1789 bedienen wollte und den Pfarrern verbot, bauerliche Brautpaare zu trauen, bevor sie mindestens vier Maulbeerbäume gesetzt hätten. Das Ertragnis der Kokons im Jahre 1839 vgl. S. 87. Mitte des 19. Jahrhunderts gab es im Görzisch-Gradiskani-schen etwa 2 Millionen Maulbeerbäume, deren Blätter für die Seiden-raupen geschnitten werden konnten. Die Tabelle auf S. 88. zeigt die Zahl der Bäume und den jährlichen Ertrag an Kokons nach Bezirken. Die Tabelle ist dem Buche: Enquête über den Seidenbau in Österreich, Wien 1867, entnommen, enthält aber für Ajdovščina und Cervignano augen-scheinlich falsche Angaben; die Beträge sind möglicherweise durch einen Druckfehler vertauscht worden. Der Ertrag an Kokons wuchs ziemlich rasch und erreichte Mitte des Jahrhunderts einen Höhepunkt von ca 300.000 kg, was natürlich mit der Lombardei keineswegs zu vergleichen war. Märkte für Kokons gab es in Görz, Cormons, Fara, Palmanova und Udine (Friaul) bzw. Koper und Poreč (Parenzo) in Istrien. Auf Grund der Marktstatistik von Görz ist die Tabelle auf S. 88. zusammengestellt.

Im Gebiete der Kolonatswirtschaft finden wir in den kurzfristigen Pachtverträgen des 19. Jahrhunderts auch Bestimmungen über die Seidenzucht, welche sich in zwei Hauptformen scheiden lassen: 1. die einfache Halbpacht. Der Pächter war verpflichtet, die vom Grundherrn vorgeschriebene Menge von Seidenraupen zu züchten. Diese stand im Verhältnis zur Menge der auf dem Grundstücke vorhandenen Maulbeer-bäume. Falls die Maulbeerblätter nicht ausreichten, ging die Hälfte der Anschaffungskosten zu Lasten des Pächters. Waren die Blätter in Über-fluß, verfügte darüber der Grundherr. Der Pächter durfte nicht mehr Seidenraupen züchten, als ihm erlaubt war. Er mußte die gesamte Fechsung beim Grundherrn abgeben. Dieser war verpflichtet, den Erlös für die verkauften Kokons in gleiche Teile zu teilen und die eine Hälfte dem Pächter zuzustellen.

2. Die gesamten Maulbeerblätter des Grundstückes gehörten dem Grundherrn. Der Kolone war verpflichtet, auf Wunsch des Grundherrn Seidenraupen zu züchten. Gewöhnlich steuerten der Grundherr und Ko-lone die Seidenraupeneier zur Hälfte bei. Für die ihm zustehende Zahl der Eier hatte der Kolone Blätter vom Grundherrn zu kaufen. Die ge-fechtesten Kokons wurden in zwei gleiche Teile geteilt. Falls es an Maul-beerblättern fehlte, mußte der Pächter die Hälfte der Kosten für die zusätzlich gekaufte Menge tragen. Verkaufte aber der Grundherr überschüssige Maulbeerblätter, so war der Pächter verpflichtet, sie bis zu 18 km Entfernung zu führen. In beiden Fällen übernahm die Fechsung der Kokons der Grundherr und verkaufte sie, doch war eine gerechte

Abrechnung mit dem Kolonen oft ungewiß. Auch außerhalb des besprochenen Gebiets kam es öfters zu Übervorteilungen der bauerlichen Seidenzüchter durch Spekulanten, die alljährlich in den Dörfern vorsprachen, den ärmlichen Dorfbewohnern Seidenraupeneier, die sie selbst nicht beschaffen konnten, anboten, sich aber dafür einen bedeutenden Teil (z. B. $\frac{1}{4}$ oder $\frac{1}{3}$) der Fechtung ausbedangen.

Zur Gewinnung von Rohseide gab es im Küstenlande im Jahre 1847 121 Filanden mit 555 Öfen. Im nächsten Jahrzehnt waren es 102 mit 791 Öfen. Zu Beginn des Jahrhunderts (1819) bestanden im Küstenlande 4 Filatorien, ab 1851 7, darunter das einstige kameralische in Fara, jetzt Eigentum der Firma Luzzatto et Co.

Im Seidengewerbe, welches den wichtigsten Erwerbszweig im Görzisch-Gradiskanischen bildete, war nach Ansicht der Görzer Landesregierung bald nach Aufhebung des Kommerzkonseßes ein Rückgang zu bemerken. Damals hörte nämlich die amtliche Aufsicht über die Seidenwarenproduktion auf. Die Qualität der Waren wurde schlechter. Mehrere Seidenmanufakturen in Görz gingen ein. Im Jahre 1805 stellten die Landstände das Ansuchen, die staatlichen Behörden mögen die Aufsicht aufs neue übernehmen und für entsprechenden technischen Fortschritt der Seidenindustrie sorgen. Unter der Franzosenherrschaft wurde die Lage der Seidengewerbe wegen der hohen Ausfuhrzölle noch schlechter. Als nach den Bestimmungen des Wiener Kongresses die Lombardei und Venetien mit ihrer hochentwickelten Seidenindustrie an Österreich fielen, mußte sich die im Jahre 1817 vollzogene Zollunion dieser Länder mit den altösterreichischen Gebieten für Görz und Gradiska verhängnisvoll auswirken. Die Zahl der im Betriebe stehenden Handwebstühle ging jäh zurück: von 1000 im Jahre 1801 auf 700 um 1809, auf 80 um 1820 und 60 im Jahre 1830. Manche Unternehmer waren sich schon längst bewußt, daß die einstigen günstigen Bedingungen für das Seidengewerbe im Küstenlande nicht mehr bestanden und waren bestrebt ihre Betriebe nach Wien, wohin sich der Mittelpunkt der Seidenindustrie verlagert hatte, zu übersiedeln. Dies gelang unter anderen Georg Bujatti im Jahre 1811. Im Jahre 1841 besaß Görz nur noch 2 Seidenmanufakturen mit 50 Stühlen. Das Seidengewerbe in Görz und Gradiska war im Absterben begriffen.

6. Die Wiederaufnahme der Seidenzucht in den slowenischen Alpenländern in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts (S. 91—104)

Im Jahre 1806 mußte die Krainer Landesregierung über den Zustand der Seidenzucht und der Seidengewerbe Bericht erstatten. Aus diesem Bericht entnehmen wir, daß Maulbeerbäume in Oberkrain nur auf dem Boden der Herrschaft Krumperk und Loka, in Unterkrain bei den Herrschaften Višnja gora, Višnja, Otočec, Luknja, Hmeljnik, Mokronog, Struga, Hrastje, Orehovica, Hotemež, Slatnik und Gomila standen. Im Vipavatale ging die Seidenzucht stark zurück, weil die Preise der Ko-

kons wegen des Zusammenbruches einiger Görzer Manufakturen gefallen waren. Für Ljubljana berichtete Karl Bononi, daß in der Stadt und ihrer Umgebung Seidenraupen in größerer Anzahl nicht mehr gezüchtet werden, seitdem Andreas Cerar die Seidenzucht aufgegeben hatte. Nach Ansicht Bononis fehlten vor allem entsprechend große Maulbeerbaumbestände. Neu konnten sie kaum angelegt werden, da sich der Schloßberg und der Golovec als dafür nicht geeignet erwiesen hatten, sonst aber der Grund und Boden Privateigentum war und die Bewilligung zum Setzen von Maulbeerbäumen von den Grundeigentümern erst eingeholt werden mußte. Der erwähnte Bericht aus dem Jahre 1806 beweist, daß die Umgebung von Ljubljana unmittelbar vor der französischen Invasion keine größeren Maulbeerbaumpflanzungen gehabt hat. Daher überrascht die Behauptung Franz Hlubeks auf der Versammlung der Ackerbaugesellschaft für Steiermark im Jahre 1841, die Franzosen hätten in der Umgebung von Ljubljana bei 10.000 Maulbeerbäume fällen lassen. Ebenso beschuldigte Johann Bleiweis in seinem »Unterricht« vom Jahre 1851 die Franzosen, sie hätten dies getan, damit man in Krain keine Seide gewinnen und der blühenden französischen Seidenindustrie konkurrieren könnte. Wohl litten die Maulbeerbaumbestände Krains infolge kriegereischer Ereignisse, aber auch die Bauern in Steiermark und Kärnten außerhalb der Illyrischen Provinzen schlugerten den Großteil der Maulbeerbäume, während sich im Görzisch-Gradiskanischen und im Vipavatale, auf dem Boden des Napoleonischen Illyrien, überall dort, wo sich die Seidenzucht eingewurzelt hatte, bedeutende Baumbestände erhielten.

Nach der österreichischen Reokkupation erkundigte sich der Wiener Hof im Jahre 1815 neuerdings nach den Verhältnissen in Krain. Die Behörden zählten im Lande 2183 Maulbeerbäume, davon 1233 in Unterkrain, 879 in Inner- und 71 in Oberkrain. Nach dem Gutachten der Krainer Landwirtschaftsgesellschaft sei das Klima für die Seidenzucht nicht günstig und die Bevölkerung möge sich statt dessen vornehmlich dem Obstbau widmen. Ebenso negativ lautete der Bericht des Landesguberniums im Jahre 1819, daß in Krain niemand Rohseide verarbeite.

Das Interesse für die Maulbeerbaum- und Seidenzucht lebte erst in den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts von neuem auf. Die Liebhaber der Seidenzucht gewannen die neuerstandenen Landwirtschaftsgesellschaften dafür, daß sie die Leitung bei der Wiederaufnahme und Erweiterung dieses Wirtschaftszweiges übernahmen. Die Anregung dazu gaben in Österreich Franz von Heintl, in Steiermark der Gubernialrat Josef Baron Schimmelfennig und der Pfarrer M. Pierwipfl in Fehring. Die Landwirtschaftsgesellschaften in Steiermark und Kärnten verteilten Interessenten Samen bzw. Setzlinge von Maulbeerbäumen und Seidenraupeneier. Auf der Hauptversammlung der Krainer Landwirtschaftsgesellschaft am 3. Mai 1831 wurde ein ständiger Ausschuß gewählt, um Setzlinge im Küstenlande zu beschaffen und sie teilweise auf der Nord-

seite des Ljubljanaer Schloßberges pflanzen, anderenteils auch an Liebhaber im Lande, besonders in Unterkrain zu verteilen. Der Bürgermeister von Ljubljana, Joh. N. Hradecky, erkannte die kritische Lage der Kleinbauern und Häusler, besonders im Kreise von Novo mesto, und hielt die Seidenzucht als Nebenbeschäftigung der Bauernbevölkerung für eine bedeutsame Einnahmenquelle, welche die wachsende soziale Not lindern sollte. Die Krainer Landwirtschaftsgesellschaft errichtete im Jahre 1833 eine Baumschule bei ihrem Versuchshofe in der Vorstadt Poljana. Da gab es neben dem hochstämmigen weissen Maulbeerbaum (*Morus alba*) die Abarten *Morus chinensis* oder *Morus morettiana* und den von M. Bonafons empfohlenen *Morus multicaulis*. Eine eigene Baumschule legte Hradecky in der einstigen Schottergrube bei der »Neuen Welt« an. Von 1839 bis 1844 gab er daraus Tausende von Bäumchen meist kostenlos ab. Später konzentrierten sich alle Bemühungen in der Baumschule der Landwirtschaftsgesellschaft, welche Silbermedaillen an jene verlieh, die sich in der Pflege der Maulbeerbäume besonders hervorgetan hatten. Seit 1843 griff das Interesse für die Maulbeerbaumzucht im Lande auch auf die Bauern Unter- und Oberkrains über. An der Südbahnstrecke setzte man Maulbeerbäume und die Seidenzucht wurde Nebenbeschäftigung von etwa 400 Familien von Bahnwächtern, bis dies durch die Käufer der Südbahn, eine Gruppe französischer Finanziers, verboten wurde.

Wie sich die Grundherren die neuaufgenommene Seidenzucht vorstellten, zeigt schon der Plan, welchen im Jahre 1833 Franz Galle, Besitzer der Herrschaften Bistra und Loški grad bei Cerknica (Thurnlack) der Landwirtschaftsgesellschaft vorgelegt hatte. Zunächst sollten 30 bis 50 Grundherren bzw. größere Wirtschaftsbesitzer Baumschulen anlegen und Maulbeerbaumpflanzungen schaffen. Daraus sollten die Bewohner der Umgebung, welche sich allmählich der Seidenzucht widmen würden, mit Maulbeerblättern versehen werden. Die Grundherren sollten ferner Musterbetriebe für die Seidenraupenzucht einrichten und die Bauern- bzw. Häuslerfamilien für die Pflege der Seidenraupen gewinnen. Sobald sich die Landbevölkerung in größerer Zahl damit beschäftigen würde, sollten sich die Grundherren auf den Verkauf der Maulbeerblätter beschränken. Der Aufforderung der Landwirtschaftsgesellschaft zur Mitarbeit bei der Erneuerung und Verbreitung der Seidenzucht waren zahlreiche Herrschaften, besonders in Unterkrain, gefolgt: Fužine (Fidelis Terpinc), Bistra (Franz Galle), Boštanj bei Višnja gora (Blagaj), Grmača (Apfaltrer), Rakovnik (Barbo-Waxenstein), Slatenek (Mach), Otočec (Schweiger), Dvor und Hotemež bei Radeče (Gutmannsthal-Benvenuti), Rekštajn (Hohenwart), Impolca und Šrajbarski Turn (Auersperg), Krupa (Gusič), u. a. in Unterkrain, Ponoviče, Volčji potok, Smlednik (Lazzarini) und Karl Florian (Kranj) in Oberkrain. Neben den Grundherren war die Landgeistlichkeit, die sich schon im Obstbau hervortat, auch an der Verbreitung der Seidenzucht beteiligt. Besonderen Eifer zeigte Johann Zalokar, Pfarrer in Škocjan bei Mokronog, Verfasser mehrerer landwirtschaftlicher Fachschriften.

Nach der Aufhebung des Untertänigkeitsverhältnisses im Jahre 1848 suchte die Krainer Landwirtschaftsgesellschaft durch die Zeitschrift »Novice« auf die Bauernbevölkerung einzuwirken. Man war bestrebt, sie zu überzeugen, daß die Seidenzucht großen Nutzen bringen werde und daß das Landesklima dazu geeignet sei. Man empfahl den Erfahrungen in Italien und Deutschland gemäß Maulbeerbäume auf den Feldrainen zu setzen. Falls man nur 16 Bäume auf der Hälfte der Joche in Krain und in den Kreisen von Celje und Maribor pflanzen würde, gäbe dies 4 Millionen Maulbeerbäume. Als die Landwirtschaftsgesellschaft das 80 jährige Jubiläum ihres Bestandes feierte (1855), schätzte Johann Bleiweis die Zahl der Maulbeerbäume im Lande auf ca. 85.000. Mittelpunkte der Seidenzucht waren: das Vipavatal in Innerkrain, die Umgebung von Krško, Kostanjevica, Mokrice, Mirna und Mokronog in Unterkrain, die Umgebung von Ljubljana und Smlednik in Oberkrain.

Prof. Fr. Hlubek machte auf dem Besitz der Krainer Landwirtschaftsgesellschaft mehrere Jahre hindurch Versuche mit der Pflege von Seidenraupen, verfolgte dabei die ausländische Literatur über Seidenzucht und überzeugte sich, daß die Anleitungen nur für die Verhältnisse in Italien Geltung hatten. Daher konnte er sich längere Zeit nicht entschließen, einen Leitfaden für die Landbevölkerung zu verfassen. Die Krainer Landwirtschaftsgesellschaft, die zuerst einen Abriß auf Grund der Abhandlung Grisellinis von 1771 oder nach dem Lehrbuche des bayerischen Staatsrats von Hazzi aus dem Jahre 1828 herausgeben wollte, entschloß sich 1840, das Büchlein J. B. S. (wohl Schimmelfennig): Unterricht über die Behandlung der Seidenwürmer und des Maulbeerbaumes, Graz 1828, übersetzen und an die Bevölkerung verteilen zu lassen.

Bis zur Ankunft Fr. Hlubeks an das Grazer Joanneum steckte die Seidenzucht Steiermarks in recht bescheidenen Anfängen. Auf Anregung des Erzherzog Johann gab Hlubek anlässlich der 20 Jahrfeier der Landwirtschaftsgesellschaft auf Grund seiner Erfahrungen, eine Reihe von Vorschlägen zur Entfaltung der Seidenzucht in Steiermark. Man richtete einen Versuchshof mit Baumschule ein. Hier wurde praktischer Unterricht in der Pflege von Maulbeerbäumen und Seidenraupen erteilt. Nun folgten viele steirische Grundherrschaften dem Beispiele der Landwirtschaftsgesellschaft. Es entstanden schöne Maulbeerbaumpflanzungen bei Maribor, Radgona (Radkersburg), Celje, Laško, Šoštanj, Ptuj u. a. O. Berühmt waren die Plantagen L. Hausmanns in Plevna bei Žalec, wo eine von Italienern geleitete Musteranstalt zur Züchtung von Seidenraupen bestand. Im Jahre 1843 wurde ein besonderer Verein für Seidenzucht unter Leitung Fr. Hlubeks gegründet. Dieser erwarb einen Besitz in Baierdorf bei Eggenberg, wo eine Seidenzuchtanstalt eingerichtet wurde. Auf Grund seiner langjährigen Erfahrung konnte Hlubek eine Anleitung zur Seidenzucht verfassen, welche der steirische Seidenzuchtverein im Jahre 1850 herausgab. Eine slowenische Übersetzung besorgte Felizian Globočnik, worauf im nächsten Jahre noch Johann Bleiweis für

die Krainer Landwirtschaftsgesellschaft sein Büchlein »Unterricht Maulbeerbäume und Seidenraupen zu züchten« veröffentlichte.

Zu Beginn des 19. Jahrhunderts urteilte M. Pierwipfl allzu optimistisch, man brauche wegen des Verkaufs der Seidenkokons keine Sorge tragen, wenn nur die Produktion entsprechend groß sei. Fr. Hlubek war dagegen überzeugt, daß die Seidenzucht nur in dem Falle gedeihen könne, wenn dafür materielles Interesse bestünde. Eben zu diesem Zwecke wurde der erwähnte Seidenzuchtverein gegründet. Er gab jährlich die Preise an, zu denen Kokons und Rohseide von den Produzenten abgenommen wurden. Denselben Zielen diente der Kärntner Seidenzuchtverein mit dem Sitze in Klagenfurt. Auch in Krain erkannte Josef Orel, der sich nach dem Tode Hradeckys um die Verbreitung der Seidenzucht besonderen Verdienst erwarb, daß nur der gesicherte Absatz der Seidenkokons einen Erfolg bringen könne. Da in Krain kein Seidenzuchtverein zustandekam, erbot sich Orel selbst die Fechtung der kleinen Seidenzüchter zu entsprechenden Preisen abzukaufen. Auf mehrmaliges Drängen der Mitglieder mußte seit dem Jahre 1853 auch die Krainer Landwirtschaftsgesellschaft die Kokons nach dem Tarif des steirischen Vereines abnehmen, erlitt aber dabei aus Unerfahrenheit und wegen mangelhafter Organisation einigen Schaden.

Filanden mit Öfen (Fornellen) gab nur wenige. In Steiermark bestanden im Jahre 1866 9, in Kärnten 1, in Krain 7. Der einzige größere Betrieb war in Plevna bei Žalec. Erwähnt sei noch, daß Karl Bedin dell' Oglio, Pächter der Herrschaft Zaprice bei Kamnik, im Jahre 1857 die Landesregierung in Krain um ein größeres Darlehen ersuchte, angeblich um eine große Maulbeerbauplantage, eine Musterseidenzüchterei und eine Filanda zu gründen.

7. Krise und neuerlicher Aufschwung der Seidenzucht im Küstenlande (von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum ersten Weltkriege) (S. 104—111)

In der Mitte des 19. Jahrhunderts griffen böse Seidenraupenkrankheiten aus Frankreich und Norditalien auf die Länder Görz und Gradiška über und bedrohten die dortige Seidenzucht, besonders in den ebenen Gebieten der Bezirke Cervignano, Cormons, Monfalcone, Gradiška und Görz. Wie stark die Jahresproduktion an Kokons im Jahre 1866 zurückging, zeigt die Tabelle auf S. 105. Die Gesamtflechtung fiel auf 3,3 % der einstigen Jahresproduktion. Da sich die Krankheiten weder auf die Alpenländer noch auf das Innere Istriens verbreitet hatten, strömten die Züchter und Kaufleute aus Italien herbei, um in diesen Gebieten gesunde Kokons zu erwerben. Man kannte damals noch kein wirkungsvolles Mittel gegen die Krankheiten. Ein Teil der Züchter empfahl, von nun an Seidenraupen aus den Balkanländern, der Levante, besonders aus Ostasien (China und Japan) zu beziehen und dann weiter zu züchten, während andere versuchten, gegen Krankheiten wieder-

standsfähige Seidenraupen aus heimischen Rassen zu gewinnen. Es gab auch Liebhaber, die ostasiatische Spinner (*Samia cynthia* Drury, *Antheraea yamamai* Guér., *Antheraea pernyi* Guér. und *Samia cecropea* L.) züchteten, doch konnten diese Spinner die Seidenraupe (*Bombyx mori*) nicht ersetzen.

Die Fragen der Seidenzucht wurden auch für den Staat wichtiger, seitdem 1859 bzw. 1866 mit der Lombardei und Venetien die größten Seidenproduzenten verloren gegangen waren. Um den Verlust zu ersetzen, beschloß die Regierung, diesem Wirtschaftszweige materielle Hilfe zu gewähren. Auf dem Wiener Kongreß der Seidenzüchter im Oktober 1867 wurden Richtlinien für die weitere Tätigkeit ausgearbeitet. Da sich nun der Mittelpunkt der Seidenzucht im Küstenlande (Görz und Gradiska) befand, eröffnete man im Jahre 1869 in Görz ein staatliches Institut zur Förderung dieses Zweiges der Landwirtschaft; die Leitung übernahm Prof. Fr. Haberlandt. Die Hauptaufgabe des Instituts war die Bekämpfung der Seidenraupenkrankheiten und die Gewinnung gesunden »Samens« nach der Methode Louis Pasteurs. Da in der Seidenzuchtkommission beim Ackerbauministerium das Land Görz und Gradiska und die Steiermark, nicht aber Krain vertreten war, kam der größere Teil der Unterstützungen Görz und Gradiska sowie Istrien zugute. So gelang es seit 1870 die Folgen der Raupenkrankheiten im Küstenlande in ziemlich großem Ausmaße auszumerzen. Die Produktion der Kokons wuchs stetig, wie die Tabelle auf S. 123 beweist. Gegen Ende des 19. Jahrhunderts begann der Rohseidepreis wegen wachsender Einfuhren aus Ostasien ständig zurückzugehen. Daher konnte die Seidenzucht im Görzisch-Gradiskanischen ihre frühere Position nicht mehr halten. In den Brda bei Görz, im Tale der Soča und Vipava war es für manchen Grundbesitzer einträglicher, sich dem Obst- und Weinbau zu widmen.

Der Ausbruch der Seidenraupenkrankheiten legte im Küstenlande und in Istrien viele Filanden lahm. Im Jahre 1872 gab es im Küstenlande nur 29 Filanden mit 1034 Öfen, welche um 1890 2000 Frauen, 70 Kinder und 30 Männer durch 15 bis 170 Tage im Jahre beschäftigten. Koper besaß 1866 6 Filanden mit 64 Öfen. Die Zahl der Filatorien ging auf 6, im Jahre 1890 auf 5, 1914 auf 3 zurück.

Die Seidenweberei im Küstenlande wurde von Jahr zu Jahr bescheidener. Von 1858 bis 1870 hielten sich 3 Seidenmanufakturen mit 73 Webstühlen und einer Jahresproduktion von ca. 2856 kg Seidenwaren. Die Zahl der Arbeiter war auf 97 zurückgegangen. Mit dem alten Seidengewerbe im Görzisch-Gradiskanischen hatten die modernen mechanischen Spinnereien für Seidenabfälle, welche 1853 bzw. 1870 in Stražice bei Görz und Zdravščina bei Gradiska gegründet wurden, nichts mehr gemein. Die Berichte der Gewerbeinspektoren ermöglichen es, die Lage der Arbeiterinnen in der Seidenindustrie für die Zeit von 1884 bis 1911 einigermaßen darzustellen.

8. Nach kurzem Aufschwung gänzliche Aufgabe der Seidenzucht in den slowenischen Alpenländern (zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts)
(S. 111—119)

Die Seidenraupenkrankheiten brachten den Alpenländern eine kurze Periode der Hochkonjunktur. Die Kaufleute und Züchter aus Norditalien suchten und kauften gesunde Seidenraupeneier, so daß die Kokonspreise von 40 Kreuzer per 1 Pfund auf 1 Gulden und dann auf 4 bis 10 Gulden stiegen. Die Spekulation mit Seidenkokons erfaßte besonders die Bauern in Innerkrain so stark, daß sie alles übrige vernachlässigten und mit großem Eifer Maulbeerbäume pflanzten und Seidenraupen züchteten. Was die langjährige Propaganda der Landwirtschaftsgesellschaften nicht zustande bringen konnte, erreichte dieses plötzliche Ansteigen der Preise. So wuchs die Zahl der Maulbeerbäume sowohl in Krain als auch in Kärnten und Steiermark. Im Jahre 1864 überstieg die Gesamtzahl der Maulbeerbäume in Krain bereits 500.000. In Kärnten ergab 1869 die Statistik bereits über 700.000 Bäume. Johann Bleiweis hoffte, daß die Pflanzungen noch weiter wachsen würden und die Seidenzucht dem Bauernvolk helfen werde, wenn der Feldertrag nicht ausreichen sollte. In dieser Phase der Entwicklung war man im Jahre 1863 auch in Krain geneigt, bei der Landwirtschaftsgesellschaft eine Sektion für Seidenzucht zu gründen. Da kam auch hier die Seidenraupenkrankheit zum Ausbruch und vernichtete alle hochfliegenden Pläne. Man mußte sich mit den alten niedrigen Preisen begnügen. Obwohl in Unterkrain ein besonderer Seidenzüchterverein mit dem Sitze in Metlika gegründet wurde und sich die Krainer Landwirtschaftsgesellschaft alle Mühe gab, die Seidenkokons der heimischen Züchter zu entsprechenden Preisen zu verkaufen, konnte durch die geringen Unterstützungen der staatlichen Kommission nicht einmal so viel erreicht werden, daß die Seidenzucht eine Nebenbeschäftigung kleiner Wirtschaftsbesitzer und ein Erwerbszweig für Arme und Schwächliche geblieben wäre. Dieser Mißerfolg, der sich ähnlich auch in Kärnten und Steiermark einstellte, war nicht nur eine Folge der verhängnisvollen Erkrankungen der Seidenraupen, sondern auch der ungünstigen klimatischen Verhältnisse. Im Jahre 1884 mußte sich die Krainer Landwirtschaftsgesellschaft damit einverstanden erklären, daß die Seidenzucht in Krain mit Ausnahme des Vipavatales überhaupt aufgegeben wurde. Als während des ersten Weltkrieges ein starker Rohstoffmangel eintrat, wurde wieder der Wunsch nach Versuchen mit der Seidenzucht in den Alpenländern laut. Doch ging die Krainer Landwirtschaftsgesellschaft auf diesen Vorschlag nicht mehr ein, weil die klimatischen und wirtschaftlichen Verhältnisse es nicht zuließen.

9. Das Schicksal der Seidenzucht im Küstenlande unter Italien und ihre Aussichten im Slowenischen Küstengebiet unter Jugoslawien
(S. 119—122)

Nach dem ersten Weltkriege fielen die Hauptproduktionsgebiete (das Land Görz und Gradiska sowie Teile des Karstes) an Italien. Da bald

darauf eine Hochkonjunktur für Rohseide einsetzte, fand das Interesse für die Maulbeerbaum- und Seidenraupenzucht auch in diesen Gebieten neue Nahrung. Doch ehe die neugesetzten Bestände herangewachsen waren, war die Konjunktur wieder vorüber. Die Preise der Kokons gingen infolge besonderer Ereignisse auf dem Weltmarkt (Herstellung von Kunstseide, Einfuhr von Rohseide aus Ostasien) katastrophal zurück: 1923 kostete 1 kg Seidenkokons 70 Lire, 1929 16 Lire, 1930 5 Lire. Die Tabellen auf S. 121 geben die Maulbeerbaumbestände in ha und den Jahresertrag der Blätter in diesem Gebiete für 1929, die Produktion der Seidenkokons für die Jahre 1927—1934 sowie die Görzer Marktstatistik von 1928—1931 an. Das Interesse für die Maulbeerbäume und die Seidenzucht schwand sichtlich. In Ungarn hatte man durch Jahrzehnte das Pflanzen von Maulbeerbäumen gefördert. So kam es nach dem ersten Weltkrieg im Übermurgebiet (Prekmurje) zu einem kurzlebigen Interesse für die Seidenzucht. In jenem Teile des einstigen Küstenlandes, der im Jahre 1947 an Jugoslawien fiel, bestanden in den Bezirken Nova Gorica, Sežana und Tolmin nur Reste der früheren Maulbeerbaumpflanzungen. Die neugegründete Seidenstation in Pristava bei Nova Gorica unter Leitung Ing. Eugen Mayers übernahm die schwierige Aufgabe, die Seidenzucht, welche auf hundertjährige Geschicke zurückblicken kann, zu erneuern und zu erweitern, um dadurch der bäuerlichen Bevölkerung auf dem Karste zu einem höheren Lebensstandard zu verhelfen.

IMENIK KRAJEV IN OSEB

- Ajdovščina, 22, 70, 88, 89, 105, 121.
 Ajelo, 20.
 Albanija, 106.
 Altenburg, 108.
 Andler-Witten, grof, 20, 82.
 Anglija, angleški, 24, 37, 48, 53, 55, 72, 73.
 Apfalter, baroni, 96.
 Attems, grof, 55, 58, 70.
 Auerspergi, knezi, 42.
 — grofje, 96.
 Averi, Ivan Jurij, 40.
 Avstrija, avstrijski, 26, 27, 28, 30, 45, 47, 48, 63, 71, 72, 84, 86, 90, 92, 93, 95, 119. — Gl. Nižja, Notranja Avstrija.
 Azija, Vzhodna, 106, 109.
- Bača, 37.
 Bacciocchi, Elizabeta, kneginja Bonaparte, 86.
 Baierdorf (pri Eggenbergu), 101.
 Bakar, 47.
 Balestri, Filip, 41.
 Baletti, Jakob, 70.
 Bancaloro, Jernej, 46.
 Barbo-Waxenstein, Jožef, grof, 96, 97, 107, 112, 113, 114.
 Bartalotti, 91.
 Basel, 40.
 Bassano, 21.
 Batthyáni, grof, 51.
 Bavarska, bavarski, 47, 98.
 Bazovica, 60.
 Becher, Janez Joahim, 31.
 Becker, Jakob, 30, 66, 67, 68, 69.
 Bečkerek, gl. Zrenjanin.
 Bedin dell'Oglio, Karel, 103, 104.
 Begunje, 84.
 Belcenek, 75.
 Beljak, beljaški, 80, 85, 93.
 Beltinci, 119.
 Belvedere pri Ogleju, 89.
 Benetke, Benečani, beneški, 15, 16, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 30, 32, 37, 41, 42, 45, 47, 51, 53, 55, 57, 61, 63, 65, 71, 86, 90, 103.
 Benečija, 56, 57, 58, 86, 92, 107, 112.
 Beram, 79.
 Berje, 79.
 Berlin, 30, 65.
 Bilje, 122.
 Bistra, 95, 96.
 Blagaj, grofje, 96.
 Blagovna, 75, 100.
 Blatna vas, gl. Ljubljana.
 Bleiweis, dr. Janez, 12, 92, 101, 102, 116, 118.
 Boara, Anton, 22.
 Bogataj, Leopold, 91.
 Boljun, 79.
 Bolle, J., 108.
 Bologna, 47.
 Bombelj (Monte Bello), 60.
 Bonafons, M., 94.
 Bononi, Karel, 84, 91, 92.
 Bosna, 35.
 Boštanj ob Savi, 96.
 Boštanj pri Višnji gori, 96, 114.
 Bovec, Bovško, 86, 88, 121.
 Bračan, 111.
 Branik, gl. Rihemberk.
 Braslovce, 36, 38.
 Brdo (g. Kozljak), 79.
 Breckerfeld, Janez Sigismund, 46.
 Brescia, 111.
 Brestovica, 79.
 Breže, 85.
 Briščiki, 79.
 Bruma, 62.
 Bruselj, bruseljski, 47.
 Budanje, 79.
 Bujatti, Janez K., 70.
 — Jurij, 91.
 Buje, 87, 105, 108.
 Butonega, 79.
 Buzet, 87.
 Cadiz, 30.
 Cankarjevo nabrežje, gl. Ljubljana.
 Cecotti, 85.
 Celje, celjski, 13, 31, 35, 36, 76, 98, 112.

Celovec, 73, 75, 85, 102.
 Celovška cesta, gl. Ljubljana.
 Cerar, Andrej, 80, 84, 85, 91.
 — Frančiška Ks., 84.
 Cerkljansko, gl. Cerkno.
 Cerknica, 95.
 Cerkno, Cerkljansko, 87.
 Cerovec, 75.
 Cerovlje (grofija Pazin), 79.
 Cerovlje (g. Devin), 79.
 Chotek, Rudolf, grof, 51.
 Christian, Matija, 45, 49.
 Claricini, Aleksander pl., 107.
 Cmurek, 93.
 Corona, Leonard di, 74.
 Cossar, Ranieri Mario, 12.
 Costa, Henrik pl., 12.

Čebul, Fortunat, 49.
 — Jernej, 23, 24, 34, 42, 43, 44, 45,
 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 81,
 82, 83, 84, 85.
 — Jurij, 49.
 — Luka, 46, 82.
 — Marija Doroteja roj. Christian, 49.
 Čentiba (Prekmurje), 119.
 Čepić, 79.
 Červinjan, 88, 105, 109.
 Češko, češki, 31, 47, 72, 73.
 Čezsoča, 86.
 Črna gora, 106.

Dalmacija, 35, 47, 72, 73.
 Dassi, Jakob, 60, 61.
 Del Negri, 68.
 Desselbrunner, Jožef, 91.
 Deutsch, Helena, 12.
 Devin, devinski, 77, 78, 79, 86, 104.
 Dimitz, August, 12.
 Divača, 105.
 Dol (g. Devin), 79.
 Dolenja vas (g. Lupoglava), 79.
 Dolenje (Gradiščanska), 89, 121.
 Dolenje (Vipavska), 79.
 Dolenjska, dolenjski, 77, 78, 80, 91, 92,
 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 112, 113,
 116, 118.
 Dolina (Prekmurje), 119.
 Donava, donavski, 31, 48.
 Donda, Kajetan, 84.
 Dornberk, gl. Zali hrib.
 Dunaj, dunajski, 16, 22, 23, 24, 27, 30,
 31, 39, 42, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52,
 53, 56, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
 70, 71, 72, 73, 82, 83, 87, 91, 98,
 102, 103, 107, 108, 110, 113.
 Dvor (pri Radečah), 96.

Edling, grofje, 22.
 Eggenberg (pri Gradcu), 101.
 Eggenbergi, knezi, 16.
 Epir, 106.
 Erlangen, erlangenski, 42.

Fanzoi, Ivan Jakob, 40, 62, 74, 75, 76,
 77.
 — Jakob, 83.
 Fara (pri Gradiški), 22, 23, 24, 25, 15,
 46, 53, 56, 57, 61, 62, 63, 64, 88,
 90, 121.
 Federschmid, Jakob, 70.
 Fedrini, 70.
 Fehring, 93.
 Feistenberg, gl. Hrastje.
 Ferdinand III., 17.
 Feretti, Jakob, 30.
 Filipini, filipinski, 94.
 Fin, Anton baron de, 53, 66.
 Florenca, 68, 76.
 Florian, Karel, 97, 103.
 Fossombrone (Urbino), 56.
 Franc II., 85.
 Francoska, francoski, 15, 16, 32, 48,
 53, 55, 56, 59, 62, 73, 82, 86, 90, 92,
 94, 95, 100, 104, 110.
 Francozi, 32, 43, 81, 86, 92.
 Franciškinska vrata, gl. Ljubljana.
 Frankheim, H., 85.
 Freihof, gl. Orehovica.
 Freithurn, gl. Podbrežje.
 Friškovec, gl. Ljubljana.
 Frohnleiten, 95.
 Furlani, 75, 117, 120.
 Furlanija, furlanski, 15, 34, 35, 46, 57,
 65, 97, 122.
 Fužine, 96, 112.
 Gabrielli, Ludvik, 61.
 Gabrovica (g. Devin), 79.
 Galle, Franc, 95, 96.
 Gallenberg, Volk Vajkard grof, 21, 32.
 Genova, 37.
 Gentile, rodbina, 17, 64.
 — Moša, 30.
 Geroncoli, Franc, 53.
 Gianfranceschi et Co., 114.
 Giorgio, Ivan de, 53.
 Globočnik, Felicijan, 101.
 Gologorica (grof. Pazin), 79.
 Golovec, gl. Ljubljana.
 Gomila, 91.
 Gonars, 17, 20.
 Gorenja vas, 79.
 Gorenjska, 77, 78, 80, 91, 92, 93, 95,
 96, 97, 99, 113, 115.

- Gorica, goriški, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 37, 41, 45, 46, 53, 54, 55, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 77, 81, 82, 84, 88, 90, 91, 102, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 114, 116, 117, 118, 120, 121, 122.
- Goričani, 22, 40, 70, 71.
- Goriška, goriški, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 32, 34, 40, 42, 46, 47, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 79, 80, 83, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 97, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 115, 120.
- Goriška Brda, 57, 89, 109, 122.
- Gorjansko (g. Devin), 79.
- Gospić, 47.
- Gotovlje, 36, 38.
- Gotterer, Josip, 85.
- Graben, graščina, 96.
- Gračiče, 79.
- Gradac, graščina, 96.
- Gradec, graški, 16, 21, 25, 31, 32, 37, 41, 42, 45, 47, 48, 73, 93, 100, 101.
- Gradež, 89, 104.
- Gradiščansko, gradiščanski, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 33, 45, 46, 47, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 66, 67, 71, 73, 85, 90, 92, 104, 106, 109, 110, 111, 121, 123.
- Gradišče, gl. Ljubljana.
- Gradiška (ob Soči), 17, 18, 20, 21, 22, 25, 26, 62, 63, 64, 86, 87, 88, 93, 105, 109, 121.
- Grajski hrib, gl. Ljubljana.
- Grandi, Karel, 36.
- Gravisi, markiz, 87.
- Grdo selo, 79.
- Grisellini, Franc, 77, 98.
- Grm, graščina, 96.
- Grmača, graščina, 96.
- Gropada, 60.
- Gušič, pl., 96.
- Gutmannsthal-Benvenuti, Ludvik pl., 96, 113, 118.
- Gvozdenović, Franc, 108.
- Haberlandt, Friderik, 108.
- Habsburžani, 26.
- Hallerstein, baronica, 91.
- Hamburg, hamburški, 24, 37, 42.
- Harb, Jakob, 85.
- Harmann, Josip, 83, 84.
- Hausmann, Ludvik, 100.
- Hazzi, pl. 98.
- Heintl, Franc pl., 93.
- Herberstein, Ivan Seifrid grof, 18, 23, 27, 39, 40, 53, 65.
- Herrmann, Benedikt Franc, 12, 80, 85.
- Hlubek, dr. Franc, 92, 98, 99, 100, 101, 107, 114.
- Hmeljnik, graščina, 91.
- Hörnigk, Filip Viljem pl., 31, 43.
- Hofmann, F. W., 113.
- Hohenwart, pl., rodbina, 96.
- Hohenwart, Jakob pl., 34, 73.
- Holandska, holandski, 24, 37, 44, 73.
- Horjul, 99.
- Hotemež (pri Radečah), graščina, 91, 96.
- Hradecky, Jan. Nep., 93, 94, 95, 101.
- Hrast, graščina, 96.
- Hrastje, graščina, 91.
- Hrvatska, hrvatski, 97, 50, 52, 83, 85.
- Hudi Log, 79.
- Hueber, Jos., 49.
- Hütthaler, Janez pl., 85.
- Idrija, idrijski, 18, 43.
- Ilirija, Napoleonova, 92.
- Ilirska Bistrica, 112, 114.
- Ilirske province, 92.
- Impolca (pri Krškem), graščina, 96, 97.
- Iseph, Jan. Krst., 21.
- Istra, istrski, 87, 88, 89, 90, 105, 106, 109, 123.
- Istra, avstrijska, 47, 75, 77, 78, 80.
- Istra, beneška, 15, 61, 81.
- Istrani, 86.
- Italija, italijanski, 21, 31, 36, 41, 45, 47, 48, 55, 56, 59, 62, 63, 72, 80, 82, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 109, 112, 117, 119, 122.
- Italijani, 81, 89, 97, 100, 103, 104, 112, 117.
- Jablanec, 79.
- Janez, nadvojvoda, 100.
- Japonska, japonski, 106, 107, 110, 115.
- Jelovšek, Matija, 33.
- Jelšan-, 105.
- Jesen, 79.
- Ješovec, 75.
- Jožef II., 64, 66, 72, 80.
- Jugoslavija, 122.
- Jugovic, Tomaž, 21.
- Kambreško, 122.
- Kamna gorica, 21.
- Kamnik, 77, 103, 104.
- Kanal, 16, 57, 86, 88, 105, 109, 121.
- Karel, Notranjeavstrijski, nadvojvoda, 15.
- Karel VI., 12, 18, 26, 32, 36, 41, 66.

- Karlovac, karlovški, 47, 74.
 Karlovska vrata, gl. Ljubljana.
 Kaščerga, 79.
 Kazlje, 105.
 Kinsky, Filip grof, 27, 30, 50.
 Kitajska, 106.
 Kneža, 37.
 Koch, Ignac baron, 30.
 Kocijančič, Simon, 70.
 Kočevarji, 93.
 Kokrica (pri Kranju), 112.
 Kolizej, gl. Ljubljana.
 Kolodvorska ulica, gl. Ljubljana.
 Koludrova, 79.
 Komen, 88, 89, 105, 121.
 Komenda, gl. Ljubljana.
 Kontovel, 60.
 Koper, Koprsko, 15, 24, 61, 81, 87, 88, 90, 105, 108, 109.
 Kopfmüller, Josip, 85.
 Kopriva, 121.
 Korn, 18.
 Koroško, koroški, 41, 47, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 83, 85, 92, 93, 102, 103, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 123.
 Kos, Gašper, 85.
 Kostanjevica, 93, 99.
 Kozje, 75.
 Kozljak, 78.
 Krakovo, gl. Ljubljana.
 Kranj, 97, 103, 114, 115.
 Kranjska, kranjski, 12, 21, 23, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 54, 57, 60, 61, 65, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123.
 Kranjska gora, 112.
 Kras, 22, 56, 57, 80, 82, 105, 106, 122.
 Krbune, 79.
 Krems, 47.
 Kringa, 79.
 Križ (pri Kamniku), graščina, 92.
 Križevniška ulica, gl. Ljubljana.
 Krmin, 17, 20, 21, 56, 65, 86, 90, 105, 111, 121.
 Kropa, 21.
 Krško, 99.
 Krumperk, graščina, 91.
 Krupa, graščina, 93, 96.
 Kuk, Jan. Mihael, 91.
 Kurja vas, 38.
 Lang, Karel Josip, 53.
 Langer, Viktor pl., 112, 113, 114.
 Lanthieri, grofje, 74.
 Laško, 13, 36, 100.
 Lavagnolo, Italico, 104.
 Lazzarini, baroni, 97.
 Lenassi, Blaž Anton, 90, 111, 118.
 Leopold I., 31.
 Levanta, 106, 110.
 Ležišče, 79.
 Lianni, Peter, 42.
 Lierwald, pl., 43.
 Lig, 122.
 Lindar, 79.
 Linz, 47, 61.
 Lipovci (Prekmurje), 119.
 Ljubljana, ljubljanski, 18, 19, 21, 23, 27, 31, 33, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 65, 66, 71, 73, 74, 76, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 91, 92, 93, 95, 99, 100, 101, 103, 113, 114, 116, 118.
 — Blatna vas, 37.
 — Cankarjevo nabrežje, 44.
 — Celovška cesta, 94.
 — Frančiškanska vrata, 33, 38.
 — Friškovec, 38.
 — Celovec, 92, 95.
 — Gradišče, 38, 45.
 — Grajski hrib, 33, 38, 80, 91, 92, 93.
 — Karlovska vrata, 38.
 — Kolizej, 94.
 — Kolodvorska ulica, 37.
 — Komenda, 40.
 — Krakovo, 38.
 — Križevniška ulica, 42.
 — Mestni trg, 37.
 — Nemška vrata, 38, 84.
 — Novi svet, 94.
 — Poljane, 33, 94, 95, 98, 114, 115, 116.
 — Poljanska cesta, 84.
 — Prule, 33, 38.
 — Špitalska ulica, 44, 82, 84.
 — Tranča, 38.
 — Trnovo, 33, 38.
 — Vicedomska vrata, 38.
 — Živinozdravska ulica, 94.
 Ljublanica, 44.
 Ljubljansko barje, 46.
 Ljutomer, 112.
 Ločnica, 37.
 Loira, 15.
 Loka, Mala, 96.
 Loka, Velika, 96.
 Lokvica, 79.
 Lombardija, 55, 86, 87, 90, 92, 103, 107, 112.

Lonjer, 60.
 Loška dolina, 95.
 Loški grad (pri Cerknici) (Turnlack), 95.
 Lovran, 47.
 Luchese, Bernardin, 68, 69.
 Luknja (Lueg), graščina, 77, 91, 96, 97.
 Lupoglava, 77, 79.
 Luzzatto, rodbina, 30, 62, 63, 68, 69, 70, 71.
 Luzzatto et Co., 90.
 Luzzatto, Abraham, 53.
 — David, 30.
 — Moša, 64.
 Lyon, 88.
 Mach, Ivan, 96, 115.
 Mačkovci, 119.
 Mantova, 68.
 Manzano, Franc grof, 111.
 Margheri pl., 96.
 Maribor, mariborski, 31, 85, 93, 98, 114, 119.
 Marija Gradec, 36, 37, 38.
 Marija Terezija, 12, 30, 36, 41, 48, 50, 77.
 Marijan, 121.
 Marpurger, gl. Morpurgo.
 Materija, 105.
 Mavhinje, 79.
 Mayer, inž. Evgen, 122.
 Mayer, Janez, 30.
 Medja vas, 79.
 Mekinje, 92.
 Mestni trg, gl. Ljubljana.
 Metlika, 96, 112, 113, 114, 116.
 Metliška Komenda, 96.
 Milan, 36, 68, 88.
 Milanci, 85.
 Miren, 121, 122.
 Mirna, graščina, 96, 99.
 Mohr, gl. Moro.
 Mokrica, graščina, 96, 99.
 Mokronog, 91, 99.
 Monastero (pri Ogleju), 89.
 Monfalcone, gl. Tržič.
 Moravska, moravski, 47.
 Morelli, Karel, 54, 56.
 Moretti, 94.
 Moro, Jan. K., 85.
 Morpurgo, rodbina, 17, 23, 30, 61, 67, 63, 69, 70, 71.
 — Izak, 18.
 — Marko, 68.
 — Moša, 64, 72.
 — Samuel, 53.
 Motovun, 87, 106.
 Motter, Avgust Kr. Martin, 81.

Mozirje, 93.
 München, 47.
 Muner, 61.
 Murano, 37.
 Musolin, 30.
 Nabrežina, 79.
 Naglos, 111.
 Nancy, 32.
 Napoleon I., 86.
 Neapelj, 22, 26, 61.
 Nemčija, 21, 98.
 Nemizhofen, Franc Anton pl., 22.
 — J. K. pl., 27.
 Nemška vrata, gl. Ljubljana.
 Nepozidek, Josip, 85.
 Net, Andrej, 112.
 Neustein, gl. Impolca.
 Nižja Avstrija, nižjeavstrijski, 51, 71, 81, 93, 98.
 Nogarina, Dionizij, 37.
 Notranja Avstrija, 34, 41, 43, 50, 80, 81, 84.
 Notranjska, 92, 93, 98, 99, 112.
 Nova Gorica, 122.
 Novaki, 79.
 Nova vas, 79.
 Novi grad, 86, 87, 88, 105.
 Novi Sad, 118.
 Novi svet, gl. Ljubljana.
 Novo Celje (pri Žalcu), 100.
 Novo mesto, novomeški, 77, 92, 93, 96.
 Oblak-Wolkensperg, Franc pl., 21.
 Ochs, Josip, 40.
 Oglej, 53, 57, 89, 104.
 Ogrsko, ogrski, 28, 47, 51, 98, 118, 119.
 Ontagnano, 17, 20.
 Opatja sela, 79, 89, 121.
 Opčine, 60.
 Orehovica, graščina, 91.
 Orel, dr. Josip, 12, 101, 102, 113, 114, 117.
 Osijek, 47, 61.
 Otočec, 91, 92, 96, 97, 103.
 Pachmayr, Frančiška Marjeta, 43.
 Padova, padovanski, 21.
 Padriče, 60.
 Palmanova, 28, 62, 85.
 Parente, rodbina, 17.
 Parma, 47.
 Paruzza, 109, 111.
 Pasquale, 84, 85.
 Pasteur, Louis, 108.
 Paternion, 85.
 Pavija, pavijski, 94.
 Paz, 79.

- Pazin, pazinski, 47, 75, 77, 79, 86, 87, 88, 105, 108.
 Pazin, Stari, 79.
 Pekre (pri Mariboru), 100.
 Periello, Josip, 22, 23, 24, 46, 53, 62.
 Perissutti, Josip, 85.
 — Valentin, 85.
 Perizhoffer, Karel, Seifrid pl. Perizhoff, 33.
 — Marko Anton pl. Perizhoff, 33, 34, 35, 36, 39.
 Perko, Josip, 82, 83.
 Perr, Matevž Franc, 27, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 47, 73, 74.
 Pertot, Josip, 41.
 Peščenik, 91.
 Petazzi, Jožef grof, 74, 76.
 Peterman, Matija, 40.
 Petrovč, 100.
 Pičan, 79.
 Piemont, 15.
 Pieris, 107.
 Pierwipfl, M., 93, 101.
 Pinkerle, rodbina, 17, 30.
 Pintar, Anton, 99.
 Piran, 90.
 Planina, 79.
 Plevna (pri Žalcu), 100, 102.
 Podberšček, Karel, 91.
 Podbrežje, 96.
 Podgrad, gl. Novi grad.
 Pogance, graščina, 96, 112, 113.
 Pohlin, Jožef, 116, 118.
 Poljane (Dolenjsko), 93.
 Poljane, gl. Ljubljana.
 Poljanska cesta, gl. Ljubljana.
 Polli, Jan. K., 68.
 Poljska, 28.
 Ponoviče, graščina, 96.
 Poreč, 87, 88, 90, 105, 108, 115.
 Portugalska, 37, 43.
 Posert, 79.
 Postojna, 82, 83.
 Povše, Franc, 108.
 Praga, 94.
 Praprot, 79.
 Prečnik, 79.
 Prekmurje, 119.
 Prem, 82, 92.
 Previž, 79.
 Primorje, Avstrijsko, 18, 21, 28, 57, 57, 60, 61.
 — Slovensko, 119.
 — Hrvatsko, 47.
 Pristava (pri Gorici), 122.
 Prosek, 60.
 Prule, gl. Ljubljana.
 Prvačina, 122.
 Ptuj, 93, 100.
 Rabatta, grofje, 53.
 Račje, 100.
 Radgona, 93, 100.
 Radica, Jernej, 87.
 Radievčič, Ludvik pl., 57.
 Radovljica, 113.
 Raigersfeld (Rakovec), Boštjan pl., 32.
 — Franc Henrik pl. (pozneje baron), 12, 17, 18, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 38, 39, 51, 52, 53.
 Raka, graščina, 96.
 Rakovnik, graščina, 96, 97, 103, 107, 113, 114.
 Regensburg, 47.
 Reggio, 47.
 Reja, Anton, 42, 43.
 Reka, reški, 16, 20, 23, 47, 51, 56, 60, 61, 65, 70, 82.
 Rekštajn, graščina, 96.
 Renče, 121, 122.
 Resmini, Jeronim pl., 62, 63.
 Ribničani, 93.
 Ricci, Pasquale de, 61.
 Rihemberk, 16, 122.
 Ritter, Viljem pl., 106, 107, 110.
 Rittmeier, 110.
 Rivarolli, 70.
 Rodik, 105.
 Rogl, Jernej, 70.
 Romagna, 27.
 Romans, 121.
 Romunija, 106.
 Rosetti, Melhior, 15.
 Rossi, Bomaventura, 64.
 Rovereto, 25, 47, 116.
 Rovinj, rovinjski, 115.
 Ruckenstein, gl. Rekštajn.
 Ruda, 17.
 Saleš, 79.
 Salzburg, saizburški, 43, 47.
 Samatorca, 79.
 Samobor, samoborski, 43.
 Saško, 28.
 Satahovci (Prekmurje), 119.
 Savinja, 100.
 Savinjska dolina, 100.
 Segala, Dominik, 23, 30, 53, 61, 68, 69.
 — Franc, 25.
 Segedin, 47.
 Selo (g. Sesljan), 79.
 Selo (pri Ljubljani), 32, 45, 46.
 Senj, 47.
 Sesljan, 77, 78, 79.
 Sežana, 82, 105, 122.
 Sinigalija, 27, 47.
 Sinzendorf, Filip Ludvik grof, 43.

- Slatna, graščina, 96.
 Slatnek, graščina, 91, 96, 115.
 Slivno, 79.
 Slokar, Ivan, 12.
 Slovenj Gradec, 112.
 Slovensko Primorje, 119.
 Smlednik, graščina, 97, 99, 114.
 Socerb, socerbski, 74, 86.
 Soča, soški, 15, 86, 109.
 Sombor, 118.
 Srbija, 35, 106.
 Stara Glazuta, 75.
 Stehausen, Karel Josip, 75.
 Steinhoffen, Franc Ernst pl., 33, 45.
 Stock im Eisen (Dunaj), 47.
 Strassoldo, grof, 54.
 Stražice, ob Soči, 21, 106, 107, 110.
 Strmol, graščina, 75.
 Struga, graščina, 91.
 Sudeti, sudetski, 48, 50, 51.
 Sušnjevec, 79.
 Sv. Križ (pri Trstu), 60.
 — na Vipavskem, 16, 57, 70.
 Sv. Mihael, 79.
 Sv. Pelagij, 79.
 Schaller, Filip Henrik baron, 85.
 Schell, Jakob pl. Schellenburg, 32, 39.
 Schimmelfennig, Jos. baron, 93, 99.
 Schollmayr, Franc, 116.
 Schubert, dr. A., 99.
 Schwalla A. et Co., 102.
 Schwechat, 50.
 Schweiger, pl., 38, 96.
 Schweiger-Lerchenfeld, Franc Jos. baron, 74.
 Šempas, 122.
 Škedenj, 60.
 Škocjan (pri Mokronogu), 97, 99.
 — (pri Tržiču-Monfalcone), 89.
 Škofja Loka, 21.
 Šorn, Jože, 12.
 Šoštanj, 100.
 Španci, 86.
 Španija, španski, 30, 82.
 Špitalska ulica, gl. Ljubljana.
 Šrajbarski Turn, graščina, 92, 93, 96.
 Št. Ferjan (Goriška Brda), 89.
 Št. Jernej (Dolenjska), 96.
 Št. Peter (Pivka), 105.
 Štajerska, štajerski, 35, 36, 41, 50, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 92, 93, 100, 101, 102, 103, 107, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 123.
 Štepanja vas, 33.
 Štivan (pri Devinu), 24, 56.
 Šturje (Vipavsko), 79.
 Štorje, 86.
 Šumbreg, 79.
 Švarcenek, 16, 57.
 Tabouret, Franciška Marjeta, 43.
 — Marija Ana, 42.
 — Peter Ivan, 43.
 — Peter Toussaint, 32, 33, 35, 41, 42.
 Tacco, Franc baron, 57.
 Tapoljan, 20.
 Tassaró, Jan. Krst., 37.
 Temenica, 121.
 Terpinc, Fidelis, 96, 103, 112.
 Thurn, Franc Seifrid grof, 34.
 Thurn am Hart, gl. Šrajbarski Turn.
 Thys, pl., 75.
 Tinjan, 79.
 Tirolska, 15, 31, 35, 74, 76, 113.
 Tolmin, 16, 122.
 Tolminsko, 57, 87.
 Tomaj, 86.
 Toskana, 15.
 Tranča, gl. Ljubljana.
 Trebče, 60, 106.
 Trebnje, graščina, 96.
 Trevano, Josip de, 22, 23, 24, 25.
 Trident, 15, 118.
 Trnovica, 79.
 Trnovo, gl. Ljubljana.
 Trnovo, 112.
 Trst, tržaški, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 37, 42, 47, 51, 56, 60, 61, 65, 70, 72, 77, 81, 82, 86, 87, 106, 108, 115, 120, 123.
 Trunk, Lovro, 85.
 Trviž, 79.
 Tržič (Monfalcone), 17, 88, 104, 105, 109, 111.
 Tunjice, 104.
 Turin, 56, 94.
 Turini, 41.
 Turiaco (pri Tržiču — Monfalcone), 39.
 Turnlack, gl. Loški grad.
 Turčija, turški, 43, 48.
 Udine, gl. Videm.
 Untererkenstein, gl. Gomila.
 Urbani, Jeremija Caroli, 45.
 Ustje (na Vipavskem), 79.
 Valencia (Španska), 82.
 Valvasor, J. V., 31.
 Vasquez, 30.
 Velika vas, 96.
 Veriti, Franc, 99.
 Verona, 21, 26, 111.
 Veronska pokrajina, 54, 55, 87.
 Vetrinjš, vetrinjski, 81.
 Vetrinjski dvor, 85.
 Vevče, 117.

- Vicedomska vrata, gl. Ljubljana.
Videm (Udine), 15, 21, 25, 28, 44, 62,
65, 88, 104, 111, 112, 118.
Villanova (pri Gradiški), 89.
Vipava, vipavski, 22, 74, 76, 79, 99, 109,
116, 118, 119, 121.
Vipavci, 88, 117.
Vipavsko, 40, 75, 77, 78, 79, 80, 91, 92,
122, 123.
Višnja, graščina, 91.
Višnja gora, 91.
Vižovlje, 79.
Vodnjan, 108.
Volčji potok, graščina, 97.
Vovk, Vinko, 113.
Vranja (grof. Pazin), 79.
Vršac (Banat), 114.
Vrtojba, 122.
- Wagensperg, Sigmund Rudolf grof, 21.
Warnus, Matija, 37.
— Marija Konstancija, 37.
Weber, Jos. Anton pl., 49.
Weitenhiller, Friderik, 49, 50.
Wertenburg, baron, 76.
Werth, Gabrijel Abraham de, 42.
Widerkehrn, pl., 33.
Wieden (Dunaj), 82.
- Zader, 47.
Zagorica (pri Bledu), 84.
Zagraj, 104, 121.
Zagreb, 47.
Zali hrib, 122.
Zalokar, Janez, 97, 99, 113.
Zamask, 79.
Zanetti, Jan. Nep., 45.
— Jurij, 45, 48, 49, 83, 84.
Zaprice (pri Kamniku), graščina, 103,
104.
Zdravščina (pri Gradiški), 110, 111.
Zgonik, 79.
Zois, Michelangelo pl., 27, 30, 37, 39,
40, 56.
— Žiga, baron, 38, 92.
Zorzini, Alojzij, 64, 68, 69.
Zrenjanin, 118.
Zupančič, bratje, 18.
Zurman, 30.
- Žalec, 100.
Žigan, Jan. K., 77.
Živinozdravska ulica, gl. Ljubljana.
Žminj, 79.
Žusem, 74, 75.

Josip Zontar

SVILOGOJSTVO IN SVILARSTVO NA SLOVENSKEM
od 16. do 20. stoletja

Izdala

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
v Ljubljani

Natisnil

GORENJSKI TISK — KRANJ
v maju 1957

Naklada 1000 izvodov

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS

00000078340

17
126
127
128
129
133
134
135
136

